

**Васильців Т. Г., Іляш О. І., Лупак Р. Л., Флейчук М. І.,
Бойко В. В., Волошин В. І., Гудзовата О. О., Мазярко І. С.**

**СТРАТЕГІЯ ТА ЗАСОБИ КОНВЕРГЕНЦІЇ СИСТЕМИ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЄС У ПРОЦЕСІ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Монографія

*Монографія виконана за результатами досліджень, проведених за
грантом Президента України за конкурсним проектом Ф-78 Державного
фонду фундаментальних досліджень.*

ЛЬВІВ – 2018

УДК 351.83 (477+061.1ЄС):339.924
ББК 60.9
В-41

*Рекомендовано до друку Регіональним філіалом
Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові
(протокол № 4 від 06 грудня 2018 року)*

Рецензенти:

Зянько В. В. – д.е.н., професор, Вінницький національний технічний університет;

Рудніченко Є. М. – д.е.н., доцент, Хмельницький національний університет;

Борщевський В. В. – д.е.н., доцент, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України».

В-41 Стратегія та засоби конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції : монографія / за ред. д.е.н., проф. Васильціва Т. Г., к.е.н., доц. Лупака Р. Л. – Львів : Видавництво ННВК «АТБ», 2018. 303 с.

Авторський колектив:

Васильців Т. Г., Іляш О. І., Лупак Р. Л., Флейчук М. І., Бойко В. В., Волошин В. І., Гудзовата О. О., Мазярко І. С.

ISBN 978-966-2042-35-7

У монографії досліджено теоретико-методологічні засади формування та реалізації державної політики забезпечення соціальної безпеки держави. Проаналізовано стан та виклики конвергенції соціального розвитку і безпеки України та ЄС. Ідентифіковано чинники та функціональні особливості розвитку соціальної сфери і формування системи соціальної безпеки України. Обґрунтовано стратегічні напрями конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції. Визначено інструменти та засоби імплементації соціального діалогу як базису встановлення системи соціальної безпеки України.

Для працівників органів державного управління та місцевого самоврядування, науковців, фахівців із питань соціальної безпеки та державної євроінтеграційної політики, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

УДК 351.83 (477+061.1ЄС):339.924
ББК 60.9

© Васильців Т. Г., Іляш О. І., Лупак Р. Л.,
Флейчук М. І., Бойко В. В., Волошин В. І.,
Гудзовата О. О., Мазярко І. С., 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	12
1.1. Наукові передумови дослідження соціальної безпеки у системі безпеки нації	12
1.2. Концептуальні основи формування системи соціальної безпеки	32
1.3. Декомпонування структурних елементів системи соціальної безпеки держави	50
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	64
2.1. Методологія системного підходу при реалізації державної політики формування системи соціальної безпеки	64
2.2. Структурно-компонентна модель державної політики формування системи соціальної безпеки	85
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СТАНУ КОНВЕРГЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКІВ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЄС	109
3.1. Оцінювання рівня та ідентифікація проблемних аспектів конвергенції соціальної безпеки України та ЄС	109
3.2. Характеристика стану та тенденцій розвитку соціальної сфери України	131
3.3. Чинники та функціональні особливості розвитку соціальної сфери і формування системи соціальної безпеки України	152

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГУВАННЯ КОНВЕРГЕНЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЄС У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	167
4.1. Формування базису стратегії зміцнення соціальної безпеки України	167
4.2. Обґрунтування елементів стратегії державної політики формування системи соціальної безпеки України	190
РОЗДІЛ 5. ІНСТРУМЕНТИ ТА ЗАСОБИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	208
5.1. Концептуальний базис соціального діалогу в системі соціальної безпеки держави	208
5.2. Механізми та інструменти реалізації соціального діалогу	229
5.3. Формування та розвиток функціонально-суб'єктної інтеграції в рамках системи соціальної безпеки держави	242
5.4. Організаційні та економічні засоби реалізації соціального діалогу і забезпечення соціальної безпеки України в процесі євроінтеграції	260
ВИСНОВКИ	278
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	285
ДОДАТКИ	299

ВСТУП

Невирішені проблеми соціального і економічного розвитку України на сучасному етапі розвитку національного господарства, підсилені різко негативними та гострими наслідками військової і політичної нестабільності, супроводжуються глибокими соціально-економічними протиріччями і загостренням масштабних соціальних та економічних проблем, що негативно позначається на системі соціальної безпеки держави.

Актуальність проблеми посилюється тим, що в Україні система соціальної безпеки формується лише фрагментарно, не системно і не комплексно, без достатнього науково-прикладного обґрунтування та дотримання базових принципів економічно і соціально розвинених держав, зокрема ЄС. Як наслідок, в соціальній сфері накопичуються негативні явища і тенденції, які виявляються у критичних деформаціях соціального і економічного розвитку, окремих областей, районів, сільських та віддалених територій (з формуванням загроз деградації і депопуляції, нарощуванням екологічних проблем), деформаціях соціальної структури, економічній активізації, соціально-культурній деградації та слабкій соціальній захищеності людини. Гарантування соціальної безпеки України об'єктивно потребує глибокого дослідження на засадах системного підходу у функціональних сферах, розвитку базових видів економічної діяльності, зайнятості населення, міграційної та демографічної безпеки.

Наближення вітчизняних соціальних стандартів до країн ЄС в процесі євроінтеграції, просторово-структурна зв'язаність та вирівнюваність елементів формування і розвитку системи соціальної безпеки є необхідною умовою модернізації та осучаснення економіки, формування системи соціальної захищеності особи за європейськими підходами, принципами і нормами, економічного зростання, дестабілізація якої може призвести до суттєвих негативних соціальних, а в подальшому – економічних наслідків для більшості територій нашої держави.

Усе це актуалізує проблему розроблення механізмів та інструментів державної політики вирівнювання критичних

просторово-структурних деформацій формування системи забезпечення соціальної безпеки України в умовах повоєнного та після кризового відновлення національного господарства і конвергенції нашої держави до європейських принципів стандартів соціального забезпечення, функціонування і розвитку економіки. Зволікання з її вирішенням ускладнюватиме і відтерміновуватиме процес інтеграції України до ЄС.

На сьогодні (через тенденції до трансформації соціально-економічних систем, динамізм глобалізаційних процесів, глибокі соціальні протиріччя і загострення масштабних соціальних проблем) в центрі наукових дискусій опинилися складні теоретико-методологічні і прикладні проблеми посилення ролі держави в управлінні соціально-економічними процесами на базі ефективної соціальної політики, стратегічного розвитку соціальної сфери, дотримання балансу та захищеності інтересів людини і суспільства, становлення європейських принципів стандартів соціального забезпечення і ведення господарства на всіх рівнях.

Основою розробки нових теоретично-методологічних і прикладних рішень є положення теорії безпеки, теорії систем, соціального та людського розвитку, інституціоналізму, ризиків, концепції соціального конфлікту та фундаментальні монографічні публікації вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблем державного регулювання у сфері соціальної безпеки.

На відміну від розроблених теорій та результатів попередніх досліджень, систему соціальної безпеки держави пропонується розглядатися як якісну характеристику, невід'ємну властивість таких взаємопов'язаних елементів, як безпека відтворення населення та використання трудового потенціалу, функціонування соціальної сфери, розвитку праці та міграції населення, організаційно відокремлених одиниць соціальної безпеки. До ідей дослідження відноситься й те, що соціальна безпека визначається сукупністю взаємодій її складників на державному та регіональному рівнях, які рекурсивно забезпечують єдність у просторі й часі життєво важливих інтересів особи, суспільства, економічних агентів та держави, специфікують межі цілісності, стан і характеристику міри

досягнення оптимального рівня безпеки функціонування, відтворення і розвитку держави.

Сучасні підходи і методи державного регулювання розвитку ринку праці та зайнятості за складної макроекономічної ситуації, недостатності інституційних реформ у сфері соціально-трудових відносин стають все менш дієвими. Визріла необхідність імплементації більш комплексних та ефективних механізмів і інструментів у цій сфері.

Як свідчить досвід європейських країн з позитивними практиками реформування перспективною є модернізація системи соціально-трудових відносин на основі належного становлення, поширення і розвитку соціального діалогу у формі тристороннього інституту погодження головних параметрів економічної і соціальної політики, умов праці та рівня її оплати. Це актуалізує завдання обґрунтування концептуальних засад і прикладних інструментів імплементації соціального діалогу як базису встановлення системи соціальної безпеки України.

Гіпотезою дослідження є те, що вирівнювання критичних деформацій та конвергенція соціальної безпеки України і ЄС дозволить якісно позитивно змінити ситуацію на краще та сформувати нові системні взаємовідношення між її елементами, які позначаються на збалансованому соціальному і економічному розвитку держави, комплексному забезпеченні її соціальної безпеки. При цьому гарантуються життєво важливі інтереси та забезпечуються умови сталого розвитку екологічної, економічної, соціальної, просторової, політичної та духовної складників просторово-територіальної системи держави, збереженість її структурних співвідношень та відтворювальних властивостей.

Аналіз результатів, отриманих вітчизняними та закордонними вченими, дозволяє сформулювати такі головні напрями досліджень системи соціальної безпеки: вертикальний (О. Дзьобань, Г. Клейнер, В. Маєвський, Р. Мертон, А. Скопін, А. Татаркін та ін.) – передбачає аналіз соціальної безпеки з позицій окремих елементів ієрархічної структури, що описує формування та розвиток системи соціальної безпеки на мікроекономічному і регіональному рівнях (соціальна безпека держави детермінована соціальною безпекою регіонів і окремих територій);

горизонтальний (О. Власюк, В. Горбулін, Б. Данилишин, А. Качинський, Л. Чернюк, М. Фащевський та ін.) – акцентується увага на вирівнюванні критичних просторово-структурних деформацій соціальної безпеки держави: соціальної сфери, ринку праці й зайнятості населення, міграційної безпеки; зовнішньоекономічної безпеки (Н. Гхіста, Е. Емкхе, С. Загашвілі, Д. Рос, К. Факієр, М. Фейчук, Е. Харісон та ін.) – визначає захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та макрорівнях, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримку ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих цінностей, моральності тощо; моністичний (А. Сантос, Л. Косалс, С. Швадер та ін.) – характеризує найважливіші пріоритети забезпечення соціальної безпеки, що пов'язані з вирішенням проблем розповсюдження тіньової економіки, корупції, «інституційних пасток». Ці ідеї, гіпотези та результати досліджень враховані і на їх основі варто напрацювати новий підхід до формування системи соціальної безпеки держави, зокрема на засадах вирівнювання соціально-економічного розвитку територій і конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС.

Метою дослідження є обґрунтування методологічних та прикладних рішень державної політики щодо формування і реалізації механізмів та інструментів вирівнювання критичних деформацій та конвергенції соціальної безпеки України в процесі інтеграції до ЄС.

Об'єктом дослідження є процес реалізації державної політики конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних засад, механізмів, інструментів і засобів реалізації державної політики конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції.

У першому розділі «*Теоретичні засади формування державної політики забезпечення соціальної безпеки*» розкрито наукові передумови дослідження соціальної безпеки у системі безпеки нації, узагальнено концептуальні основи формування

системи соціальної безпеки, проведено декомпонування структурних елементів системи соціальної безпеки держави. Завдяки застосуванню загальнонаукових критеріїв і специфічних соціальних законів визначено основи формування системи соціальної безпеки. Ідентифіковано об'єктивну закономірність функціонування і розвитку суспільної системи в площині детермінант соціальної безпеки. Визначено переваги та недоліки парадигмальних теорій формування системи соціальної безпеки. Узагальнено суб'єктивні та об'єктивні особливості формування системи соціальної безпеки. У цьому розділі надано характеристики базовим структурним елементам та причинно-наслідковим і функціональним зв'язкам процесу формування системи соціальної безпеки держави. Сформовано ієрархічну декомпозицію багаторівневої системи соціальної безпеки.

У другому розділі *«Методологічні основи реалізації державної політики у сфері формування системи соціальної безпеки держави»* обґрунтовано методологію системного підходу при реалізації державної політики формування системи соціальної безпеки, сформовано структурно-компонентну модель державної політики формування системи соціальної безпеки. Визначено напрями реалізації загроз низької ефективності регулювання соціальної безпеки. У цьому розділі наведено конфігурацію системи соціального розвитку та системних взаємозв'язків у її рамках. На основі теоретико-методологічних засад системного підходу до формування соціальної політики визначено структурні елементи системи забезпечення соціальної безпеки держави. Розроблено динамічно-структурну модель оптимізації характеристик соціального розвитку в системі соціально-економічного зростання держави.

У третьому розділі *«Аналіз стану конвергенції та викликів соціального розвитку і безпеки України та ЄС»* проведено оцінювання рівня та ідентифікація проблемних аспектів конвергенції соціальної безпеки України та ЄС, надано характеристику стану та тенденцій розвитку соціальної сфери України, ідентифіковано чинники та функціональні особливості розвитку соціальної сфери і формування системи соціальної безпеки України. Встановлено, що стан та рівень якості життя в

Україні поступається аналогічним середнім показникам у країнах ЄС. Отримані результати проведеного аналізу підтвердити послаблення системи соціальної безпеки у нашій державі, зростання диференціацій за ключовими показниками соціальної безпеки в Україні та ЄС. Узагальнено результати вивчення сприятливих і негативних передумов функціонування та розвитку соціальної сфери України. Набув подальшого розвитку методичний підхід до ідентифікації чинників розвитку соціальної сфери, що дозволило розробити «дерево класифікації чинників» за блоками: інституційний, організаційний, економічний та фінансово-ресурсний, соціально-психологічний, адміністративний. У цьому розділі проаналізовано стан і тенденції зміни індикаторів соціальної безпеки України, сформовано висновки відносно порівняння їх значень з критичними та визначено найбільш проблемні сфери і тенденції, які характерні для соціального розвитку нашої держави.

У четвертому розділі *«Стратегування конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції»* розроблено рекомендації щодо формування базису стратегії зміцнення соціальної безпеки України, обґрунтовано елементи стратегії державної політики формування системи соціальної безпеки України. Зважаючи на окреслені критичні ризики у соціальній сфері, які не сприяють забезпеченню конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС, сформовано стратегічні напрями та засобами активізації виконання вітчизняних реформ і перетворень в умовах європейської інтеграції. Надано характеристику взаємозв'язкам між головною метою та стратегічними цілями (стосовно безпеки відтворення населення та трудового потенціалу, безпеки соціальної сфери, безпеки ринку праці та зайнятості населення, міграційної безпеки) стратегії забезпечення соціальної безпеки України. Сформовано ієрархічну структуру стратегічних планових документів формування в Україні системи соціальної безпеки, що дозволило визначити мету стратегії формування в Україні системи соціальної безпеки та її базисні компоненти. В контексті реалізації державної політики формування системи соціальної безпеки України запропоновано такі стратегічні цільові орієнтири

як забезпечення демографічної безпеки, модернізація системи охорони здоров'я, відновлення системи якості освіти, збереження культурних цінностей, забезпечення конкурентоспроможного ринку праці, покращення доступності житла, становлення соціальної інфраструктури, системне соціальне страхування населення.

У п'ятому розділі *«Інструменти та засоби імплементації соціального діалогу в системі соціальної безпеки України»* визначено концептуальний базис соціального діалогу в системі соціальної безпеки держави, запропоновано механізми та інструменти реалізації соціального діалогу, розроблено рекомендації щодо формування та розвитку функціонально-суб'єктної інтеграції в рамках системи соціальної безпеки держави, сформовано організаційні та економічні засоби реалізації соціального діалогу і забезпечення соціальної безпеки України в процесі євроінтеграції. У цьому розділі обґрунтовано взаємообумовленість соціального діалогу, соціалізації та соціально-економічного розвитку України. До головних напрямів впровадження і розвитку соціального діалогу у вітчизняній економіці віднесено зростання комплексної зайнятості населення, підвищення продуктивності та ефективності праці, формування високої мотивації та рівня якості трудового життя. Визначено учасників та завдання функціонально-суб'єктної інтеграції для реалізації державної політики розвитку соціального діалогу в системі соціальної безпеки України. Сформовано напрями удосконалення системи соціально-трудова відносин у відповідності до функціональних пріоритетів розвитку економіки та забезпечення соціальної безпеки України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Наукові передумови дослідження соціальної безпеки у системі безпеки нації

Реформування національної економіки супроводжується зростанням значущості соціальної безпеки регіонів в умовах становлення соціально-орієнтованої держави. Розвиток міжбюджетних стосунків, економічні й політичні чинники взаємодії регіонів, посилення їхньої самостійності тощо є закономірним результатом переходу від адміністративно-розподільної до ринкової системи господарювання. Складність сучасного етапу розвитку регіонів і країни загалом, гарантування її соціальної безпеки полягає в тому, що до цього часу не подолана системна криза в економіці, відсутнє належне теоретичне і практичне забезпечення здійснюваних реформ. Незважаючи на різноманіття природного, виробничого, фінансового потенціалу сучасної держави, її соціальна безпека, цілісність і стабільність залежать, насамперед, від ступеня регіональної єдності комплексу соціальних благ і здатності національного господарства забезпечити кожній території реальне його використання для більшості населення.

В умовах формування єдиного ринкового простору країни і переходу від адміністративних до індикативних методів у взаєминах центру і регіонів особливого значення набуває всебічне врахування регіональних інтересів. Відтак, досягнення економічних і соціальних цілей розширеного відтворення в регіоні, у тому числі гарантування соціальної безпеки, вимагає ефективного територіального розподілу праці, здійснення адресної соціальної політики, раціонального використання природних ресурсів тощо. Це означає, що процес регіоналізації (районування) території України відбувається за допомогою комплексу чинників виробничого, ресурсного і соціального характеру. Виробничі стосунки як фактор районування території країни виявляються передусім у тому, що вони мають

визначальний вплив на рівень, форму організації продуктивних сил регіону і спеціалізацію його господарства.

Сьогодні позицію і статус регіону характеризує не лише його внутрішній потенціал, а й соціально-економічні процеси, що відбуваються у суспільстві. Регіон поступово стає самостійним суб'єктом національної економіки і починає визначати тенденції її розвитку. Відповідно змінюються підходи до його оцінки; набувають актуальності системні дослідження регіону, закономірностей його формування та умов зростання.

Сучасні проблеми соціально-економічного стану України значною мірою спричинені нерівномірністю розвитку її регіонів, низькою ефективністю просторової структури економіки, суттєвою диференціацією рівня життя населення в регіонах країни. Вони створюють передумови для соціальної напруги в суспільстві, загрожують територіальній цілісності держави та стримують динаміку її соціально-економічного розвитку. Природу таких проблем вбачаємо насамперед у відсутності стимулів до нарощування та ефективного використання людського потенціалу регіонів країни, що вимагає теоретико-методологічного обґрунтування механізму підвищення соціально-економічного розвитку, нарощування конкурентних переваг, ефективного використання ресурсного потенціалу та зміцнення соціальної безпеки. Не підлягає сумніву той факт, що проблема гарантування соціальної безпеки характеризується високим рівнем пріоритетності й складності категорії, значною кількістю функціональних елементів та чинників, під впливом яких вона формується. У зв'язку з цим дослідження теоретичних засад поняття «соціальна безпека регіону» потребує узгодження із системою національної та соціальної компоненти безпеки держави, її складовими, а також визначення місця регіону в цій системі.

Генезис безпеки як соціального феномену бере свій початок у біологічній природі людини, яка є всезагальною основою будь-якої життєдіяльності. Вихідною умовою розвитку може бути фундаментальний біологічний інстинкт самозбереження. Адже він дає імпульс тим потребам, які спрямовані на збереження життя як унікальної форми існування. На етапі зародження

соціальної організації саме життя є головним параметром охорони та критерієм оцінки стану безпеки ¹.

Наукове трактування цього терміна крізь призму філософського бачення основ безпеки індивіда, держави та власності було здійснено Г. Гегелем. Так, у роботі «Філософія права» він запроваджує одне з базових положень теорії безпеки – «загроза суспільній безпеці», а також зазначає, що завдяки державі в людини «звичка до безпеки стала її другою натурою». Отже, Г. Гегель дослідив як загальний характер, так і головну роль держави в забезпеченні безпеки: «Держава є організм, тобто розвиток ідеї у своєму розмаїтті. Ці різні сторони утворюють, таким чином, різні влади, їх функції й сфери діяльності, через які загальне невпинно породжує себе і зберігає себе» ². Таким чином, держава набувала домінуючого значення у забезпеченні безпеки індивіда, суспільства.

Деякі мислителі давньої епохи (Демокріт, Аристотель) розглядали безпеку як можливість пристосування людини до умов проживання на засадах самозбереження, майнового розшарування громадян, що є необхідною умовою безпечного існування окремої людини, її функціонування в суспільстві; при цьому гарантом безпеки суспільства і його громадян вважалася держава ³.

На противагу попередникам, дещо інше уявлення про безпеку мали Т. Гоббс, Т. Аквінський та І. Кант, які розвивали філософське бачення системи безпеки з позицій законодавчого та виконавчого механізмів, виокремлення внутрішньої й зовнішньої безпеки держави та громадянського суспільства.

Сучасна наука постійно накопичує досвід дослідження проблем безпеки. Водночас, існує низка невирішених завдань і принципових припущень. Це закономірний етап розвитку будь-яких теорій, що формуються, у тому числі й теорії безпеки, яка ґрунтується на філософії безпеки.

¹ Пшеничникова В. А. Социальная безопасность как фактор развития качества жизни населения региона / В. А. Пшеничникова // Регионология. – 2008 – № 3. – С. 47.

² Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М. : Наука, 1979. – С. 241.

³ История древнего мира : антология. – М. : Наука, 1982. – С. 55; Аристотель. Политика : в 3 т. / Аристотель. – М. : Политиздат, 1983. – Т. 1. – С. 51.

Усі підходи до формування понятійного апарату категорії «безпека» суттєво різняться за змістом та сутністю. Однак більшість учених поділяють думку, що безпека є загальним системним поняттям. Воно відображає існування низки функціональних сфер, у яких відбувається розвиток ключових параметрів безпеки, а наявність системи взаємозв'язків між ними обумовлює створення цілісної системи національної безпеки, що констатується і забезпечується державою як координатором соціально-економічних процесів і явищ у суспільстві, її економічним центром ⁴.

З погляду системного підходу безпеку можна розглядати як якісну характеристику, невід'ємну властивість складних соціально-економічних систем, що, дасть змогу точніше окреслити її суть і зв'язок з традиційними характеристиками системи. Часто система створюється лише для того, щоби змінити властивості навколишнього середовища. У цьому випадку взаємозв'язок середовища і системи можна вважати однією з основних особливостей функціонування системи, її зовнішньою ознакою, що значною мірою визначає її внутрішні характеристики. Отже, термін «безпека» має дві сторони: зовнішню, що визначає дію об'єкта на середовище, і внутрішню, що характеризує властивості опірності об'єкта стосовно дій середовища ⁵. Відповідно до взаємодії соціальних організмів і рівнів небезпек на внутрішньому і зовнішньому рівнях виокремлюють декілька самостійних рівнів безпеки: з-поміж яких ключове місце належить національній і місцевій (регіональній) безпеці.

Традиційно національну безпеку розуміють як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» ⁶.

⁴ Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : монографія / В. І. Кириленко. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 28.

⁵ Azar E. The management of protracted social conflict: theory and cases / E. Azar. – Brookfield, 1990. – P. 123.

⁶ Глобалізація та безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. ; за ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 152.

Західні економісти, серед яких Є. Азар, Д. Бартон, Л. Браун, Б. Броуді, Зб. Бжезинський, Р. Джексон, У. Ліппман, Г. Моргентау з'ясовують основні підходи до визначення поняття «національна безпека» та стратегію її забезпечення. При цьому превалюють два основних підходи (дві школи) щодо трактування цього поняття. Перший передбачає національні інтереси ключовою компетенцією національної безпеки (С. Браун, У. Ліппман, Г. Моргентау, Зб. Бжезинський). В основу другого підходу покладено комплексне сприйняття всієї сукупності взаємопов'язаних цінностей суспільства (А. Архарія, Д. Кауфман)⁷.

У наукових працях О. Белова, О. Власюка, В. Гейця, Я. Жаліла, О. Дзьобаня, В. Мандибури, О. Новікової, Н. Нижник, М. Панова, Д. Прейгера, С. Пирожкова, Г. Ситника та інших, присвячених питанням національної безпеки, зосереджено увагу на вивченні стратегічних національних інтересів, напрямках мінімізації викликів та загроз національній безпеці. З'ясовано, що національна безпека держави є комплексною системою з великою кількістю відгалужень (напрямів), головним з яких, зокрема, є соціальний.

Уточнюючи і розвиваючи запропоноване трактування, П. Белов подає своє визначення національної безпеки як здатності нації задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей сьогоденного і майбутніх поколінь. Навряд чи можна погодитися з цим автором, оскільки він висловлює припущення щодо недосяжності в принципі «безпечного стану», а воно (припущення) може використовуватися для виправдання можливих зловживань і злочинів.

Закон України «Про основи національної безпеки України» визначає національну безпеку як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне

⁷ Azar E. The management of protracted social conflict: theory and cases / E. Azar. – Dartmouth, Brookfield, 1990. – 237 p.; Burton J. Conflict: resolution and prevention / J. Burton. – N. Y., 1990. – 142 p.; Браун Р. Лестер. Викоренення голоду: зростаючий виклик. Стан світу 2001. / Лестер Р. Браун ; пер. з англ. ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття»; Інститут сталого розвитку. – К. : Інтелсфера, 2001. – С. 47–67; Бжезинський Зб. Преждевременное партнерство / Зб. Бжезинский // Политические исследования. – 1994. – №1. – С. 3–18.

виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам»⁸.

В основу тлумачення національної безпеки О. Дзьобанем покладено принцип причинності явищ. Автор вважає, що «... причиною виникнення та існування системи національної безпеки є об'єктивна потреба будь-якого соціального організму в самозбереженні власної національної ідентичності за будь-яких умов, а головними складовими національної безпеки виступають безпека особистості, безпека суспільства й безпека держави»⁹.

Загалом, стратегія національної безпеки України передбачає реалізацію комплексних заходів зі сприяння зміцненню середнього класу та подолання бідності, гармонізацію національних стандартів якості життя громадян з європейськими, створення умов для зміцнення здоров'я нації та зменшення рівня смертності населення, гарантування доступності якісних медичних послуг для всіх верств населення, забезпечення житлом громадян, які потребують державної підтримки, здійснення реформи соціального забезпечення, зокрема, пенсійної, а також подолання негативних тенденцій у розвитку демографічної ситуації, диспропорцій у міграційних процесах, відтоку за кордон кваліфікованих працівників, забезпечення на цій основі потреб економіки та соціальної сфери у трудових ресурсах.

Проте головною системною компонентою національної безпеки й надалі залишаються життєво важливі інтереси соціальної структури, які є домінуючими стосовно інтересів національно-державних структур. Ці інтереси взаємодіють з базовими елементами системи (соціальних груп, політичної й економічної еліти, державних і громадських організацій, релігійних, етнічних утворень тощо), зумовлюють антагоністичні чи невирішені протиріччя інтересів окремих домінуючих соціальних структур і, як наслідок, стають джерелом загроз стабільному існуванню чи сталому розвитку національного утворення.

⁸ Україна. Закон. Про основи національної безпеки України : 05.10.2017 № 2163-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/conv>.

⁹ Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення : монографія / О. П. Дзьобань. – Харків : Константа, 2006. – С. 8.

Оскільки суспільне життя стосується різних сфер і в кожній з них можлива дія несприятливих чинників, національна безпека постає як багатовимірна і багатогранна характеристика. У змістовному плані (виявлення і забезпечення) національну безпеку поділяють на такі складові: політичну, економічну, соціальну, науково-технологічну, інформаційну, військову, ядерну, екологічну, енергетичну, ресурсну, правову, культурологічну, інтелектуальну, демографічну, генетичну, психологічну та ін.

Відтак, якщо Концепція (основи державної політики) національної безпеки України (1997 р.) визначала сім сфер національної безпеки України, до складу яких належала й соціальна, то прийнятий у 2003 р. Закон України «Про основи національної безпеки України» терміна «соціальна безпека» не містить, визначаючи лише загрози національним інтересам і національній безпеці України в соціальній та гуманітарній сферах¹⁰. Також не погоджуємося з ототожненням дефініцій «соціальна безпека» та «безпека соціальної сфери», позаяк остання, є лише складовою соціальної безпеки, що підтверджується низкою теоретико-прикладних досліджень соціальної сфери такими вченими як: Д. Аушер, Р. Брейєр, А. Гриценко, Б. Данилишин, М. Долішній, Дж. Еліасон, Х. Зігнер, С. Злупко, Т. Кемпбел, У. Садова, П. Самуельсон, В. Куценко та ін. Зокрема, В. Куценко під соціальною сферою розуміє частину економічної системи, функціональним призначенням якої є надання соціальних послуг¹¹, що, в свою чергу, не охоплює небезпек розвитку та використання трудового потенціалу, ринку праці, міграції населення, а відтак не гарантує державі найвищого рівня соціальної безпеки.

Отже, до основних видів небезпек у соціальній та гуманітарній сферах у Законі належать лише: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність

¹⁰ Україна. Закон. Про основи національної безпеки України : 05.10.2017 № 2163-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/conv>.

¹¹ Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) : монографія / В. І. Куценко та ін.; за наук. ред. Б. М. Данилишина. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2008. – С. 28; Куценко В. І. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект : монографія / В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук. – К. : Оріяни, 2005. – С. 40.

державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення та, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва; у науково-технологічній сфері: наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн; міграція учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України. Але ж головні ризики функціонування трудового потенціалу, ринку праці та міграції населення зовсім не враховані. Окрім того, такі загрози розвитку соціальної сфери, як неефективність державної інноваційної політики, механізмів стимулювання інноваційної діяльності; низька конкурентоспроможність продукції; нерозвиненість внутрішнього ринку високотехнологічної продукції й відсутність його ефективного захисту від іноземної технічної та технологічної експансії, недосконалість механізмів захисту прав інтелектуальної власності можна швидше віднести до економічної безпеки.

Важливим, є існування економічної безпеки держави, гарантування якої визначається гостротою соціальних проблем в умовах інтенсивного економічного розвитку держави та її регіонів. У зв'язку з цим актуалізується проблема забезпечення економічної безпеки держави як комплексної, інтегральної характеристики, що визначає напрями і межі подальшого розвитку, параметри життєздатності соціально-економічних структур у перебігу глобальних та локальних трансформацій. Досягти прийнятного рівня безпеки бажають усі демократичні країни, розуміючи, що від цього залежить динаміка і якість прогресу суспільства. Адже усі перетворення у цивілізованому суспільстві відбуваються за однієї мети – всебічного розвитку людини як безпосередньої мети суспільства та чинника

подальшого економічного зростання і зміцнення економічної безпеки країни.

Природна інтеграція соціальної та економічної сфер життя, яка завжди розглядається як об'єктивна необхідність безпечного існування соціуму, є важливим чинником досягнення рівня безпеки. Отже, визначення впливу соціальних факторів на стан економічної безпеки постає вкрай необхідним та вимагає з'ясування взаємозв'язку соціальної та економічної сфер.

Розуміючи соціальну безпеку як ієрархічну багатокомпонентну систему, сформулюємо авторську позицію проблеми соціальної безпеки, з урахуванням наступних обставин. По-перше, не прагнемо дати загальносоціологічне, загальнометодологічне трактування поняття. Наше завдання – підійти до цього поняття і феномену з погляду економічної науки. Не вдаючись до дискусій методологічного плану, зазначимо, що в рамках даних досліджень «соціальна безпека» і «соціально-економічна безпека» використовуються як синоніми. По-друге, конкретний зміст поняття соціальної безпеки у західних дослідженнях відображає, перш за все, соціально-трудові, соціально-економічні явища і процеси, в центрі яких – людина, працівник, і полягає в стійкому, стабільному характері процесів відтворення людини – головної продуктивної сили суспільства. У цьому контексті «соціальне» нерозривно пов'язане з процесом праці, його суспільними формами.

Отже, соціальна безпека – це, на наш погляд, стабільне перебування процесів сукупного відтворення працівника на макро-, мезо- і мікрорівнях, відповідно до потреб сталого розвитку суспільства. При цьому конкретизація соціального відбувається за процесом праці та його суспільними формами. З огляду на це соціальна безпека є наріжним елементом економічної безпеки.

У переважній більшості наукових праць соціальна складова економічної безпеки визначається як «соціальна безпека». З таким підходом загалом можна погодитися, однак він не повною мірою відображає всі реалії суспільного життя, оскільки відповідні дослідження мають передбачати вивчення проблем взаємовпливу економічної безпеки та соціальних чинників

(соціальна безпека обмежується аналізом стану захищеності від загроз).

Водночас, недоцільно розглядати соціальну безпеку і як систему, відокремлену від національної безпеки, що доводить необхідність усвідомлення двоїстого характеру суті поняття «соціальна безпека»: 1) як складової національної безпеки; 2) як невід'ємного елементу соціально-економічної системи, важливого фактора розвитку і функціонування економіки, а отже, як складової економічної безпеки держави. Проте обґрунтування теоретико-методологічних засад і прикладних засобів гарантування соціальної безпеки саме у другому аспекті є більш актуальним та системоутворювальним у контексті забезпечення економічної безпеки держави.

У науковій літературі та політичній практиці категорія «соціальна безпека» почала формуватися наприкінці 90-х років ХХ ст. Уже тоді це поняття містило в собі цілий комплекс факторів, що визначають головні компоненти існування людини (біологічну, фізичну, психологічну, матеріальну), тим самим визначаючи поняття якості життя. Попри існування низки наукових досліджень, однозначного визначення поняття «соціальна безпека» не існує.

Термін «соціальна безпека» задекларовано у Всесвітній соціальній декларації (1995 р.), ратифікованій на Всесвітній конференції з соціального розвитку (Австрія). У Декларації сформульовано основні принципи соціальних аспектів сталого розвитку, які торкаються проблеми забезпечення соціальної безпеки в світі (участь громадянського суспільства у визначенні принципів функціонування та добробуту суспільства; інтеграція демографічного аспекту в економічні стратегії суспільного розвитку та підвищення якості життя; вироблення взаємовигідних принципів соціального розвитку; забезпечення засад державної політики щодо дотримання прав людини та безпеки її життєдіяльності)¹².

У західній економічній літературі найбільшого поширення отримала думка, що «соціальна безпека – це найвищий рівень

¹² Глобалізація і безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; за ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 541.

системи соціального захисту, який забезпечує її універсальність і загальний доступ населення»¹³. Проте не можна погодитися з таким визначенням, яке робить взаємозамінними категорії «соціальна безпека» та «соціальний захист».

Важливі питання визначення функціональної сфери реалізації соціальних суперечностей, виявлення факторів, якісних і кількісних параметрів безпеки, необхідність застосування результатів досліджень стану соціальної безпеки отримали своє філософське відображення у працях А. Маслоу, Ф. Герцберга, К. Альдерфера¹⁴. У межах розроблених ними моделей ієрархії наведені потреби в безпеці й захищеності (у А. Маслоу – безпосередньо як елемент ієрархії, а в моделях Герцберга і Альдерфера – опосередковано). Сучасна соціальна проекція потреб у безпеці зумовлює підвищення їхнього ієрархічного рівня, розгляду як важливого елементу соціальних потреб. Разом із тим, соціальний рівень потреб вимагає їхньої соціальної рефлексії, усвідомлення необхідності задоволення потреб у системі виробничих стосунків. У цьому аспекті потреби виявляються як усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовольнити соціально-економічний інтерес¹⁵.

У російській економічній науці термін «соціальна безпека» з'явився порівняно недавно. Проте все більше дослідників соціальної політики держави використовують його для концептуалізації проблем у соціальній сфері й обґрунтування доктрини соціальної державності в Росії. Так, наукові праці М. Масанової, Р. Пирогова, Е. Бричевського присвячені розробці методології соціальної безпеки, концептуалізації підходів до цього поняття, опису її внутрішніх і зовнішніх загроз. Серед російських дослідників безпеку людського розвитку досліджувала З. Бактимирова. Вона вирізняла окремі складові безпеки та зробила аналіз загроз безпеці людини.

Н. Ахтирська визначає соціальну безпеку як невід'ємну властивість (атрибут) соціальної системи, що полягає у здатності

¹³ Гоффе Н. Социальная составляющая экономического развития: региональный аспект / Н. Гоффе // Мировая экономика и международ. отношения. – 2006. – № 5. – С. 54.

¹⁴ Abraham H. Maslow. Motivation and Personality / Maslow H. Abraham; 2-nd ed. – N. Y. : Harper & Row, 1970; СПб. : Евразия, 1999. – 479 р.; Мескон Майкл Х. Основы менеджмента / Майкл Х. Мескон, Майкл Альберт, Ф. Хедоури; пер. с англ., 3-у изд. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2007. – С. 672.

¹⁵ Соціальна економіка : навч. посіб. / О. О. Беляєв, М. І. Дибя, В. І. Кириленко та ін. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 85.

до забезпечення на основі усвідомленої, цілеспрямованої діяльності такого порядку взаємозв'язків, за якого дезорганізуючий вплив зовнішнього середовища і внутрішніх суперечностей на її життєво важливі інтереси обмежується потребою цієї системи та її елементів у сталому розвитку. Такий підхід дає можливість сформулювати загальну методику побудови моделі соціальної безпеки, яка є взаємозв'язаною послідовністю виконуваних операцій, вихідною інформацією про досліджуваний соціальний об'єкт і його прогнозування, проте не передбачає результатів процедури моделювання і визначення областей її практичного використання¹⁶.

У науковому дослідженні Є. Барковської подана інтерпретація поняття «соціальна безпека населення» як соціологічної категорії, що визначає стан стабільної захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від можливих викликів і загроз у всіх сферах життєдіяльності, взаємообумовлених і взаємозалежних від дій суб'єктів безпеки¹⁷. Проте таке трактування не відображає наявності й масштабів реально існуючих загроз, що зумовлює необхідність вдосконалення наукового забезпечення соціальної безпеки населення країни.

Дослідник В. Колков під соціальною безпекою розуміє «систему законодавчо-нормативних і організаційних заходів, здійснюваних державними органами й установами разом із громадськими організаціями з метою забезпечення життєдіяльності окремого індивіда, різних соціально-демографічних груп, суспільства загалом»¹⁸. Однак таке тлумачення не отримало належного продовження у дослідженнях, оскільки воно зазначає домінуючий вплив на соціальну безпеку особи (індивіда). Учений зазначає, що для більшості тоталітарних режимів характерний високий рівень соціальної захищеності й патерналістична позиція держави стосовно людини.

¹⁶ Соціальна економіка : навч. посіб. / О. О. Беляєв, М. І. Диба, В. І. Кириленко та ін. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 38.

¹⁷ Барковская Е. В. Социальная безопасность: методологический анализ и практика социологического исследования : дис. ... кандидат социол. наук / Е. В. Барковская. – М., 2005. – С. 18.

¹⁸ Кір'ян Т. Світовий досвід застосування соціальних стандартів / Т. Кір'ян, М. Шаповал, В. Вітер // Соціальний захист. – 2003. – № 7. – С. 45.

Дослідники М. Куліков, О. Белокрилова, В. Вольчик проводять паралель між термінами «соціальна безпека» та «соціальна захищеність». Домінантою є сукупність державних економічних, соціальних та правових гарантій, тобто усі види соціальних витрат, що скеровуються малозабезпеченим верствам населення. Система соціальної безпеки у вузькому значенні – це система надання допомоги у грошовій та натуральній формі з метою боротьби із бідністю»¹⁹.

З погляду безпеки життєдіяльності людини розглядають соціальну безпеку Н. Киршин, Л. Михайлов, В. Свитнев, В. Соломін, В. Хмельов²⁰. При цьому вони зважають на сучасні надзвичайні терористичні загрози та загрози соціально-політичного характеру, що відображає категорію безпеки однобічно, не враховуючи усього спектру існуючих зовнішніх та внутрішніх небезпек.

Автори монографічного дослідження «Социальная безопасность» В. Серебрянников і А. Хлоп'єв подали розгорнуту характеристику найбільш типових загроз, що виникали (або можуть виникати) у соціальній сфері, і запропонували методики їх діагностики, вимірювання і моделювання.

Дослідник Б. Мінін трактує термін «соціальна безпека» як стан суспільства, в якому забезпечується номінальний (нормований і суспільно нормальний) рівень соціальних умов і наданих соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних та інших, що визначають якість життя людини і суспільства. Розглядаючи економічні проблеми з огляду формування соціально-правових засад громадянського суспільства, Б. Мінін зауважує, що за умови соціальної безпеки у суспільстві «гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного і психічного здоров'я людей, можливість духовного, інтелектуального і фізичного

¹⁹ Куликов В. Социальная политика как приоритет и приоритеты социальной политики / В. Куликов, В. Роик // Рос. экон. журнал. – 2005. – № 1. – С. 12; Куликов В. А. Социальные императивы продолжения экономического реформирования / В. А. Куликов // Рос. экон. журнал. – 2000. – № 1. – С. 8; Белокрылова О. С. Институциональные особенности распределения доходов в переходной экономике / О. С. Белокрылова, В. В. Вольчик, А. А. Муратов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 2000. – С. 25.

²⁰ Безопасность жизнедеятельности : учеб. / Л. А. Михайлов, В. П. Соломин, А. Л. Михайлов и др. – СПб. : Питер, 2005. – С. 24-60.

розвитку, особистих здібностей громадянина й ефективної реалізації цих здібностей»²¹.

На думку С. Плотнікова, «соціальна безпека – це різновид безпеки, який вивчає найбільш загальні властивості явищ взаємодії людей, з одного боку, і явища, що виникли внаслідок цього процесу взаємодії, – з іншого, окремі види або сторони явища вивчають спеціальні напрями безпеки (політичний, економічний, інформаційний тощо). Диференціація цих видів безпеки не лише не заперечує, а, навпаки, потребує існування «генералізуючого» фактору, яким і є соціальна безпека». Спираючись у своїх подальших міркуваннях на те, що соціальна сфера належить до стратегічних складових потужності держави, разом з її територією, природними ресурсами, автор стверджує, що «соціальна безпека – це надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів (у тому числі регіонів), збереження і розвиток людського потенціалу, систем життєдіяльності людей, цінностей, їх способу життя, етичної поведінки тощо»²².

Узагальнюючи наведені міркування, доходимо висновку, що соціальна безпека на державному рівні є радше «статичне» поняття (стосується існуючого стану основних сфер виробництва і соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури), а соціальна безпека на регіональному рівні відображає рівень захищеності соціальних інтересів населення в процесі сталого розвитку регіонів. Але, оскільки соціальна безпека регіону є зазвичай, невід'ємною частиною національної безпеки, то її необхідно розцінювати як обов'язковий внутрішній складник безпеки первинної ланки економіки. Водночас категорія «соціальна безпека регіону» є ширшою і відображає збереженість таких складників, як трудовий потенціал, ринок праці, соціальна сфера тощо.

У сучасних умовах, соціальна безпека все частіше аналізується в контексті глобалізації тих викликів і загроз національним, економічним і соціально-політичним системам, які

²¹ Возвратное право: – правосудие, социальная безопасность и социальное развитие : монографія / Б. А. Минин ; Междунар. акад. обществ. развития, Ин-т новой цивилизации. – М. : Юриспруденция, 2007. – С. 12.

²²Теслярів С. В. Социальная безопасность в транзитивном обществе: сущность и механизм обеспечения : автореф. на соискание ученой степени канд. социол. наук / С. В. Теслярів. – Новосибирск, 2004. – С. 9.

супроводжують процес розповсюдження західного капіталу і впливу транснаціональних корпорацій. Загрози і виклики соціальної безпеки у сучасному глобалізованому світі з погляду постіндустріального розвитку стали також об'єктом вивчення зарубіжних учених-економістів і політологів: М. Делягіна, В. Іноземцева, Н. Хомського, І. Валлерстайна, А. Панаріна, М. Хардта, А. Негрі. Особливої уваги заслуговують їх прагнення досліджувати феномен соціальної безпеки в єдності й органічній взаємообумовленості біологічної, психічної та соціальної природи людини, а також цілісному, системному його зв'язку з чинниками соціального середовища. Додамо, що значним теоретичним досягненням аналізованої проблеми є узагальнення суті поняття «соціальна безпека» з урахуванням цілісної концепції соціалізації на основі взаємозв'язаних теорій особи, соціуму, регіону, держави Г. Андрєєва, В. Бехтерева, Л. Виготського, І. Кона, А. Леонтєва, Г. Осипова, С. Рубінштейна, Ж. Тоценка, В. Отрута та ін.

Систематизувавши наукові підходи до визначення соціальної безпеки, варто зазначити, що найбільш прийнятними можна вважати такі твердження:

– соціальна безпека розглядається як характеристика стану державних, економічних і суспільних інститутів та соціальних спільнот, небезпека функціонування яких визначається ступенем соціальної напруженості, який або знижує рівень безпеки, або підвищує його²³. У зв'язку з цим виокремлюються три рівні соціальної напруженості: низький, який практично не впливає на соціальну безпеку, середній, який чинить вплив на соціальну безпеку, та високий, який дезорганізує функціонування соціальних інститутів і спільнот, що призводить до виникнення ситуації небезпеки²⁴. При цьому до основних характеристик соціальної безпеки належать тривалість і якість життя, що засвідчують достатній рівень соціальної безпеки;

– соціальна безпека трактується як стійке функціонування соціальних інститутів суспільства, які забезпечують стабільний розвиток особистості й суспільства на основі підвищення якості

²³ Сухов А. Н. Социальная психология безопасности : учеб. пособ. / А. Н. Сухов. – М., 2002. – С. 44-50.

²⁴ Там само.

життя своїх громадян ²⁵. При цьому, стан соціальної безпеки (або про її відсутність) визначають за рівнем соціальної напруженості, яка виявляється за допомогою фізіологічної, психофізіологічної, соціальної та психологічної адаптації різних категорій населення до об'єктивних і суб'єктивних труднощів. У цьому визначенні до основних об'єктів соціальної безпеки належить держава і соціальні інститути;

– соціальна безпека трактується як сукупність факторів життєзабезпечення та відтворення соціальних суб'єктів, що утворюють суспільну цілісність, яка хоча б на мінімальних рівнях гарантує виживання і стабілізацію суспільства, визначає необхідні передумови існування та розвитку сукупності динамічних соціальних суб'єктів суспільства як цілісної функціональної системи ²⁶;

– соціальна безпека характеризується як захищеність особистості від загроз, що порушують її життєво важливі інтереси, права і свободи, яка покликана підтримувати постійне відтворення життєдіяльності й розвитку всіх соціальних суб'єктів ²⁷. Додамо, що однією з умов забезпечення соціальної безпеки є проведення соціологічного моніторингу, що дає можливість охопити всю соціальну сферу, оцінити результативність соціальної політики з боку її якісних показників. Крім того, безсумнівна перевага моніторингу полягає в його здатності систематично нарощувати, інтегрувати необхідні дані щодо широкого кола стандартних соціальних показників і створювати на цій основі оновлених інформаційних мереж даних.

Для економічної науки та практики України соціальна безпека є новою проблемою, важливість якої останнім часом все більше зростає. У вітчизняній науковій літературі питання соціальної безпеки розроблені доволі поверхово. Вперше проблема реформування соціальної сфери в Україні постала у зв'язку із необхідністю компенсації наслідків економічних перетворень. У Програмі уряду «Шляхи радикальних

²⁵ Социальный менеджмент : учеб. пособ. / В. Н. Иванов, В. И. Патрушев, Н. С. Данакин и др.; под ред. В. Н. Иванова. – М.: НИДА, 2002. – С. 89.

²⁶ Осадчая Г. И. Социология социальной сферы : учеб. пособ. / Г. И. Осадчая. – М. : НИДА, 1999. – С. 70.

²⁷ Ковалев В. Н. Социология управления социальной сферой : учеб. пособ. / В. Н. Ковалев. – М. : НИДА 2003. – С. 130.

економічних реформ» (1999 р.) вперше було виокремлено напрями економічної та соціальної політики із наголосом на останній: «Домінантою громадського прогресу і цивілізованої держави має бути, насамперед, соціально орієнтована економіка, здатна забезпечити добробут і соціальний захист громадян, їх політичні права і вільний вибір діяльності»²⁸.

Можна погодитися з думкою О. Новікової, яка стверджує, що соціальна безпека, незважаючи на гостроту та вагомість, не набула відповідного розвитку як самостійний науково-практичний напрям ні в системі національної безпеки, ні в системі державного управління, ні в системі соціальної та економічної політики²⁹.

Науковцями Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики і НАН України узагальнено різні методичні підходи щодо визначення та розуміння поняття «соціальна безпека»: соціальна безпека – стан суспільства, у тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, за якого забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини й суспільства загалом, та гарантується мінімальний ризик для її фізичного і психічного здоров'я.

Науковці І. Гнибіденко, А. Колот, В. Роговий справедливо констатують, що чіткого, розгорнутого визначення поняття «соціальна безпека» в українській економічній літературі все ще немає. Вони пропонують під соціальною безпекою розуміти стан захищеності соціальних інтересів особи, суспільства, держави від впливу загроз національній безпеці³⁰.

На думку О. Білорус, соціальна безпека є основою парадигми соціального розвитку в умовах глобалізації й розглядається як «надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях, збереження і розвиток

²⁸ 12. Указ Президента України. Основні напрямки соціальної політики на 1997-2000 роки. № 11666/97 від 18.10.1997 р. // Урядовий кур'єр. – 1997. – 24 жовт. – № 40. – С. 4.

²⁹ Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення / О. Ф. Новікова. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. – С. 80.

³⁰ Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 19.

людського потенціалу, підтримка ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих цінностей, моральності»³¹. Отже, автор визначає цю категорію, обмежуючись існуючими мотивами, потребами та стимулами. З таким визначенням однозначно погодитися не можна, оскільки для різних верств суспільства, відповідно до рівнів розвитку певних регіонів, життєво важливі інтереси та параметри розвитку матимуть різне змістове наповнення.

Це визначення С. Дойл доповнює статусом держави у розробці заходів щодо розвитку соціальної сфери, освіти та економіки, що дає змогу конкретизувати засоби досягнення соціальної безпеки. На наш погляд, це дуже вузький зміст, що ігнорує важливі аспекти поняття соціальної безпеки. Наприклад, соціальна безпека охоплює не лише державу, а й безпеку особи (людини), соціальних груп, організацій і суспільства загалом. Відтак більш операційним є таке визначення: «соціальна безпека – це стан захищеності життєвих інтересів особи, суспільства і держави, що досягається сумісними діями державних і суспільних інститутів завдяки гнучкому використанню економічних, політичних та інших засобів як у внутрішній політиці, так і в міжнародних відносинах»³².

Деякі вітчизняні науковці у галузі економічної безпеки, зокрема Г. Пастернак-Таранушенко, визначають соціальну безпеку, як різновид безпеки, що базується на психічному та психологічному стані населення країни і залежить від багатьох інших видів безпеки (від економічної, політичної, цінової, інформаційної тощо), а також чинників розвитку ринку праці, демографічної та криміногенної ситуації у суспільстві³³. Однак, така характеристика соціальної безпеки, не дає повного уявлення про сукупність відповідних критеріїв та індикаторів, які відображають рівень захищеності життєво важливих інтересів соціально-економічної системи. Крім того, разом зі створенням сприятливих передумов у майбутньому доцільно посилити

³¹ Глобалізація і безпека розвитку : монографія / за ред. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 541.

³² Гутман Г. В. Управление региональной экономикой / Г. В. Гутман, А. А. Мироедов, С. В. Федин ; под ред. Г. В. Гутмана. – М. : Финансы и статистика, 2001. – С. 5.

³³ Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави: статика процесу забезпечення : монографія / Г. Пастернак-Таранушенко; за ред. проф. Б. Кравченка. – К. : «Кондор», 2002. – С. 34.

роботу зі зміцнення відповідних параметрів соціальної безпеки як складової економічної безпеки.

Погоджуємося з трактуванням соціальної безпеки у наукових дослідженнях В. Паламарчука, де під соціальною безпекою автор констатує факт недопущення умов, які б привели до неприйняттого зниження рівня життя основних верств населення і окремих соціальних груп, що обумовлює соціальну деградацію, а також забезпечення умов збереження соціальної перспективи для всіх верств населення ³⁴.

В. Скуратівський додає, що соціальна безпека є складовою національної безпеки і визначає стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також від загрози соціальним інтересам ³⁵. Водночас, науковець не розглядає в межах аналізованої системи рівнів її забезпечення, що могло б у подальшому стати основою виокремлення конкретних суб'єктів згаданих життєво важливих інтересів.

Отже, нам ближчий синтетичний підхід О. Новікової, яка у своїй праці «Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення» здійснила комплексне дослідження соціальної безпеки, згідно з яким цей термін визначає стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від загроз національній безпеці. Під соціальними інтересами дослідниця розуміє орієнтири та прагнення людини, суспільства, держави до задоволення соціальних потреб стосовно забезпечення життєдіяльності, суспільно-нормального функціонування та соціального розвитку ³⁶. Звісно, можна дискутувати щодо цього твердження, оскільки неспіврозмірними з погляду важливості є загрози щодо особи та, наприклад, показників економічного розвитку країни.

Відповідно за результатами узагальнення сутнісних характеристик категорії «соціальна безпека» (зокрема у контексті значущості його ролі в економіці) доцільно стверджувати, що

³⁴ Паламарчук В. М. Соціальна стратегія України у період здійснення соціальних реформ : препр. доповіді / В. М. Паламарчук. – К. : НІСД, 1993. – Вип. 11. – С. 16-17.

³⁵ Скуратівський В. А. Основи соціальної політики : навч. посіб. / В. А. Скуратівський. – К. : МАУП, 2002. – С. 92.

³⁶ Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення : монографія / О. Ф. Новікова. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. – С. 27.

соціальна безпека відображає результат нейтралізації або попередження негативних наслідків впливу макросередовища на якість життя громадян країни, а держава в особі законодавчої, виконавчої, судової влади, органів місцевого самоврядування, суспільних організацій покликана забезпечувати належний рівень розвитку громадянської сфери життєдіяльності кожної людини, прав та свобод особистості, її здоров'я та життя, соціальних інтересів. Окрім того, соціальна безпека є результатом нейтралізації (або попередження) негативних наслідків впливу макросередовища на якість життя людей.

Варто зауважити, що безліч визначень соціальної безпеки обумовлені різними підходами в теоретичних концепціях економіки, соціології, політології в залежності від аспектів дослідження. У будь-якому з цих випадків соціальну безпеку ототожнюють зі соціальним захистом, соціальними гарантіями, які реалізуються у суспільстві за допомогою соціальної політики і зумовлюють до підвищення рівня та якості життя населення.

Окрім того, зазначимо, що спільною ознакою усіх наведених вище підходів до визначення дефініції «соціальна безпека» є спроба науковців охарактеризувати її як категорію, що відображає тенденції та результати соціально-економічних процесів, поєднуючи ієрархічну систему соціальних цілей, задач, індикаторів, соціальних ризиків і стандартів розвитку індивіда, громадянського суспільства, держави. Це дає змогу підвищити рівень та якість життя, активізації процесу гармонізації продуктивних сил суспільства і сприяє стабілізації суспільного розвитку, поліпшенню якості життя людини та сприяє налагодженню ефективної взаємодії держави з громадянами.

1.2. Концептуальні основи формування системи соціальної безпеки

Проведений нами стислий огляд трактувань категорії «соціальна безпека» демонструє, що будь-яка сукупність наукових поглядів істотною мірою залежить від загальної ідеї та змісту дослідження. Незважаючи на широку вживаність і змістовну простоту категорії, її загальноприйнятого визначення сьогодні не існує. Це можна пояснити особливою складністю та внутрішніми протиріччями зазначеного феномену. З погляду системного підходу безпеку варто розглядати як якісну характеристику, невід’ємну властивість складних соціально-економічних та суспільних систем, що дасть можливість точніше охарактеризувати її суть і зв’язок з традиційними характеристиками системи.

Реальна потреба в посиленні дієздатності науки та її впливу на формування системи соціальної безпеки обумовлює активізацію пошуку науковцями адекватної парадигми стратегічних досліджень, відповідного інструментарію та методології. Так, А. Сухоруков обґрунтовує доцільність використання таких теорій: систем і системного аналізу, циклів, життєвого циклу продукту, запасів, катастроф, ризиків, технологічного розриву, факторного аналізу, прогнозування, антимонopolного регулювання, прийняття рішень³⁷. Заслуговує на увагу, зокрема, версія системного підходу в економічній науці, запропонована Я. Корнаї, яку він називає «системною парадигмою»³⁸. Очевидно, що розв’язання поставленої задачі неможливе без застосування апарату теорії систем.

Наведемо низку понять і визначень, які необхідні для забезпечення єдності дослідження і унеможливлення неоднозначності інформаційного опису. Під час конкретизації системних визначень для дослідження системи соціальної безпеки, на наш погляд, необхідно враховувати, що системні визначення мають відображати: по-перше, основні межі й

³⁷ Сухоруков А. І. Врахування динамічних зв’язків у системах економічної безпеки / А. І. Сухоруков // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 122-123.

³⁸ Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – С. 22.

принципи загальносистемного підходу; по-друге, конкретність досліджуваних об'єктів; по-третє, специфічні закономірності, властиві управлінню і забезпеченню соціальної безпеки; по-четверте, несуперечливість. Під системою варто розуміти сукупність взаємозв'язаних елементів, відокремлену від зовнішнього середовища і взаємодіючу з нею як єдине ціле³⁹.

Зауважимо, що при дослідженні системи в першу чергу виокремлюють структуру системи і механізм її функціонування (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Структура та механізм функціонування системи

Структура системи – це сукупність суб'єктів і об'єктів, що є елементами системи.

Структура зв'язків – це сукупність інформаційних, технологічних, керівників, функціональних та інших потоків між вузлами системи. Відповідно можна виокремити структуру інформаційних зв'язків, технологічну структуру, структуру механізму функціонування (функціональну структуру), структуру управління.

Механізм функціонування – це набір правил (процедур, функцій), що регламентують дії елементів системи в процесі функціонування системи.

Для того, щоби система існувала, тобто була тотожна сама собі, необхідно ідентифікувати основні характеристики, що визначають її цілісність (єдність). Характеристики, які

³⁹ Клар Дж. Системология (автоматизация решения системных задач) / Дж. Клар. – М. : Радио и связь, 1990 – С. 34.

ідентифікують основні властивості системи, Дж. Клір називає первинними, а всі інші – вторинними. Саме тому, в цьому контексті доцільно навести класифікацію визначень системи соціальної безпеки і сформулювати чотири напрями досліджень:

– вертикальний (А. Татаркін, А. Скопін, Г. Клейнер та ін.) – передбачає аналіз соціальної безпеки держави з позиції окремих елементів ієрархічної структури, що описує формування та розвиток системи соціальної безпеки на мікроекономічному і регіональному рівнях (соціальна безпека держави детермінована соціальною безпекою регіонів і окремих територій)⁴⁰;

– горизонтальний – акцентується увага на функціональній структурі соціальної безпеки: трудового потенціалу, соціальної сфери, ринку праці й зайнятості населення, міграційній безпеці;

– зовнішньоекономічний (С. Загашвілі, Н. Гусаків, А. Оболенський та ін.) – визначає захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримку ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих цінностей, моральності тощо⁴¹;

– моністичний (А. Сантос, Л. Косалс та ін.) – характеризує найважливіші пріоритети забезпечення соціальної безпеки, що пов'язані з вирішенням проблеми розповсюдження тіньової економіки, корупції, «інституційних пасток»⁴².

Зазначимо, що наведені традиційні характеристики досліджень системи соціальної безпеки ґрунтуються на методології системного аналізу, яка припускає вирішення трьох пізнавальних завдань: виявлення елементів, суспільної системи; визначення системоутворювальних принципів, що об'єднують ці елементи в єдине ціле; розгляд соціальної безпеки на рівні підсистеми, як елемента суспільної системи. Відповідно до цих завдань проведемо послідовний аналіз суспільної системи з метою виявлення найважливіших соціальних підстав її безпеки.

⁴⁰ Татаркин А. И. Проблемы и направления дальнейшего совершенствования местного самоуправления / А. И. Татаркин, В. С. Бочко // Экономика региона. – 2008. – № 2. – С. 40

⁴¹ Загашвили В. С. Экономические интересы в условиях глобализации / В. С. Загашвили. – М. : Магистр, 2010. – С. 125.

⁴² Kosals L. Interim outcome of the Russian transition: clan capitalism / L. Kosals // Discussion Paper. – 2006. – No. 610. – P. 214.

Для дотримання загальної логіки викладення почнемо наше дослідження з третього завдання – розгляду соціальної безпеки як елементу суспільної системи.

Суспільство – це підсистема об'єктивної реальності, що відокремлена від природних утворень, але органічно пов'язана з ними. Характерна для суспільства соціальна форма руху, як передумова свого існування, спирається на нижчі форми руху матерії (механічну, фізичну, хімічну і біологічну). Це засвідчує значущість природних засад соціальної безпеки, без яких існування суспільства стає неможливим.

Головною відмінністю системи соціальної безпеки від інших підсистем є те, що вона завжди є певним поєднанням матеріального й ідеального, об'єктивного і суб'єктивного, стихійного і планомірного, випадкового і закономірного. Це зумовлене тим, що в суспільстві, на відміну від природи, діють люди, наділені свідомістю і волею; їхні вчинки завжди цілеспрямовані. Але діяльність людей не завжди приводить до очікуваних результатів, оскільки в складних суспільних явищах відбувається зіткнення протилежно орієнтованих сил, дій, вчинків різних суб'єктів, що і визначає об'єктивність (тобто незалежність від цілей і бажань цих суб'єктів) загального напрямку соціального процесу. Подібна об'єктивність закономірностей функціонування і розвитку суспільної системи є однією з найважливіших детермінант соціальної безпеки (рис. 1.2).

Необхідно зазначити, що найважливішими елементами суспільної системи, взаємозв'язаними між собою на різних рівнях соціальної ієрархічної структури, є індивіди, їх групи, об'єднання етнічних спільнот, регіони, держава. Усі ці елементи в своєму функціонуванні в рамках структури соціальної системи визначають той або інший ступінь її безпеки. Водночас, системоутворювальними принципами, що об'єднують ці елементи в єдине ціле, є суспільні стосунки, тобто зв'язки, що виникають між соціальними суб'єктами в процесі їхньої діяльності. Вони поділяються на первинні (матеріальні) і вторинні (ідеологічні).

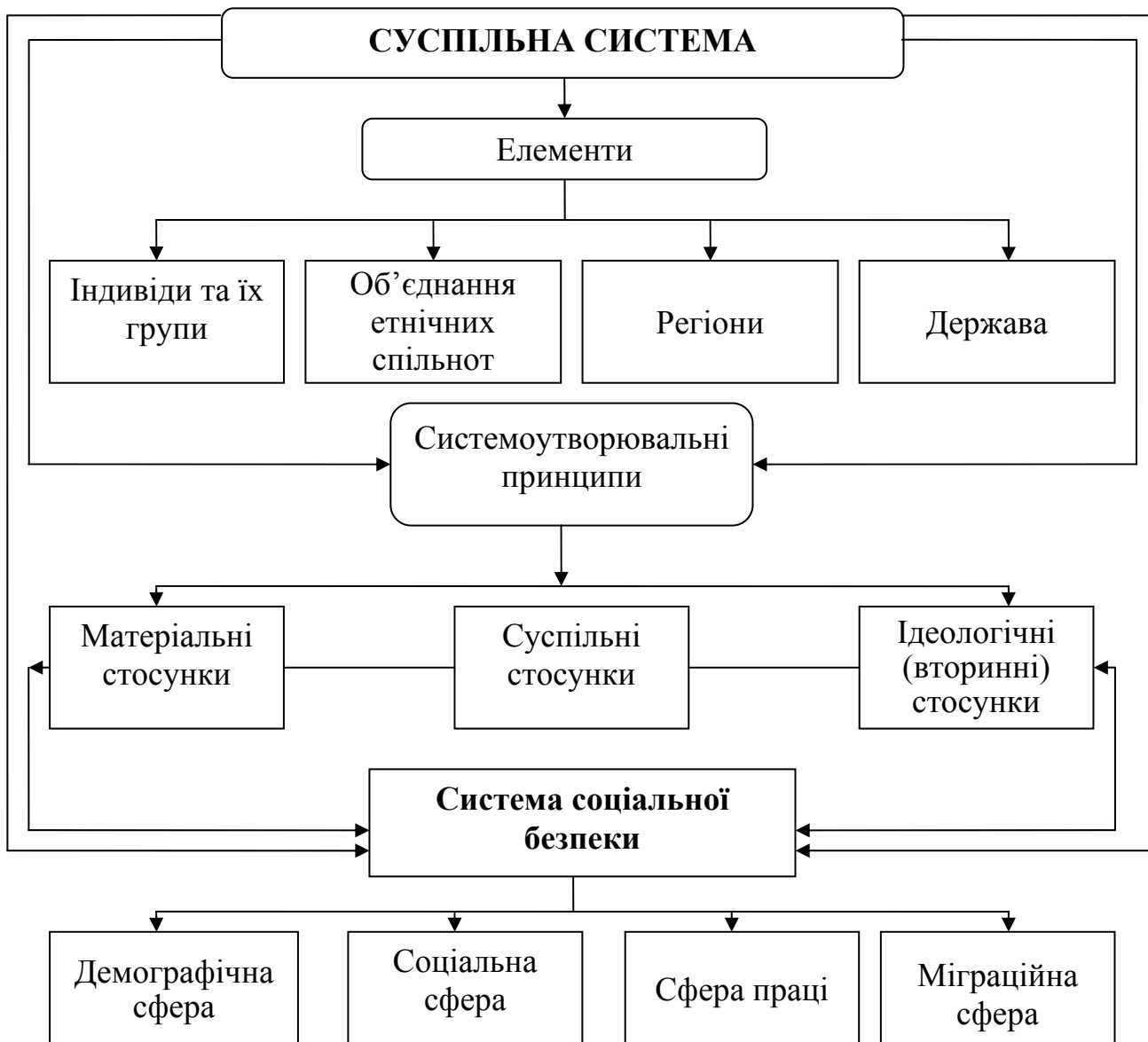

Рис. 1.2. Об'єктивна закономірність функціонування і розвитку суспільної системи в площині детермінант соціальної безпеки

Головними є матеріальні – виробничі стосунки, характер яких визначається продуктивними силами суспільства і не залежить від волі та свідомості людей. Матеріальні суспільні стосунки – одна з найважливіших засад соціальної безпеки. Ідеологічні суспільні стосунки – політичні, правові, етичні – виникають на основі виробничих і заздалегідь проходять крізь свідомість людей. Ці стосунки також виконують надзвичайно важливу роль у системі детермінант соціальної безпеки, а в періоди кризових станів суспільства їх сенс суттєво зростає і за ступенем впливу навіть може перевершувати значення матеріальних суспільних стосунків на стан соціальної безпеки.

Додамо також, що у марксистській теорії розроблена достатньо чітка системна координація між сукупністю виробничих стосунків (що розглядається як базис суспільства, його економічна структура) та ідеологічною системою суспільства, сукупністю ідеологічних стосунків, поглядів і відповідних ним установ. У суспільстві базис і система перебувають у стані діалектичної взаємодії: базис визначає систему, яка володіє відносною самостійністю в своєму розвитку і має зворотний вплив на економічний базис, що дає змогу розкрити субординацію найважливіших елементів структури суспільства за їхньою значущістю в системі детермінації соціальної безпеки.

Зазначимо, що для охоплення всього різноманіття детермінант системи соціальної безпеки згадані вище найважливіші елементи структури суспільної системи мають бути доповнені низкою основних сфер системи соціальної безпеки (демографічної, соціальної, сфери працевикористання та міграційної сфери). Кожна з цих сфер є відносно самостійною підсистемою соціальної безпеки, посідає в ній певне місце, виконує відповідні функції і вирізняється власними параметрами безпеки. У кожній сфері присутні матеріальні й ідеальні елементи. Під час переходу від матеріально-виробничої сфери до духовної зростає роль і значення свідомості як у середині кожної сфери, так і внаслідок її впливу на інші сфери суспільного життя, а отже, і на узагальнену характеристику соціальної безпеки.

Комплексне осмислення суспільної системи дає змогу застосувати до дослідження його безпеки загальнонаукові критерії і вивчити специфічні соціальні закони, що покладено в основу формування системи соціальної безпеки. Так, для соціальної безпеки як органічної системи характерний стан саморозвитку, джерелом якого є низка внутрішніх суперечностей. У цій системі суперечностей головною є суперечність між продуктивними силами і виробничими стосунками, яка конкретизована в законі відповідності виробничих стосунків характеру і рівню розвитку продуктивних сил. При порушенні цієї відповідності виробничі стосунки з форми розвитку продуктивних сил перетворюються на чинник, що перешкоджає

їхньому розвитку, на одне з найважливіших джерел цілого спектра соціальних небезпек. Таке протиріччя вирішується зміною виробничих стосунків (у мирний або насильницький спосіб), що спричиняє зміни у суспільній безпеці й визначає спрямовання дослідження системи соціальної безпеки з позиції двох різних теорій – формаційної та цивілізаційної, кожна з яких тією чи іншою мірою позначається на розумінні сутності системи соціальної безпеки (рис. 1.3).

Отже, до переваг формаційної теорії належать:

- 1) системне дослідження соціальної безпеки як соціального явища, що визначається методологічною основою розуміння сутності безпеки;
- 2) визначення чіткої, зрозумілої основи зміни формацій – зміна способу виробництва як однієї з найважливіших засад безпеки суспільства;
- 3) виявлення характерних особливостей розвитку системи соціальної безпеки у всесвітньому масштабі;
- 4) порівняння та оцінка етапів суспільного регіонального розвитку і відповідного йому рівня соціальної безпеки;
- 5) визначення рівнів соціальної безпеки регіонів і порівняння їх між собою.

Окрім згаданих переваг формаційна теорія має низку недоліків, що перешкоджають адекватному оцінюванню характеру і рівня соціальної безпеки. До найважливіших з них належать:

- 1) зведення означеної системи до п'ятикратної системи, що зумовлює невиправдане спрощення, зближення різнорідних і різноякісних за рівнем їхньої безпеки соціальних систем;
- 2) невизначеність місця в схемі соціальної формації безпеки;
- 3) домінування у розвитку системи лише одного аспекту соціального процесу – економічного, який, незважаючи на всю його значущість, не вичерпує всіх варіантів детермінації безпеки суспільства;
- 4) відсутність пояснення багатоваріантності розвитку системи соціальної безпеки і різноманітності відповідних її форм.

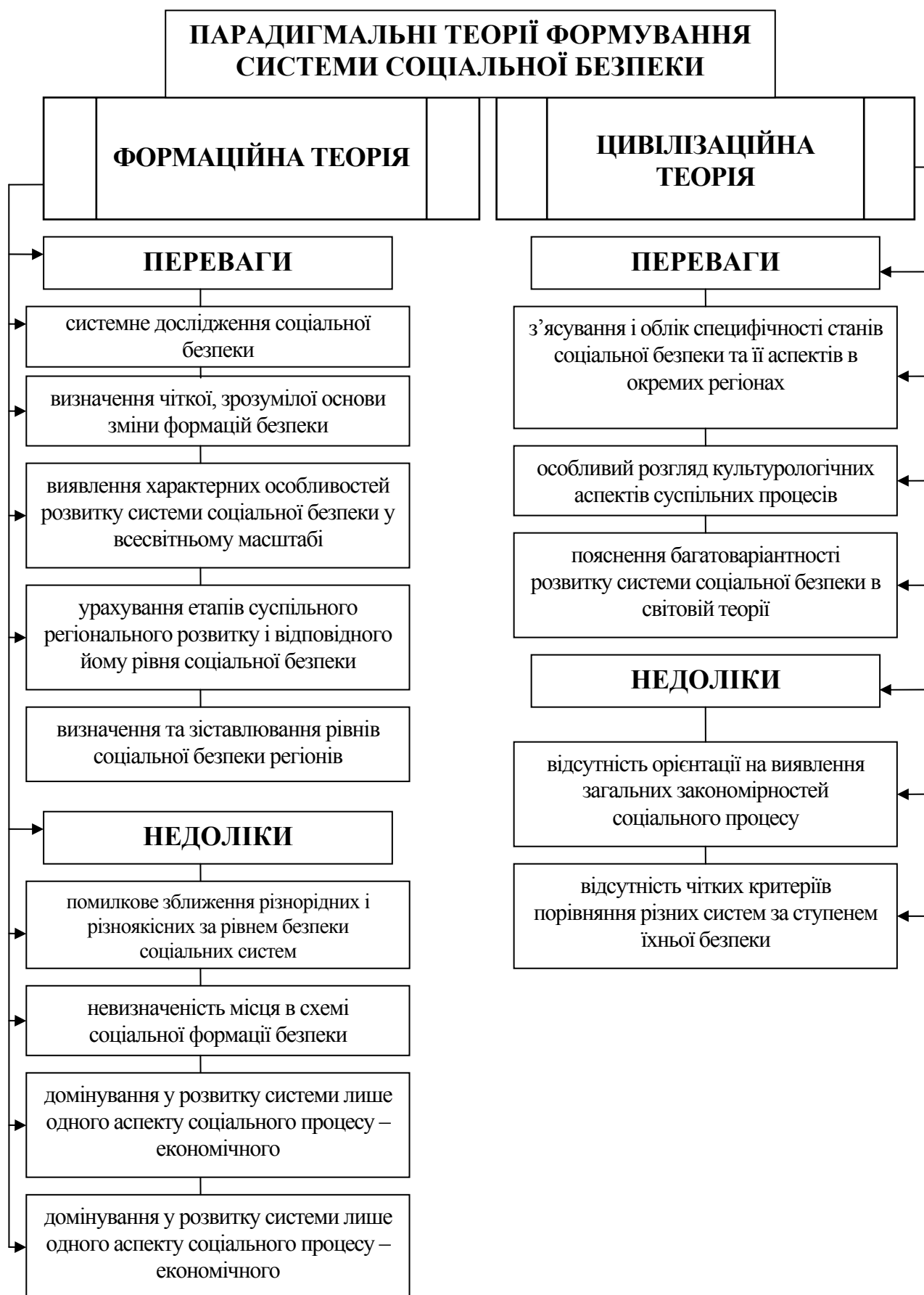

Рис. 1.3. Переваги та недоліки парадигмальних теорій формування системи соціальної безпеки

Таким чином, формаційна теорія дослідження системи соціальної безпеки базується на двох головних принципах: принципі єдності безпеки людини і принципі соціально-економічного прогресу. Соціальна безпека в рамках цієї теорії трактується в її співвідношенні з суспільством загалом, що перебуває в процесі свого розвитку. Ця теорія дослідження системи соціальної безпеки є доволі відособленою і має специфічний характер соціальних процесів, унаслідок чого є недостатнім суто формаційний підхід до осмислення соціальної безпеки держави, що ґрунтується на безпеці її регіонів.

Саме тому звернемося до оцінки цивілізаційної теорії. Головними перевагами цієї теорії, що розглядаються з позиції методологічного впливу на стан розвитку системи соціальної безпеки, є:

- 1) з'ясування і облік специфічності станів соціальної безпеки та її аспектів в окремих регіонах;

- 2) особливий розгляд культурологічних аспектів суспільних процесів, що безпосередньо впливають на стан соціальної безпеки;

- 3) пояснення багатоваріантності розвитку системи в світовій теорії й різноманітності відповідних цим варіантам форм соціальної безпеки.

Разом з тим, цивілізаційна теорія характеризується певною обмеженістю, що виявляється у зв'язку з проблемою соціальної безпеки в таких аспектах:

- 1) відсутності орієнтації на виявлення загальних закономірностей соціального процесу, що визначають стан розвитку системи соціальної безпеки;

- 2) неопрацьованості чітких критеріїв порівняння різних систем за ступенем їхньої безпеки.

Порівняння формаційної та цивілізаційної теорій формування системи соціальної безпеки засвідчує, що вони методологічно орієнтовані на вирішення принципово різних завдань: якщо формаційний підхід найбільш ефективний під час осмислення загальної якісної характеристики системи соціальної безпеки стосовно людського суспільства, то цивілізаційний – при

розгляді безпеки конкретних локальних суспільств, у нашому випадку – регіонів.

Зауважимо, що використання формаційної й цивілізаційної теорій формування системи соціальної безпеки враховує існування концепції моделі соціальної системи Т. Парсонса, яка передбачає вирішення проблем виживання та сталого розвитку за допомогою чотирьох підсистем: економічної, політичної, соціальної (спорідненої) і культурної. Економічна підсистема забезпечує функцію адаптації системи соціальної безпеки до умов середовища (виробництво і розподіл продуктів харчування та обміну, житло і т.п.) та охоплює сферу виробництва й споживання і пов'язану з нею сферу екології. Політична підсистема забезпечує функцію цілевикористання та ціленаправлення як в сфері суспільних відносин, так і у сфері соціального управління. Соціальна підсистема забезпечує лінію відтворення структури і управління напруженістю та охоплює моральний та релігійний аспекти суспільного життя. Підсистема культури забезпечує функцію інтеграції (підтримання гармонійних, безконфліктних відносин між елементами системи), поєднуючи в собі духовне життя, правові інститути та звичаї⁴³.

Згідно з цією концепцією всі компоненти соціальної системи беруть участь у процесі зміцнення безпеки. Однак у сучасних умовах ускладнення зв'язків і залежностей із середовищем, розширення сфер життєдіяльності в структурі системи соціальної безпеки виокремлюється ще одна підсистема, яка спеціалізується на вирішенні проблем забезпечення безпеки. Відповідно соціальна система делегує функцію забезпечення безпеки спеціальній підсистемі, структурні підрозділи якої мають бути націлені на забезпечення безпеки в кожній сфері життєдіяльності соціальної системи, в кожній з її підсистем. Останню прийнято називати підсистемою (системою) безпеки.

Отже, що значення підсистеми забезпечення безпеки для сталого розвитку соціальної системи полягає в тому, що завдяки її функціонуванню економічна, політична, соціальна і підсистема

⁴³ Staubmann Helmut. Talcott Parsons: zur Aktualität eines Theorieprogramms / Helmut Staubmann, Harald Wenzel (Hrsg.). Wiesbaden : Westdt. Verl., 2000. P. 48–65.

культури вивільняють необхідні для виконання своїх основних функцій матеріальні та інтелектуальні ресурси. Соціальна система, формуючи і зміцнюючи підсистему забезпечення безпеки, заощаджує сили і засоби, створює умови для розвитку власне системи та її елементів, не лише забезпечує збереження засобами соціального контролю і примусу існуючої структури, а й розвиває соціальну систему.

Такий підхід до формування переліку базових моделей засвідчує, що діяльність підсистеми забезпечення безпеки ґрунтується на лінійному і об'єктовому принципах. Лінійний принцип відображає відповідність вертикальної структури моделі безпеки структурі самої соціальної системи. Об'єктовий принцип відображає відповідність рівнів внутрішньої структури моделі соціальної безпеки основних об'єктів її забезпечення, тобто міжособистісному, регіональному, державному та міжнародному рівнями. Це зумовлює виокремлення структурних складових по горизонталі.

У запропонованій концепції безпеку кожної з підсистем системи соціальної безпеки має гарантувати відповідний підрозділ, діяльність якого зумовлена необхідністю забезпечення безпеки як на міжнародному, державному рівнях, так і на рівнях регіону і особистості. Отже, умовно структура базових моделей безпеки може бути представлена, як горизонтальний зріз лінійної структури системи забезпечення безпеки (тобто у вигляді підсистеми суб'єкта управління), форма якої обумовлена структурою об'єкта управління. У цьому наочно виявляється діалектична єдність суб'єкта та об'єкта управління, що створюють загальну систему соціальної безпеки.

Наведені вище міркування доводять існування відкритого характеру невизначеності системи соціальної безпеки, що дає можливість виявити об'єктивні й суб'єктивні особливості її формування (табл. 1.1).

Суб'єктивні та об'єктивні особливості формування системи соціальної безпеки

Система соціальної безпеки	Соціальна безпека
1. Існування соціальних загроз у системі може бути відомим, тоді як загрози людської діяльності невідомі	1. Загроз системі не існує і якщо деякі чинники, що впливають на систему, відомі; діяльність людей спричинює загрози розвитку системи
2. Для системи існує ситуація страхування ризиків елементів системи, зумовлена потребою забезпечення безперервності та стабільності відтворювальних соціальних процесів навіть за умови виникнення непередбачуваних небезпек	2. Унаслідок творчого характеру людської діяльності існує перманентна невизначеність, якої не можна передбачити
3. Вірогідність результатів розрахунку індикаторів соціальної безпеки стосовно окремих елементів можна виразити математично	3. Вірогідність результатів розрахунку індикаторів безпечної діяльності людини обумовлена невідповідністю значень вихідних параметрів цієї діяльності деяким конкретним вимогам
4. Система соціальної безпеки формується за допомогою логіки і емпіричних досліджень	4. Безпека людини діяльності базується на інтуїції та суб'єктивній оцінці. Кожний новий елемент інформації створює нову карту думок, очікувань і ризиків
5. Предметом дослідження є елементи системи (матеріально-виробничої, політичної й духовної), на регіональному рівні – безпека відтворення населення та трудового потенціалу; безпека соціальної сфери; безпека ринку праці; міграційна безпека	5. Предметом дослідження є індивід та поведінкові ризики його діяльності

Таким чином, особливістю дослідження засад формування системи соціальної безпеки є конкретизація суб'єктивних і об'єктивних відмінностей. Визначення індикаторів соціальної безпеки має здійснюватися не лише з метою оцінки безпеки діяльності людини, а задля виявлення існуючих загроз системі. Такий підхід до формування системи соціальної безпеки дає

змогу трактувати її як цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів. Одночасно, виявлення головних відмінностей, що існують між безпекою діяльності людини та формуванням соціальної безпеки, як цілісної системи координації соціальних процесів на загальнодержавному та регіональному рівнях дає змогу деяким елементам системи використовувати обмежену здатність розвитку безперервно створювати і передавати нові виклики і загрози.

Зазначимо, що у нашому дослідженні, система соціальної безпеки – це фундаментальна категорія, що характеризує цілісність, яка, з одного боку, відокремлена від зовнішнього середовища, з іншого – має внутрішню структуру. Середовище – це не лише підґрунтя для створення системи; в оточенні середовища живе і функціонує будь-яка система. Вона випробовує на собі дію середовища і, своєю чергою, здійснює на нього вплив. Часто система створюється лише для того, щоби змінити властивості навколишнього середовища. З цієї причини взаємозв'язок середовища і системи можна вважати однією з основних особливостей функціонування останньої, зовнішньою характеристикою, що визначає її внутрішні властивості.

Відповідно, система соціальної безпеки має дві сторони: зовнішню, яка визначає дію економічних, політичних та духовних небезпек на систему, і внутрішню, що характеризує властивості опірності системи щодо дій середовища. Внутрішня безпека (соціальна безпека регіону) – це характеристика цілісності системи, що описує її здатність підтримувати своє нормальне функціонування в умовах зовнішніх і внутрішніх дій. Зовнішня безпека – це здатність системи взаємодіяти зі зовнішнім середовищем без порушення найважливіших параметрів, що характеризують її безпечний стан.

На основі вищесказаного можна сформулювати два принципи організації системи безпеки:

- принцип локальності, що полягає в створенні умов нерозповсюдження небезпечних тенденцій, що з'явилися, та їх ліквідації на початковій стадії;

- принцип глобальності, який застосовується у випадку порушення принципу локальності й полягає у створенні широкої

системи протидії небезпеці. Зрозуміло, принцип локальності економічно вигідніший, проте його може виявитися недостатньо у зв'язку з існуванням небезпеки і специфікою загрозливих явищ, зумовлених регіональними особливостями розвитку.

Наведені принципи необхідно застосовувати для аналізу проблем безпеки як на макроекономічному, так і на регіональному рівні. Очевидно, що згідно з функціональною орієнтованістю системи соціальної безпеки можна виокремити зовнішній і внутрішній механізми захисту. Зовнішній захисний механізм є надбудовою системи, яка має упорядкувати взаємодію системи і середовища. На нього покладається завдання створення комфортних з погляду безпеки умов існування системи: наявність мінімального рівня зовнішніх чинників, які загрожують існуванню системи, або тих, що призводять до неприпустимого відхилення показника безпеки від критичного значення; стан системи, що задовольняє першій вимозі, не повинен ускладнювати просування системи до мети, тобто обмежувати виконання системою свого призначення.

Внутрішній захисний механізм покликаний вирішувати такі завдання: протистояти зовнішнім діям, що продукуються середовищем з метою подолання зовнішніх загроз; здійснювати боротьбу зі структурними загрозами, що спричинені системою, зокрема, власним механізмом; сприяти розвитку (руху) системи для здійснення цільових призначень.

Ця схема захисту системи, що базується на створенні двох механізмів, дає можливість принципово відповісти на питання про походження загроз, відокремити внутрішні загрози від зовнішніх, що неможливо здійснити в традиційних структурах.

Внутрішній та зовнішній механізми формування системи соціальної безпеки сприяють її прояву в різних формах, з-поміж яких (за ступенем наростання позитивної складової) можна вирізнити такі:

- соціальна напруга;
- соціальна нестійкість;
- соціальна стабільність (соціальний консенсус);
- соціальна цілісність.

У цьому контексті система соціальної безпеки відображає певний вектор соціального розвитку. Характеристики форм виявлення соціальної безпеки почнемо з соціальної напруги.

Соціальна напруга характеризується загостренням у системі внутрішніх суперечностей об'єктивного і суб'єктивного характеру. У цьому сенсі вона є нижньою межею соціальної безпеки, що відокремлює суспільство від соціального вибуху, катастрофи, революційних потрясінь. При цьому сама по собі соціальна напруга – це процес, стадії якого відрізняються одна від одної за просторово-часовими параметрами і формами. Існує три таких стадії.

Перша, в процесі реалізації якої відбувається поки що приховане, таке, що не має явних зовнішніх ознак, наростання незадоволення. Для неї характерна неорганізована, переважно вербальна, форма виявлення незадоволення, зростання стурбованості причинами і масштабами змін, що відбуваються в суспільному житті. Друга – загострення напруги. Її відмінною рисою є чітке усвідомлення ненормальності існуючого становища і наявності в суспільстві соціальної напруги. На цій стадії можуть виникати осередки різкого загострення напруги в окремих регіонах і населених пунктах, спалахувати конфлікти. Третя стадія соціальної напруги зазвичай характеризується її зменшенням, поступовим зникненням рис, характерних для цього стану суспільного життя. Однак конфлікти, що виникли на попередній стадії, можуть ще тривати, не створюючи разом з тим широкого суспільного резонансу.

Наступна форма виявлення соціальної безпеки – соціальна нестійкість – припускає наявність позитивних (порівняно з першою формою) тенденцій. Проте вони ще не мають довгострокового, стійкого характеру, що спричиняють нестабільний стан суспільства. Найбільш істотними можна вважати три аспекти: суб'єктивне відчуття пристосованості людей до нового життя, планування ними свого майбутнього, їх повсякденний емоційний стан.

Соціальна стабільність інтерпретується нами як динамічний, еволюційний і безперервний за своїми базовими параметрами стан, за якого розвиток соціальних процесів здійснюється на

основі балансу інтересів різних соціальних груп, тобто стійкості соціальної системи, що дає їй можливість ефективно функціонувати і розвиватися в умовах зовнішніх і внутрішніх дій, зберігаючи свою структуру і основні якісні параметри на загальнодержавному та регіональному рівнях.

У цьому контексті можна запропонувати обґрунтування автономності системи соціальної безпеки на регіональному рівні, тобто визначити, які механізми дають змогу цій системі бути автономною. Для цього вперше було застосовано теорію автопоезису, яка також належить до теоретико-пізнавальної концепції радикального конструктивізму, що отримала особливий резонанс у соціології та економіці О. Баксанського, П. Вацлавіка, Е. Фон Глазерсфельда, які стверджують, що знання принципово не може відповідати об'єктивній реальності, оскільки єдиний доступний індивіду «реальний світ» – це конструкція (система), що створюється самим індивідом у процесі його існування та розвитку ⁴⁴.

Суттєвою перевагою теорії автопоезису є використання системного підходу як одного з напрямів «теорії самоорганізації», або «теорії складності», що визначає різницю між автопоезисом і автономією. Вона полягає у тому, що автопоетичні системи змушені активізувати власні компоненти для збереження своєї організації. Трамбування соціальної безпеки регіону як автопоетичної системи, тобто такої, що виникла за допомогою закритої організації особливостей регіонального розвитку та може бути відновлена внаслідок взаємодії її власних компонент (функціональних складників) і їх відмінностей. Автопоетична організація системи соціальної безпеки у цьому випадку може бути визначена як сукупність взаємодій і процесів, що охоплює як мінімум: а) відтворення, або поезис (правила та інструкції, правила виникнення, породження, членство; б) об'єднання (угоди щодо об'єднань, узгодження, функції й позиції компонент упродовж їх перебування у межах визначеної структури); в) деградацію, або оновлення (правила і процеси,

⁴⁴ Баксанский О. Е. Когнитивные науки: от познания к действию / О. Е. Баксанский, Е. Н. Кучер. – М. : КомКнига, 2005. – С. 47; Глазерсфельд Э. Фон. Радикальный конструктивизм и обучение / Э. Фон Глазерсфельд // Перспективы. – 2001. – Т. 31, № 3. – С. 85.

пов'язані із завершенням членства, такі як смерть, споживання і виключення). Насправді, в такий спосіб можна поєднати сотні процесів, однак подібна трифакторна модель задовольняє мінімальним вимогам, необхідним для виникнення будь-якого автопоезису, тобто автономної системи соціальної безпеки. Спільність регіональних автономних систем полягає в тому, що адекватне розпізнавання їх цілісності нерозривно пов'язане з цілісністю економічної безпеки держави і виникає у тому ж просторі, який визначений особливостями регіонального розвитку, зводиться до соціальних стосунків певного типу та наявності певних територіальних меж.

Згідно із запропонованою теорією автономними системами є механічні (динамічні) системи, визначені власною організацією та організаційною замкнутістю, що об'єктивно приводить до визначення системи соціальної безпеки регіону як організаційно-замкнутої одиниці цілісності економічної безпеки, що визначається сукупністю взаємодій її складових (певних видів безпеки) за допомогою стійкого функціонування соціальних інститутів на загальнодержавному та регіональному рівнях, що рекурсивно відтворюють єдність у просторі й часі життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави і специфікують межі регіональної цілісності.

Необхідно зазначити, що імплементація позитивних аспектів розпізнавання автономних систем дає змогу значно вдосконалити традиційні, по-перше, соціальні процеси, що відбуваються у закритій системі, можуть бути будь-якого типу і протікати в будь-якому просторі і часі, визначуваному властивостями її складових, які конституюють дані процеси; по-друге, складові системи, які можуть комбінуватися і взаємодіяти між собою в найрізноманітніших комбінаціях, оскільки організаційна замкнутість є тією єдиною формою, яка виникає при круговому зв'язку соціальних процесів. Таким чином, межа цілісності, в якому б просторі й часі ці процеси не відбувалися, нерозривно пов'язана з активністю власне системи регіону. У випадку порушення організаційної замкнутості, зникає і цілісність, що є характеристикою автономних систем; по-третє, в процесі її існування ніщо не перешкоджає тому, щоби державний механізм

соціального захисту був частиною процесу специфікації системи соціальної безпеки.

Отже, для того, щоби будь-яку структурну одиницю цілісності (у нашому випадку – систему соціальної безпеки) класифікувати як організаційно замкнуту, необхідно визначити її складові частини і показати, що вони задовольняють взаємодіям, специфікованим за визначенням, а також обґрунтувати їх відповідність визначенню національної безпеки держави. Під цілісністю системи розуміють внутрішню та принципову єдність властивостей складових елементів системи. Саме такий підхід і робить соціальну безпеку системою, а роль елементів зводить до забезпечення функціонування єдиного цілого.

Незважаючи на наявність суперечностей у визначеннях, що наведені, більшість авторів відзначають безпосередній зв'язок понять системи соціальної безпеки і стійкого розвитку соціально-економічної системи. Присутність ознак стійкості національної економіки демонструє надійність функціонування її елементів, домінанту вертикальних і горизонтальних внутрішньосистемних зв'язків, що нівелюють різноманітні внутрішні й зовнішні загрози.

У ширшому сенсі стійкість соціально-економічної системи пов'язана із її здатністю відновлювати рівноважний стан після раптового його порушення у зв'язку з проявами негативних дій чинників зовнішнього і внутрішнього середовища. Збереження стійкості в системах полягає у підтримці гомеостазу, тобто дотриманні деякої динамічної рівноваги, що гарантує перебування параметрів системи в певному діапазоні, який визначає існування системи. При цьому найбільш ефективним способом руйнування системи є її дестабілізація, тобто втрата стійкості. У нестійкому стані не можна прогнозувати динаміку процесів системи соціальної безпеки, система стає некерованою, не підлягає вимірюванню, руйнується внаслідок втрати цілісності.

Отже, проведене дослідження виявило необхідність зміни парадигми соціальної безпеки, яку може запропонувати лише конкурентоспроможна та стійка соціальна система. У свою чергу, соціальну безпеку доцільно трактувати як системну тріаду:

– по-перше, як цілісну систему взаємопов’язаних елементів; тим часом, головні відмінності, що існують між соціальною безпекою регіону і безпекою діяльності людини, та формування соціальної безпеки необхідні для координації соціальних процесів у регіоні, що дозволяють окремим елементам системи використовувати обмежену здатність регіонального розвитку безперервно створювати і передавати нові виклики і загрози;

– по-друге, як організаційно-замкнуту одиницю цілісності суспільної безпеки, яка визначається сукупністю взаємодій її складових (окремих видів безпеки), які за допомогою стійкого функціонування соціальних інститутів на загальнодержавному та регіональному рівнях рекурсивно забезпечують єдність у просторі й часі життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави та сприяють захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз та специфікують межі регіональної цілісності;

– по-третє, як стан і характеристику міри досягнення оптимального рівня безпеки (у кожного поточного моменту і на майбутнє) функціонування, відтворення і розвитку соціальної системи, що забезпечується сукупністю здійснюваних державою і суспільством, політичних, правових, економічних, ідеологічних, організаційних і соціально-психологічних заходів, що дають можливість зберігати існуючі в суспільстві конституційний лад, соціальну стабільність, не допускаючи їх ослаблення і тим паче підриву.

1.3. Декомпонування структурних елементів системи соціальної безпеки держави

Система соціальної безпеки, як і будь-яка базова наукова категорія, не може ефективно функціонувати у відповідному форматі без вивчення її методологічних засад. Сьогодні стає очевидним, що зростання інтересу до проблем соціальної безпеки є цілком закономірним, оскільки вони значно актуалізуються та стають предметом особливої уваги в періоди суспільних трансформацій. Однак власне констатація їхнього впливу дає змогу виявляти лише окремі зміни в тенденціях розвитку

системи, що відбуваються внаслідок дії певних соціальних чинників. Тому виникає необхідність вивчення теоретичних засад декомпонування структурних елементів системи соціальної безпеки та визначення у ній місця соціальної безпеки регіону.

Вживаючи термін «система соціальної безпеки», свідомо акцентуємо на утворенні нової якості, яку становлять загрози та небезпеки, соціальні інтереси, цінності та потреби, державні й недержавні суб'єкти забезпечення соціальної безпеки. Саме тому структурна зв'язаність елементів системи гарантування соціальної безпеки є істотною якісною характеристикою, і розрив зв'язків між цими елементами може призвести до зникнення самої системи. Отже, в такий спосіб актуалізується питання забезпечення структурної єдності даної системи. У цьому контексті можливо, виокремити чотири головних напрями, навколо яких концентруватимуться дослідження системи соціальної безпеки на регіональному рівні:

- з'ясування можливостей системи – визначення реалістичності завдань та їх відповідності наявним ресурсам;
- виявлення особливостей зв'язків між елементами системи, визначення дійсних причинно-наслідкових зв'язків, відкидання очевидної причинності та пошук прихованих зв'язків;
- встановлення наявних загроз та об'єктивних обмежень щодо забезпечення соціальної безпеки;
- визначення оптимального плану дій, спрямованого на якнайповнішу реалізацію можливостей системи, згідно із закономірностями її розвитку, цільовими орієнтирами та виявленими обмеженнями⁴⁵.

Як уже наголошувалося, суспільне багатство створює об'єктивне підґрунтя для формування системи соціальної безпеки як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. Дієвість системи соціальної безпеки визначається через ефективність функціонування системи соціального захисту і соціального статусу індивіда. Якщо система соціального захисту формується державою щодо тих категорій громадян, які самотійно не можуть досягти належного добробуту, то система

⁴⁵ Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – С. 62.

соціальних статусів створюється стосовно всіх категорій населення, що беруть участь у виробництві суспільного багатства (регіонального продукту). Вона є частиною концепції соціальної стратифікації та соціальної нерівності, тобто нерівності статусів. Іншими словами, соціальний статус – це позиція людини чи групи в суспільстві, яка визначається соціальними ознаками (економічним забезпеченням, фахом, кваліфікацією, освітою, політичними можливостями тощо) і демографічними особливостями (статтю, віком) ⁴⁶.

Зазначимо, що внутрішня структура соціального статусу в системі соціальної безпеки складається з трьох елементів: потреб населення (здібностей людей привласнювати матеріально-речові й духовні компоненти в межах наявного соціального статусу), умов життя (сукупності матеріально-речових і духовних складників соціального статусу), які безпосередньо наближені до потреб населення, і доходу, який здійснює зв'язок між потребами і умовами життя. Ці три елементи у єдності створюють підґрунтя соціальної структури суспільства, у тому числі регіону.

Додамо також, що така розгалужена система залежностей формує і входить у поняття системи соціальної безпеки лише в тому випадку, якщо потреби, умови життя і дохід корелюють один з одним. Якщо ж компоненти соціального статусу не узгоджені між собою, то соціальний статус змінюється і посідає в системі соціальної диференціації місце, відповідне зміненому доходу, умовам життя і потребам.

Загальновідомо, що найбільш значущим компонентом системи соціальної безпеки є умови життя. Соціальна безпека і умови життя – це по суті є поняття, що взаємодіють із суспільним багатством. Система соціальної безпеки відображає цей зв'язок з боку їх доступності, тоді як умови життя відтворюють його з боку наявності та загального розповсюдження. Саме тому соціальна безпека – це не лише захищеність інтересів людини, а стан вільного доступу населення (громади) до того багатства, яке створюється на ґрунті історично складених продуктивних сил і стосунків на різних рівнях ієрархії системи, зокрема на регіональному рівні. У свою чергу, свобода доступу до наявного

⁴⁶ Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 24.

багатства опосередкована в сучасному суспільстві приватною власністю – основним елементом системи соціальної безпеки. Стосунки власності є базовими стосунками соціальної безпеки, які задають відповідний рівень соціальної безпеки, що відображає співвідношення приватної й суспільної власності в регіоні.

Отже, форми власності по-різному впливають на систему соціальної безпеки. Проте історія ринкових відносин засвідчує, що приватна власність не в змозі сформувати адекватну потребам суспільства, регіону і людини систему соціальної безпеки. Її можна створити на базі суспільної власності, яка визнається сьогодні конституціями більшості країн світу.

Так, Конституція Німеччини закріплює положення про суспільну власність на землю та інші засоби виробництва: «Земля, природні багатства і засоби виробництва можуть використовуватися в цілях усупільнення та передані в суспільну власність або інші форми суспільного господарства законом, що регулює розміри відшкодування» (ст. 15). При цьому в статтях 14-3 наголошується, що примусове усупільнення власності допускається «для загального блага».

Подібні положення закріплені в Конституції Франції: «будь-яке майно, будь-яке підприємство, експлуатація якого має або набуває рис національної суспільної власності або фактичної монополії, повинні стати колективною власністю»⁴⁷. У Німеччині, за даними Х. Ламперта, 50,0 % усіх земельних угідь і 18,0 % засобів виробництва належать державі. Система соціального захисту визначена як публічно-правова і по суті повністю підпорядкована профспілкам.

Отже, власність є базовим елементом системи соціальної безпеки. При цьому суспільна власність здійснює безпосередній вплив на соціальну безпеку, а приватна – опосередкований. Унаслідок того, що приватна власність напряду впливає на систему соціальної безпеки, у її становленні визначального значення набуває держава, яка за допомогою політичних засобів

⁴⁷ Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / М. С. Горшенєва, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-е вид., допов. і переробл. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 110-125.

реформує приватну власність у суспільну, визнаючи при цьому рівень соціальної безпеки.

Разом з тим, між суспільною і приватною власністю постійно виникає конфлікт. Тому при визначенні соціальної безпеки актуальним є питання щодо співвідношення суспільної й приватної власності. Критерієм, згідно якого визначається структура власності, є результат функціонування або реалізації прав власності та встановлення на його основі рівня конфліктності в суспільстві. Можна стверджувати: що вищий рівень соціальної безпеки, то нижчим буде рівень конфліктності суспільства і навпаки. Така обернено-пропорційна залежність рівня соціальної безпеки і рівня конфліктності формує напрям діяльності державних інститутів щодо зміцнення суспільної власності й додання приватній власності соціального характеру. Розумне співвідношення суспільної й приватної власності полягає у принциповому договорі, згідно з яким держава дає змогу розвиватися соціально значущій діяльності, яка своєю чергою бере велику відповідальність за соціальну безпеку в суспільстві (регіоні).

Ще одним елементом системи соціальної безпеки є соціальна диференціація, або розшарування, суспільства (регіонів) за доходами. Ця внутрішня структура окреслює основні змінні, які мають бути залучені для аналізу системи соціальної безпеки. Так, якщо за рівнем задоволеності населення своїми умовами життя можна виявити позитивне або негативне ставлення до системи соціальної безпеки, що склалася, то за рівнем розшарування можна з'ясувати необхідну для суспільства диференціацію, рівень якої здатна підтримувати держава.

Виходячи з такого розуміння соціальної безпеки, можна сформулювати її структуру (рис. 1.4).

Як бачимо, структура системи соціальної безпеки складається зі сукупності елементів, які одночасно перебувають у взаємодії; результатом цієї взаємодії є нестійкий характер системи. Це відбувається тому, що сторони не можуть остаточно визначити соціальну силу елементів структури соціальної безпеки.

Наступним якісним і наочним елементом системи соціальної безпеки є боротьба, або конфлікт. Конфлікт означає, що для певної частини населення настав час, коли їх відношення до власності зруйноване відсутністю доходу. У такому випадку дії роботодавців, що прагнуть знизити або заморозити заробітну плату, є небезпечними, загрозливими соціальній безпеці, що склалася. Це стосується і держави як працедавця, яка утримує заробітну плату бюджетників нижче середнього рівня. Отже, її дії можуть бути охарактеризовані як небезпечні, тобто як загроза.

До базових елементів системи соціальної безпеки належать також конкуренція, яка у досліджуваному контексті трактується як прагнення людей зберегти свій соціальний статус, забезпечити собі рівний доступ до джерел суспільного багатства. Це загальне визначення конкуренції засвідчує, що вона є способом отримання соціальної безпеки через досягнення необхідного і рівного багатства.

Варто зазначити, що конкуренція є ефективним способом зростання багатства, а отже, опосередковано продукування соціальної безпеки. Тому держава зобов'язана впливати на конкуренцію як базовий елемент соціальної безпеки через механізм суспільного контролю і розумної монополізації тих сфер життя суспільства, в яких конкуренція загрожує соціальній безпеці.

Не менш важливим питанням дослідження системи соціальної безпеки на регіональному рівні є визначення її як процесу, який можна представити у вигляді п'яти взаємопов'язаних складників (рис. 1.5).

Задана послідовність функціональних зв'язків зумовлює необхідність теоретичного узагальнення соціальної безпеки регіону та потребує її розгляду з двох позицій: організаційної та змістовної. З організаційного боку системність соціальної безпеки втілюється у взаємодії суб'єктів та об'єктів з метою упорядкування останніх, збереження їх якісної визначеності та цілеспрямованого розвитку. Об'єкт (керована підсистема) і суб'єкт (керуюча підсистема) формують підґрунтя системи соціальної безпеки, зв'язки між ними – її структуру, а установи та інститути – інфраструктуру соціальної безпеки на регіональному

рівні. Так, об'єктами соціальної безпеки є окремі індивіди, соціальні спільноти, регіони і суспільство загалом, а також соціальні відносини, що складаються між соціальними спільнотами та особистостями у межах певного регіону⁴⁸.

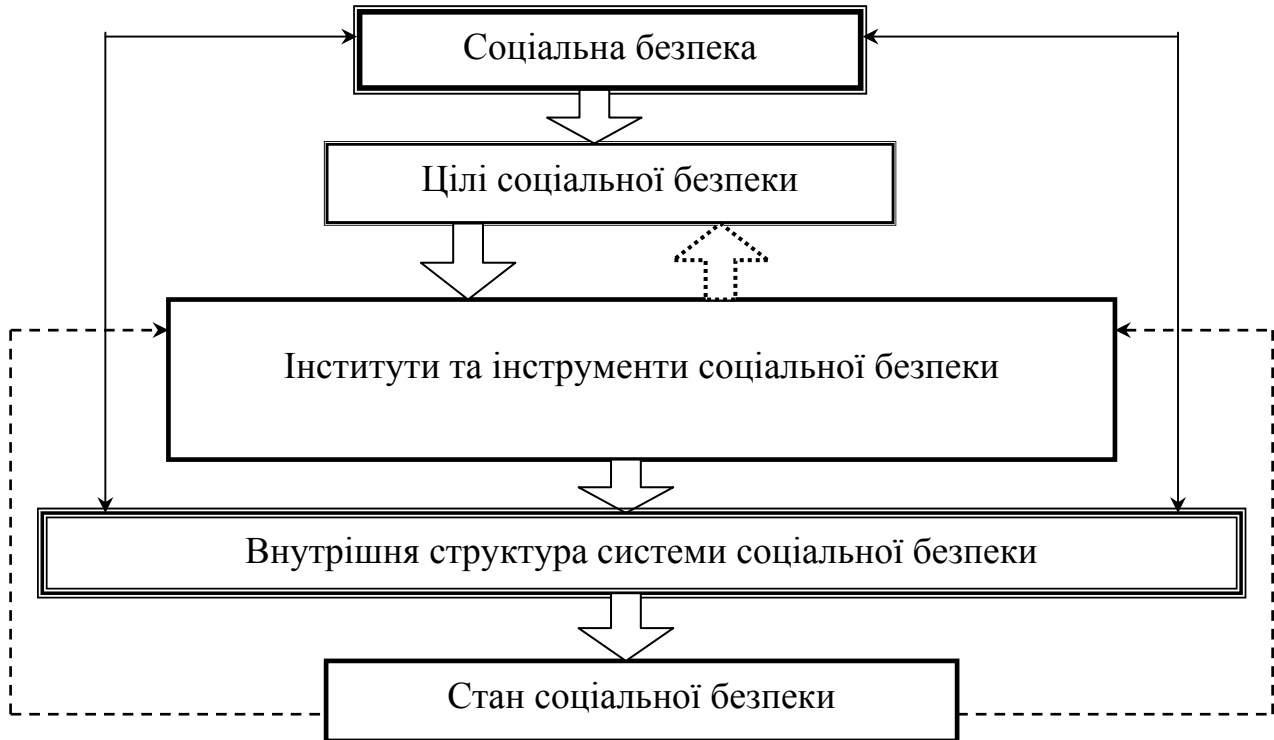

Рис. 1.5. Причинно-наслідкові та функціональні зв'язки процесу формування системи соціальної безпеки на регіональному рівні

Як бачимо, система соціальної безпеки на регіональному рівні складна і багаторівнева. За ступенем взаємодії з зовнішнім середовищем це відкрита система, яка схильна як до внутрішніх, так і до зовнішніх загроз. Як і будь-яка інша система, вона прагне зберегти стійкість, стабільність і життєздатність. Аби досягти цього, необхідно виявити рівні соціальної безпеки, внутрішні й зовнішні загрози і звести їх вплив на систему до мінімуму.

За такого підходу, вважаємо, варто охарактеризувати рівні та форми прояву соціальної безпеки. Отже, за ознакою масштабності, відповідно до видів небезпеки, виокремлюємо такі рівні соціальної безпеки: наднаціональний (глобальний), національний, регіональний, окремого господарюючого суб'єкта

⁴⁸ Палій Н. С. Соціальна безпека непрацездатного населення: сутність, стан і перспективи реформування: дис. ... кандидата екон. наук / Н. С. Палій. – К., 2006. – С. 21–23.

(підприємства), особи. Оскільки кожен вищий рівень системи управління соціальною безпекою має формувати сприятливі засади та передумови захищеності компонент і функціональних складників об'єкта соціальної безпеки нижчого рівня, доцільно створити методичну базу для визначення місця і ролі у соціальній безпеці соціальної безпеки регіону.

На рис. 1.6 наведено авторський підхід щодо ієрархічної декомпозиції багаторівневої системи соціальної безпеки на окремі рівні з їх функціональними складниками, а також визначено місце в ній соціальної безпеки регіону.

Запропонований підхід дає змогу визначити поняття глобальної соціальної безпеки, яке, передбачає вивчення видів небезпек та розробку державними та іншими (недержавними) організаціями систему засобів безпеки і мінімізації загроз. Усвідомлення цієї нової реальності соціальної безпеки відбувається сьогодні швидкими темпами. У цьому контексті цікава думка П. Аснера, відомого французького політолога і філософа, який стверджує, що «мирне співіснування необхідне більше, ніж коли-небудь. Але відтепер проблема не лише в тому, як можуть співіснувати системи, коаліції або наддержави, а в тому, щоби забезпечити співіснування багатонаціональних держав, або навіть економічних, соціальних, культурних і релігійних колективів, у повсякденному житті, й не лише на національному і континентальному, й на місцевому рівні...»⁴⁹.

Необхідно зауважити, що різко загострилися планетарні протиріччя між новими потребами глобальної системи соціальної безпеки, що продовжують діяти за старими принципами практики конкуренції й насильства. У свою чергу, назріли і фундаментальні розбіжності в матеріальній і духовній сферах життя суспільства. У матеріальній сфері різко зросли виробничі, творчі можливості й водночас увиразнилися контрасти бідності й багатства, виникли руйнівні здатності.

⁴⁹ Коноплин Ю. С. Проблемы индивида как актора мировой политики в условиях развития процессов глобализации. / Ю. С. Коноплин, О. В. Красина // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Сер.: Политология. – 2001. – № 3. – С. 111–123.

Рис. 1.6. Ієрархічна декомпозиція багаторівневої системи соціальної безпеки

Небажання або неспроможність багатих країн поділитися з бідними, з одного боку, підготувало соціальний і політичний ґрунт для глобального тероризму, а з іншого – в котрий раз з усією гостротою постало питання про збереження і усталеність життя. Вийшовши з періоду «холодної війни», сучасний світ увійшов у період нестабільності, значною мірою зумовленою соціальною і політичною невпорядкованістю глобального суспільства.

Наступне поняття – національна соціальна безпека, або соціальна безпека держави. При цьому під державою розуміємо систему, що охоплює цивільне суспільство, інститути сім'ї та особи, а також сфери суспільного життя: економічну, соціальну, політичну, духовну та ін. Відповідно, варто трактувати соціальну безпеку країни як стійкий, безпечний характер процесів відтворення людини – головної продуктивної сили суспільства. У найзагальнішому вигляді соціальну безпеку на цьому рівні можна визначити як сукупність поточного стану, умов і чинників, що характеризують стабільність, стійкість і поступальність соціального розвитку у тій або іншій галузі народного господарства (економіки).

Необхідно зазначити, що соціальна безпека як соціальний феномен виникає у процесі розв'язання суперечностей між такою об'єктивною реальністю, як небезпека, й потребою соціального індивіда, соціальних груп і спільнот запобігти їй, локалізувати чи усунути наслідки небезпеки, реалізувавши свої соціальні інтереси найадекватнішими засобами. Таким чином, цілеспрямована діяльність щодо забезпечення високого рівня соціальної безпеки як у межах політики соціально-економічних реформ держави, так і в процесі реалізації механізмів самозабезпечення з боку соціальних суб'єктів визначає поняття «соціальна безпека держави».

Наголосимо, що невід'ємним елементом внутрішньої структури соціальної безпеки є соціальна безпека регіону. У цьому контексті основою її визначення буде сукупність поточного стану, умов і чинників, що характеризують стабільність, стійкість і поступальність соціального розвитку

регіону, певної незалежності й інтеграції в соціальний простір держави, що відображається в таких проявах:

- можливості проведення власної соціально-економічної політики в рамках політики держави;

- здатності адекватно реагувати на різкі геополітичні зміни в державі;

- можливості вживати соціально-економічні заходи (не чекаючи допомоги від держави) щодо невідкладних соціально-вибухових ситуацій, пов'язаних із локальними проблемами або економічними прорахунками;

- можливості на договірній основі надавати допомогу сусіднім регіонам, якщо існуюча незбалансована ситуація може негативно позначитися на соціально-економічних інтересах даного регіону;

- здатності підтримувати відповідність соціально-економічних нормативів загальноприйнятим у світовій практиці, що дає змогу забезпечити гідний рівень життя населення.

Відповідно, можна визначитись і з категорією «соціальна безпека регіону», під якою пропонуємо розуміти функціональний та інституціональний спосіб організації взаємодії та захисту елементів соціальної системи регіону від внутрішніх і зовнішніх загроз, що ґрунтується на здатності до саморозвитку та відтворення, з урахуванням особливостей розвитку та програмно-цільового управління регіоном, координації та управління соціально-економічними процесами для забезпечення реалізації національних соціальних інтересів, запобігання соціальним загрозам економічній безпеці, ліквідації їх наслідків і досягнення на цій основі такого рівня безпеки, який сприятиме ефективній реалізації загальноекономічних і соціальних цілей розвитку регіонів.

Не менш важливими змістовими категоріями є соціальна безпека підприємства та соціальна безпека особи. Якщо соціальна безпека підприємства – це стан взаємозв'язку людських, корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне використання персоналу для стабільного його функціонування та динамічного соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним

загрозам, то соціальна безпека особи характеризує неодмінний стабільний стан надійної захищеності життєво важливих інтересів особи, її прав та цінностей від небезпек, загроз, шкідливих впливів за умов збереження і розвитку потенціалу особи та її здатності до ефективної діяльності у всіх сферах.

Пріоритетними напрямками забезпечення такого стану має стати безпека взаємодії особистості з іншими особами та суспільством загалом у процесі її соціально-політичної, культурної та іншої діяльності, пов'язаної із втіленням загальносоціальних цінностей; психологічна та психічна безпека. При цьому розглядати проблему безпеки особи як відносно автономну означає унезалежнювати її від регіону, суспільства і держави. Проте особа не є вільною від суспільства, а суспільство – від регіону, держави. Для нього соціальна безпека – це теж соціальний простір, де його дії отримують для нього самого позитивний результат.

Отже, поліпшуючи існування особи в умовах ефективного соціально-економічного регіонального розвитку завдяки підвищенню якості чинників, що забезпечують її функціонування, можна визначити, і в такий спосіб вплинути на рівень соціальної безпеки регіону. Ключовим питанням залишається оптимізація пропорційності запропонованої системи. У цьому контексті пропорційність є її важливим структурним аспектом. Якщо вона є постійною, то режим розвитку системи рівноважний. Якщо вона періодично порушується, система функціонує в режимі нерівноваги. Якщо ж пропорційність не забезпечується взагалі, системі властивий руйнівний тип розвитку.

Проблема пошуку й обґрунтування певного балансу складових безпеки як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні окремих регіонів залишається актуальною. Поняття соціальної безпеки багатопланове, зачіпає як приватні, так і суспільні інтереси, має суб'єктивно-об'єктивний характер і представлене, з одного боку, як система соціальної організації, а з іншого – як індивідуальне або суспільне самопочуття і усвідомлення своєї захищеності.

Запропоновані визначення поняття соціальної безпеки на різних рівнях відображають процеси, що відбуваються в суспільстві, однак не дають відповіді на питання про внутрішній зміст соціальної безпеки. Якщо ж трактувати соціальну безпеку лише, як соціальний простір, у межах якого здійснюється задоволення потреб, реалізація прав людини і громадянина, то тим самим наводимо на думку, що, окрім соціального рівня безпеки, існують й інші рівні – політичний, економічний, інформаційний, щодо яких не розкриваємо суті поняття «соціальна безпека». Цим визначенням констатуємо наявність надсуспільної соціальної безпеки, хоча вона забезпечується сукупністю здійснюваних державою і суспільством заходів. При цьому суспільство і соціальна безпека – поняття тотожні й відображають одну і ту саму сукупність стосунків, але різні їх особливості: суспільство визнається як наслідок цих стосунків, соціальна безпека – як їхня здатність протистояти негативним наслідкам функціонування.

Отже, соціальна безпека – це характеристика не рівня безпеки, а тих зв'язків, у межах яких здійснюються взаємодії без негативних соціальних наслідків для взаємодіючих індивідів. Саме тому, вивчаючи систему соціальної безпеки, доцільно виділяти вимоги, що висувуються до соціальних систем, за якими можна з'ясувати ступінь організованості та ефективності даної системи.

До таких вимог належать: кореляція елементів системи; динамічність (гомеостазис) системи; наявність у системі провідного та контролюючого параметрів, а також каналів прямого і зворотного зв'язку. Цей підхід доводить, що соціальна безпека не може бути обмеженою лише політикою і діями офіційних та неофіційних владних інститутів (управляючий та контролюючий параметри), а й необхідністю створення сприятливих соціально-економічних умов: подолання демографічної кризи; забезпечення економічного зростання; зайнятості населення; доступу до систем освіти, охорони здоров'я; збереження культурних цінностей, тощо.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ СТАНУ КОНВЕРГЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКІВ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЄС

3.1. Оцінювання рівня та ідентифікація проблемних аспектів конвергенції соціальної безпеки України та ЄС

Стан та рівень якості життя в Україні поступається аналогічним середнім показникам у країнах ЄС. Більше того, диференціації в останні роки лише посилюються, що негативно та є свідченням послаблення системи соціальної безпеки у нашій державі, зростання диференціацій за ключовими показниками соціальної безпеки в Україні та ЄС.

Така ситуація об'єктивно загрозлива для національної безпеки держави одразу з декількох причин.

По-перше, це втрата значної частини людського капіталу як внаслідок зовнішньої трудової та загальної міграції, так і через ресурсні обмеження, які призводять до зниження народжуваності, порушень в структурі раціонального харчування, якості базових соціальних послуг та у підсумку – недостатнього рівня відтворення.

По-друге, істотне послаблення інтелектуально-кадрового забезпечення – головного ресурсу конкурентоспроможності національної економіки.

По-третє, критичне зниження рівня якості життя населення, його соціальної захищеності, що призводить до спаду інвестиційної привабливості економіки та до привабливості територій держави для проживання населення.

По-четверте, ускладнюються європейські та євроатлантичні перспективи України унаслідок невідповідності її критеріїв як держави через надмірну диференціацію з країнами ЄС, зокрема в частині соціальної безпеки.

Підтвердженням існування та нарощування охарактеризованих викликів є порівняльні характеристики ключових індикаторів соціальної безпеки України та ЄС. Так, в нашій державі істотно нижчим є рівень доходів населення та наявні проблеми за головними параметрами ринку праці

(табл. 3.1). Рівень середньомісячного доходу в розрахунку на одного члена домогосподарства у 2017 р. становив 97 євро, тоді як середнє значення цього показника у країнах ЄС – 1702 євро, що було 17,5 рази більше. Відповідні показники для мінімальної заробітної плати становили: 108 та 856 євро, 7,9 рази. Як рівень доходу, так і мінімальної заробітної плати в Україні також значно поступаються й найнижчим значенням цих показників за всіма країнами Євросоюзу.

Таблиця 3.1

Індикатори компоненти ринку праці та зайнятості населення системи соціальної безпеки України та ЄС-28 у 2017 р. (складено за ⁵⁰)

Показники	Україна	ЄС-28		
		в середньому по країнах	максимальне значення	мінімальне значення
Рівні зайнятості (за методологією МОП), %	64,2	71,1	81,2	63,9
Рівні безробіття (за методологією МОП), %	10,1	8,3	25,9	4,1
Рівні середньомісячного доходу у розрахунку на одного члена домогосподарства, євро	97	1702	2618	920
Індекси зростання вартості робочої сили	5,5	2,1	15,1	0,2
Мінімальна заробітна плата на кінець року, євро	108	856	1999	261
Рівні диференціації мінімальної до середньомісячної заробітної плати, %	48,0	53,0	64,0	39,0
Частки працівників, які отримували менше 105,0 % від встановленого національного рівня мінімальної зарплати, %	3,0	5,0	19,0	0,0
Частки заробітної плати у доходах населення, %	61,0	76,0	91,4	66,8

В Україні станом на 2017 р. зайнятістю було охоплено 64,2 % населення, тоді як в ЄС – в середньому 71,1 % (на 6,9 в. п. більше), а максимальне значення становило 81,2 % (на 17,0 в. п. більше). Поступалася Україна й за рівнем безробіття (причому це офіційні дані, коли реальні – значно гірші), а також рівнем диференціації мінімальної та середньої заробітної плати, часткою заробітної плати у доходах населення.

⁵⁰ Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». URL : <http://edclub.com.ua>.

Як можна констатувати з даних, поданих у табл. 3.2, Україна характеризується й нижчим рівнем відтворення населення та трудового потенціалу. Так, рівень народжуваності в нашій державі був на 0,5 проміле нижчий, ніж у середньому по країнах ЄС, а рівень смертності – на 4,2 проміле вищим; коефіцієнт народжуваності поступався на 1,2 в розрахунку на одну жінку репродуктивного віку.

Таблиця 3.2

Індикатори компоненти відтворення населення та трудового потенціалу системи соціальної безпеки України та ЄС-28 у 2017 р.
(складено за ⁵¹)

Показники	Україна	ЄС-28		
		в середньому по країнах	максимальне значення	мінімальне значення
Рівні народжуваності (у розрахунку на 1,0 тис. осіб), %	9,4	9,9	12,9	7,6
Рівні смертності (у розрахунку на 1,0 тис. осіб), %	14,5	10,3	15,5	6,3
Коефіцієнт народжуваності на одну жінку репродуктивного віку	1,4	1,6	1,9	1,3
Середня очікувана тривалість життя при народженні, років	71,9	80,9	85,7	78,5
Середній медіанний вік населення, років	40,8	42,6	45,8	36,6
Частка населення, яке не заробляє собі на життя з причин старості, %	37,8	29,9	34,8	20,5
Частка життя населення, що витрачається на роботу (у відсотках до очікуваної тривалості життя), %	48,8	44,0	50,1	37,7

Звернімо увагу, що якщо в середньому країнах ЄС у 2017 р. середня очікувана тривалість життя становила 80,9 років, то в Україні – лише 71,9 років або на 9,0 років менше. Значно гіршими були й показники часток населення, яке не заробляє собі на життя (37,8 %, тоді як в середньому в країнах ЄС – 29,9 % (на 7,9 в. п. менше)), та населення. Яке витрачається на роботу (48,8 % проти 44,0 %).

З інформації, наведеної у табл. 3.3, можна зробити попередній висновок про значно нижчий рівень іміграції та еміграції населення в Україні в порівнянні з країнами Європи.

⁵¹ Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». URL : <http://edclub.com.ua>.

Проте, реальний стан справ не такий. Україна є європейським лідером за масштабами зовнішньої трудової міграції населення. Але мова йде про неофіційну трудову міграцію. За даними НБУ, обсяги переказів вітчизняних трудових мігрантів у 2018 р. перевищать 11,0 млрд дол. США, що на 18,3 % більше, ніж у 2017 р.; обсяги переказів перевищать обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну у 3,8 рази.

Таблиця 3.3

Індикатори міграційної компоненти системи соціальної безпеки України та ЄС-28 у 2017 р. (складено за ⁵²)

Показники	Україна	ЄС-28		
		в середньому по країнах	максимальне значення	мінімальне значення
Коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) населення, на 1000 осіб	0,5	2,4	31,0	-10,0
Коефіцієнт інтенсивності міждержавних міграційних переміщень населення, на 1000 осіб	11,0	15,3	69,0	2,0
Коефіцієнт інтенсивності між державної імміграції населення, на 1000 осіб	14,0	18,1	52,1	3,2
Коефіцієнт інтенсивності між державної еміграції населення, на 1000 осіб	7,0	8,8	47,2	5,0

За різними оцінками в зовнішній трудовій міграції бере участь близько 3,0-5,0 млн українців, що становить від 12,0 % до 20,0 % населення держави працездатного віку. Вказане є очевидним свідченням не лише критично високих масштабів зовнішньої трудової міграції, але й швидкого нарощування її темпів та посилення в зв'язку з цим загроз економічної і соціальної безпеки України.

І наслідком і причиною недостатньої соціальної безпеки в Україні стали значення індикаторів продовольчої компоненти системи соціальної безпеки (табл. 3.4). Так, середньодобова калорійність раціону населення в нашій державі у 2017 р. становила 2742 ккал, тоді як в середньому у ЄС – 3416 ккал (на 24,6 % більше). При цьому, диференціація з-поміж Україною та

⁵² Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». URL : <http://edclub.com.ua>.

найвищим рівнем цього показника склала 38,3 %. Але, як бачимо, значення цього показника у нашій державі навіть поступається й мінімальному рівню в країнах ЄС. Зазначене є свідченням недостатнього споживання населенням необхідних продуктів і, таким чином, ускладнення можливостей до належного відтворення.

Таблиця 3.4

**Індикатори продовольчої компоненти системи соціальної безпеки
України та ЄС-28 у 2017 р. (складено за ⁵³)**

Показники	Україна	ЄС-28		
		в середньому по країнах	максимальне значення	мінімальне значення
Середньодобова калорійність раціону населення, ккал на особу	2742	3416	3793	2877
Частка у середньодобовому раціоні продукції (%):				
- рослинного походження	71	71	78	61
- тваринного походження	29	29	22	39
Частка витрат на харчування у сукупних споживчих витратах, %	54,3	12,3	19,5	8,1
Частка витрат на відпочинок і культуру у сукупних споживчих витратах, %	1,5	8,5	10,8	4,5
Частка витрат на сплату комунальних платежів у сукупних споживчих витратах, %	17,2	24,5	29,1	10,4
Індекс споживчих цін на основні групи продовольчих товарів	17,9	2,1	6,0	-1,9

Населення у країнах ЄС має кращі фінансові можливості, що відображається у структурі витрат. Так, якщо в Україні на харчування припадає 54,3 % сукупних споживчих витрат, то в середньому в країнах ЄС – лише 12,3 %. Навіть в країнах Європи з максимальним значенням цього показника рівень витрат на харчування істотно нижчий – на 34,8 в. п.

Аналогічні тенденції характерні й відносно порівняльних можливостей європейців та українців щодо витрат на відпочинок і культуру. Якщо в Україні частка витрат за цим джерелом становила лише 1,5 %, то в середньому в країнах ЄС – 8,5 %, а в країнах – лідерах за цим показником – 10,8 %.

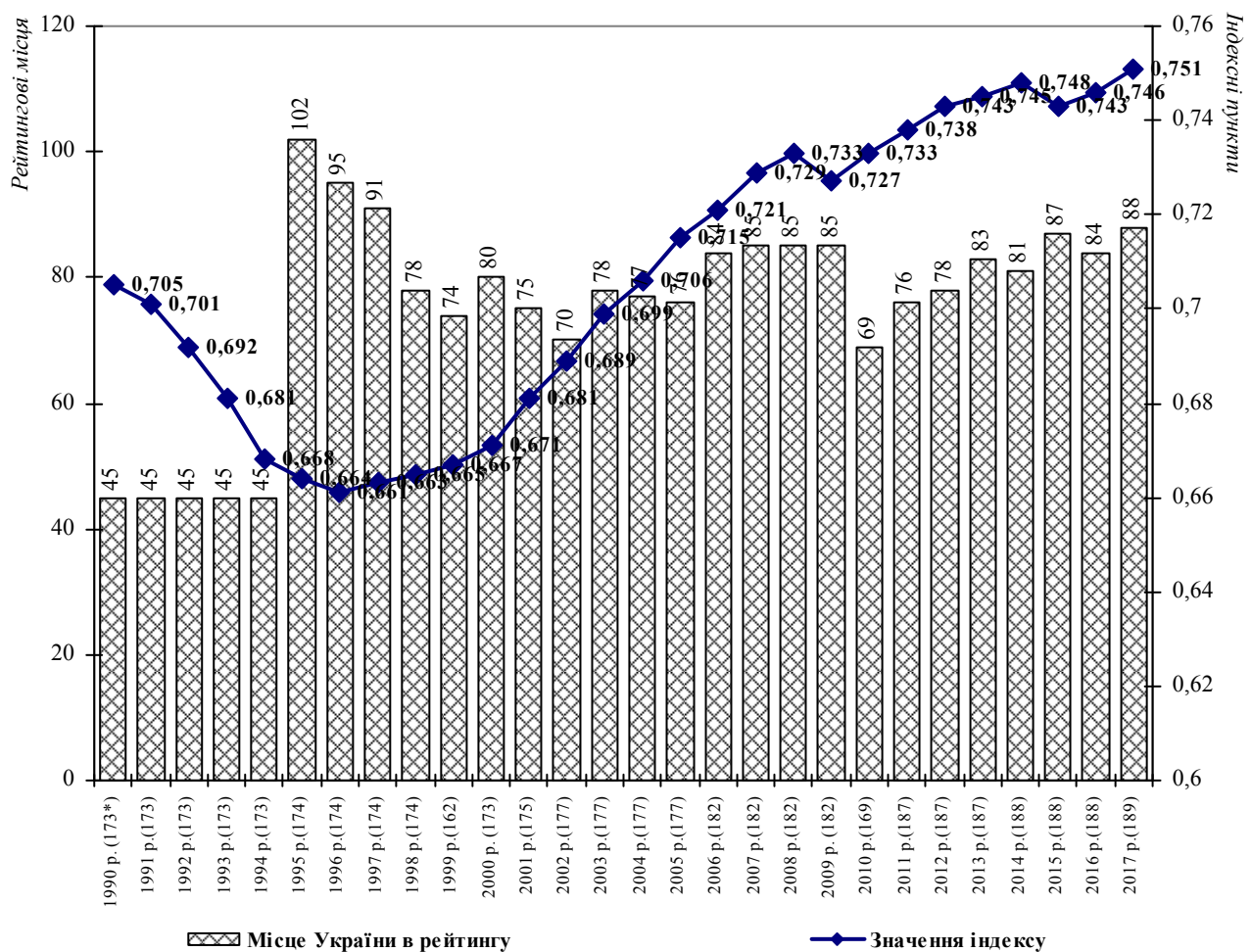
Населення України також постійно перебуває у шоковому

⁵³ Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». URL : <http://edclub.com.ua>.

стані, пов'язаному зі високими темпами інфляції та нестабільністю національної грошової одиниці. Так, лише у 2017 р. індекс споживчих цін на основні групи продовольчих товарів склав 17,9 %, тоді як в середньому по країнах ЄС – 2,1 %.

Водночас, варто звернути увагу, що рівень витрат громадян в країнах ЄС на оплату комунальних платежів вищий – 24,5 %, тоді як в Україні – 17,2 %. Але таку ситуація не слід розцінювати як позитив, оскільки відбувається постійне підвищення вартості комунальних послуг, а також значна частка населення України знаходиться на межі бідності і не може в повноцінній мірі фінансувати отримувані житлово-комунальні послуги.

Попри ці проблеми, перешкоди та диференціації, для України, починаючи з 1997 р., характерне підвищення рівня індексу людського розвитку, що позитивно (рис. 3.1).

* Кількість країн у рейтингу

Рис. 3.1. Індекс людського розвитку України у 1990-2017 рр.
(складено за ⁵⁴)

⁵⁴ Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org>.

Відомо, що інтегральний показник людського розвитку розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття як основних характеристик людського потенціалу країни. Він є стандартним інструментом при загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів. Індекс публікується в рамках програми розвитку ООН в звітах про розвиток людського потенціалу.

Втім, попри висхідну динаміку індексу, місця України в рейтингу країни за рівнем людського розвитку залишаються низькими. До прикладу, у 2017 р. – 88 місце з 189 країн світу. До 2016 р. відбувся спад – на 4 рейтингових позиції. Якщо в 1990-1994 рр. Україна посідала 45 місце в рейтингу, то за 1995-2017 рр. найвищого значення було досягнуто у 2010 р. – 69 позиція. Надалі загальний тренд – негативний, що, з одного боку є свідченням погіршення функціонування системи соціальної безпеки в нашій державі, а, з іншого, – наслідком недоліків державної політики забезпечення соціальної безпеки в Україні.

Політика конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС, головною метою якої є протидія соціально-економічним ризикам, що знижують рівень зближення (конвергенції) системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції потребує збільшення непрямих ефектів від співробітництва у соціальній сфері.

Низький рівень конвергенції реформ і перетворень у сфері соціальної безпеки України та ЄС обумовлюється пасивністю та фінансовою неспроможністю існуючої державної політики, надмірно великою кількістю цілей і малою кількістю засобів їх досягнення, зокрема: відсутністю реальних можливостей для реформування політики відтворення ринку праці та регулювання зайнятості населення; обмеженим впливом державної політики на підвищення рівня реальних доходів населення та реформування системи соціального захисту найманих працівників та трудових мігрантів; відсутністю ефективного соціального діалогу та співпраці членами-партнерами ЄС; поглибленням регіональних диспропорцій розвитку соціальної інфраструктури та відсутності процедури реалізації норм і практик ЄС розвитку первинної ланки охорони здоров'я; невідповідністю освітнього потенціалу

потребам інноваційного розвитку економіки регіонів; посиленням гендерного насильства, дискримінації жінок та чоловіків на ринку праці та слабкій їх соціальній захищеності у суспільстві.

В останні роки спостерігається прискорене збільшення асиметрії у розвитку системи соціальної безпеки України та ЄС. Можливість зменшення соціальних диспропорцій значною мірою обумовлене дією окремих чинників соціальної політики держави, вплив яких гальмує процеси конвергенції чи прискорює їх. Розуміння механізмів протидії негативному впливу соціально-економічних ризиків є необхідним для прийняття обґрунтованих стратегічних рішень у процесах конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС в умовах євроінтеграції.

Зниження темпів конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС обумовлене наступними ризиками у соціальній сфері:

1. Загостренням соціальних проблем відтворення ринку праці, тінізації та системними вадами політики регулювання зайнятості населення, що посилюють невідповідність процесів конвергенції України та ЄС через кон'юнктурні зміни на ринку праці, структурні диспропорції між попитом та пропозицією на робочу силу за професіями, зростання тіньового та неформального сегменту зайнятих,.

Протягом 2014-2017 рр. продовжують зберігатися негативні тенденції трудонадлишкової кон'юнктури ринку праці, посилення структурного дисбалансу системи вакансій та зростання тіньового ринку праці. Так, на початок 2017 р. потреба підприємств у працівниках на заміщення вакантних робочих місць зменшилася у порівнянні з 2016 р. на 25,0 %; при скороченні на 9,9 % заявлених роботодавцями вакансій (у Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій та Чернігівській областях кількість вакансій за останній рік скоротилась вдвічі); навантаження вакантних посад на одне вільне робоче місце в середньому по Україні на початок 2018 р. склало п'ять осіб, тоді як у 2016 р. становило 16 осіб, що у 1,8 разів більше, ніж у січні 2014 р. (в окремих областях, зокрема, в Запорізькій та Львівській – на одну вакансію претендувало 42-75 осіб) та у 1,5 рази менше, ніж на кінець червня 2015 р. (дев'ять осіб); найбільший попит на

робочу силу на кінець червня 2017 р. спостерігався на кваліфікованих робітників з інструментом (19,8 % від загальної кількості заявлених вакансій), а найменший – на кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (1,8 %) і технічних службовців (4,4 %); протягом 2015 р. відбулося стрімке зростання тіньового ринку праці (близько 40,0 %), легальний ринок праці протягом року покинули 600 тис. осіб; у 2018 р. рівень економічної активності населення знизився у порівнянні з 2013 р. на 3,2 %, у тому числі серед осіб працездатного віку цей показник знизився з 73,1% до 71,0 %⁵⁵.

Незважаючи на збільшення на 1,0 % рівня зайнятості відбулося зменшення чисельності зайнятого населення у віці 15-70 років на 9,4 % або 1,7 млн осіб (найвищий рівень зайнятості спостерігався у м. Києві (62,0 %) та Дніпропетровській (60,9 %) області, а найнижчий – у Донецькій (50,3 %) та Тернопільській (51,6 %) областях; збільшення на 1,1 % зайнятого населення (26,2 % або 4,3 млн осіб), які працювали у неформальному секторі економіки (станом на 1 січня 2018 р. частка таких осіб становила 25,1 % зайнятого населення). Значні масштаби поширення неформальної зайнятості характерні, насамперед, для західних регіонів, що зумовлено концентрацією на цих територіях аграрного сектору економіки. Так, найвищий показник фіксується в Чернівецькій області (50,0-58,0 %), де він удвічі більший, ніж середній по країні. У Львівській, Закарпатській, Тернопільській та Чернівецькій областях відбувається формування мікроринків праці⁵⁶, неформальна зайнятість виступає основним або допоміжним джерелом доходів для 40,0-54,0 % домогосподарств. Найбільш поширеними джерелами отримання неформальних доходів були: власний незареєстрований бізнес (21,1 %) та заробітна плата «в конвертах» (28,9 %) ⁵⁷. Аналіз неформальної зайнятості у розрізі

⁵⁵ Яценко Л. Д. Напруженість на ринку праці України: чинники, соціальні наслідки та шляхи подолання : аналітична записка / Л. Д. Яценко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/runok_prasi-83d61.pdf

⁵⁶ Візник Ю. Зайнятість населення у прикордонному районі / Ю. Візник // Щоденна Інтернет-газета «Вголос» (27 березня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1178>.

⁵⁷ Худицький В. Неформальні трудові відносини / В. Худицький // Дзеркало тижня (12 червня 2015 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/business/neformalni-trudovi-vidnosini-nini-lishe-tretina-pidpriyemstv-ne-planuye-skorochuvati-kilkist-svoyih-pracivnikiv-.html>.

вікових груп свідчить, що найвищий її рівень характерний для осіб у віці 15–24 років (33,2 %) та у віці 60–70 років (41,1 %).

2. Низьким рівнем координації соціального забезпечення українських трудових мігрантів та запровадження ініціатив реалізації існуючих двосторонніх угод з країнами-сусідами ЄС, що знижує рівень конвергенції та європейського співробітництва, спрямованого на інтеграцію іммігрантів в українське суспільство, спричиняє високі міграційні інтенції найбільш кваліфікованої та репродуктивно активної частини населення та посилює ризики трудової міграції кваліфікованих кадрів з сільської місцевості до міст, до Польщі та країни-агресора.

Відсутність достатньої кількості сучасних робочих місць, низька купівельна спроможність та падіння рівня життя працюючого населення генерують зростання трудової міграції з України від 2,0 до 6,0 млн осіб (серед населення працездатного віку частка трудових мігрантів становила 4,1 %, у віковій групі 25-29 років більшість (у 4,3 рази більше) цих осіб становили чоловіки, у той час як жінки переважали у віковій категорії 60–70 років (у 6,8 разів). Щороку збільшується кількість охочих виїхати за кордон, зокрема, в західних регіонах України (на понад 10,0 %). Результати проведеного дослідження засвідчили, що 71,9 % опитаних студентів Львівської, 7,7 % Івано-Франківської, 3,5 % Закарпатської та 3,3 % Волинської областей демонструють значну схильність до міграції і її головним чинником визначають безробіття в Україні. Результати дослідження зовнішньої трудової міграції засвідчили, що 61,0 % трудових мігрантів з Чернівецької області та 53,0 % з Волинської області мають повну або незакінчену вищу освіту⁵⁸. Не зважаючи на прийняття у 2016 р. Закону України «Про зовнішню міграцію» програмні документи, що діють у сфері трудової міграції в Україні, мають формальний і декларативний характер і не створюють чітких механізмів та інструментарію для реалізації міграційної політики в галузі трудових відносин, не забезпечують умови праці українських трудових мігрантів. За результатами дослідження,

⁵⁸ Звіт про результати дослідження міграційних настроїв студентів Львова // Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка». URL : <http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2015/04/zvitpj.pdf>.

лише 38,0 % трудових мігрантів уклали письмовий трудовий договір з іноземними роботодавцями (у Росії лише 28,9 % трудових мігрантів формалізували свої домовленості про роботу у письмовому вигляді, а у Польщі частка таких осіб – лише 11,7 %), який був укладений мовою країни працевлаштування, і лише у 25,0 % випадків його було перекладено українською. У 2017 р. кількість українських трудових мігрантів у Росію зменшилася на 2,0 млн осіб, зайнятими у цій країні залишаються 40,0 % українських трудових мігрантів, переважно з сільської місцевості (понад 60,0 %) та 20,0 % нелегально зайнятих важкою фізичною працею; кожен п'ятий мігрант працює без права на працю (за даними Міграційної служби Російської Федерації, на її території перебуває 2,1 млн осіб працездатного віку з України).

Особливо вразливими до порушень своїх трудових прав є ті трудові мігранти, які працюють домашніми працівниками (18,3 % трудових мігрантів були зайняті у домашніх господарствах), які не формалізують власні трудові відносини у 16,5 % випадків у письмовій умові. Трудові мігранти мають найвищий відсоток освіченості (37,0 %) серед мігрантів та завершену вищу освіту; основні сектори зайнятості для українських трудових мігрантів це: будівництво (29,0 %), виробництво (14,0 %), індустрія гостинності (11,0 %), допомога по дому (10,0 %), сільське господарство (8,0 %) (серед українських трудових мігрантів в країнах ЄС останні три сектори більш популярні, в той час як торгівля та перевезення популярніші в країнах СНД)⁵⁹.

3. Недостатністю стратегічних механізмів приведення національної системи освіти до вимог ринку праці України та ЄС, що обумовлене зниженням інституційної спроможності урядових структур забезпечити реалізацію реформ в рамках угоди про асоціацію. Скорочення фінансування навчальних закладів, недостатнє використання інноваційного потенціалу молоді, низькі темпи реформування й модернізації системи вищої освіти призводять до невідповідності рівня підготовки випускників навчальних закладів до потреб ринку праці, зростання неякісних публічних послуг в галузі освіти та молодіжного безробіття.

59 Ляшенко О. М. Особливості трудової міграції України / О. М. Ляшенко, Ю. І. Шампанюк // Молодий вчений». – 2016. – № 4 (31). – С. 121-124.

Україна не отримає додаткової технічної підтримки від ЄС у разі відсутності механізмів приведення національної системи освіти у відповідність до вимог європейського ринку праці. Згідно з проведеним дослідженням Світового банку ринку праці в Україні деформованою залишається структура підготовки та відповідності кадрів: кожна п'ята компанія вважає недостатні знання та навички існуючих на ринку працівників більш серйозною перешкодою для свого функціонування і розвитку, ніж проблеми, пов'язані з фінансуванням, корупцією та дозволами, необхідними для ведення бізнесу (цей показник є одним із найвищих серед країн з перехідною економікою Східної Європи); заповнення вакантного робочого місця в Україні, для кваліфікованих працівників, які займаються фізичною працею, потребує набагато більше часу, ніж у більшості країн (п'ять тижнів замість 2,5); 25,0 % підприємств в Україні, що збільшили протягом трьох останніх років кількість працівників і 15,0 % підприємств, які не розширювали штату основною проблемою вважають дефіцит знань та відсутність потрібного переліку професійних навичок; робочі місця створюються переважно в нових компаніях, у сфері ринкових послуг і в професіях (понад 50,0 % нових робочих місць створюються у великих компаніях, близько 75,0 % – для працівників, зайнятих фізичною працею, половина з них – для кваліфікованих працівників, відповідно, лише 20,0 % усіх новостворених робочих місць передбачені для управлінців, спеціалістів середнього і вищого рівня кваліфікації)⁶⁰; незважаючи на те, що рівень безробіття молоді в Україні на початок 2016 р. (11,6 %) загалом був таким же, як і у країнах ЄС, на початок 2018 р. зріс до 30,0 % і був вдвічі нижчий, ніж у країнах регіону Східної Європи і Центральної Азії. Лише 51,0 % молодих людей знайшли місце праці до досягнення 25 років, рівень самозайнятості і підприємництва серед молоді залишається досить низьким і становить 8,0 %.

4. Декларативністю програм розширення співробітництва з країнами ЄС у розробці систем професійної освіти й навчання, професійного навчання протягом життя та відсутністю

⁶⁰ Іванова Н. Ринок праці: попит та пропозиція / Н. Іванова // Ракурс (20 травня 2015 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.racurs.ua/328-rynok-praci-popyt-ta-propozycja>.

національної мережі поліпшення прозорості системи освіти і визнання кваліфікацій.

Вирішення проблеми добору кваліфікованих кадрів на українському ринку праці, визнання неформально набутої кваліфікації та глибоке розуміння внутрішньої мобільності української робочої сили допомогли б покращенню можливості зайнятості для української робочої сили, включаючи трудових мігрантів та ВПО, а також сприяли б забезпеченню соціальної безпеки України. Державна служба зайнятості та Федерація роботодавців України співпрацюють у розробленні та перегляді професійних стандартів. Станом на кінець 2017 р. у роботодавцями України затверджено 18 професійних стандартів⁶¹; у 2014 р. було утворено Інститут професійних кваліфікацій як майданчик для сприяння розробці професійних стандартів і кваліфікацій, разом з тим ці зусилля потребують додаткової підтримки з боку МОП та співробітництва з країнами ЄС в частині їх практичної реалізації.

Руйнівний вплив зарубіжних мас-медіа на формування духовних цінностей як індивіда, так і всього суспільства знижує рівень захисту населенням власних автентичних культурних і моральних цінностей. Внаслідок низької ефективності політики популяризації традиційних форм культурної участі населення, неефективної політики ознайомлення громадян із музейними фондами, зниження рівня естетичного виховання послаблюється інтерес населення до традиційних форм культурної участі: так, за останні 16 років кількість театрів зменшилась на 14,5 % (відвідуваність театрів залишилась на рівні 2000 р.) та значне скорочення відвідуваності концертів в цілому по Україні (на 31,6 %). Так, відбулося відвідуваності театрів у 2017 р. зменшилась у Волинській, Вінницькій, Херсонській областях та м. Києві в середньому на 6,5 %. Не реалізують свій потенціал також і українські музеї. Незважаючи на збільшення кількості музеїв за останні понад десять років на 52,4 %, їх відвідуваність скоротилась на 1,2 %. Так, музейні фонди (95,0 % музейних предметів) залишаються недоступними для широкого загалу не

⁶¹ Програма гідної праці МОП для України на 2016-2019 роки. URL : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_470684.pdf

лише через брак експозиційних площ, а й через політику заборони ознайомлення громадян із фондами. Близько 10,0 % українських музейних закладів мають власні сайти. Більшість районних і обласних музеїв не підключені до мережі Інтернет, не мають власних сайтів. Лише найбільші музеї України можуть дозволити собі мультимедійні видання з метою популяризації власного закладу, експозицій та виставок. Не вирішеною проблемою для музейних закладів залишається комп'ютеризація й автоматизація обліку музейних експонатів, оцифровування найбільш цінних пам'яток культури і мистецтва⁶². У сфері естетичного виховання відбувається зменшення протягом 1995-2017 рр. в цілому по Україні кількості дитячих музичних шкіл з 1201 до 793 од. За цей же період кількість дитячих художніх шкіл зменшилася на 21,2 %⁶³.

5.Збереженням низьких у порівнянні з країнами ЄС соціальних стандартів рівня та якості життя населення, поширенням бідності серед працюючих некваліфікованих верств населення, відсутністю у держави важелів впливу на політику оплати праці, що проявляється у поширеності тіньових схем оплати праці, соціальній проблемі несвоєчасної виплати заробітної плати, яка негативним чином позначається на соціальній безпеці та захисті працівників.

Серед системних ризиків соціальної напруженості в суспільстві залишаються низький рівень матеріальної забезпеченості населення, поширення бідності серед працюючих верств населення та неспроможність населення задовольняти першочергові потреби. Як наслідок, відбувається зростання питомої ваги соціальної допомоги в структурі доходів населення, що спонукає до збільшення категорії «соціальних утриманців», загострюється соціальна проблема несвоєчасної виплати заробітної плати, чим порушуються права громадян на достатній життєвий рівень та своєчасне одержання винагороди за працю та поглиблюється «зубожіння» населення. Так, при позитивній

⁶² Кузьмук О. Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/270>.

⁶³ Валевський О. Л. Актуальні питання реформування управління сферою культури у сучасних умовах : аналіт. записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/uprav_kultur-eb7f4.pdf.

динаміці росту середньомісячного наявного доходу у розрахунку на одну особу у 2017 р. у порівнянні з аналогічним періодом 2016 р. на 17,6 % (частково у зв'язку із економічним зростанням, скороченням інфляції, сповільненням росту споживчих цін), збільшенні реального наявного доходу населення на 2,4 %, а також при зростанні середньомісячної номінальної заробітної плати в цілому по Україні у 2017 р. на 37,2 % та зростанні реальної заробітної плати на 19,7 % спостерігається системні соціальні та економічні ризики, зокрема, зміни в структурі доходів населення ⁶⁴. Так, у 2017 р. у порівнянні до аналогічного періоду 2016 р. спостерігається: зменшення питомої ваги прибутку та змішаного доходу і доходів від власності в структурі доходів на 2,4 % та 1,4 % відповідно та збільшенням соціальної допомоги – на 2,7 % (при тому, питома вага соціальної допомоги та інших одержаних трансфертів склала 38,4 %); найнижчий рівень мінімальної заробітної плати (незважаючи на її збільшення за останній місяць вдвічі (111 євро)) у порівнянні із країнами ЄС (так, мінімальна заробітна плата в Україні удвічі нижча у порівнянні з Болгарією (235 євро), мінімальна заробітна плата якої є найнижчою між країнами ЄС; у чотири рази – у порівнянні із Польщею (453 євро) та Чехією (407 євро), у 18 разів у порівнянні із Люксембургом (1999 євро) ⁶⁵; відставання темпів зростання середньомісячної номінальної заробітної плати від середнього показника по Україні (6,6 тис. грн) у I півріччі 2017 р. в Дніпропетровській (34,6 %), Запорізькій (34,2 %), Луганській (28,7 %) та Донецькій (26,2 %) областях ⁶⁶; зростання у 2017 р. обсягів заборгованості по виплаті заробітної плати економічно активних підприємств в цілому по Україні на 3,1 % у порівнянні до аналогічного періоду 2016 р. (більше 50,0 % боргу припадає на Донецьку (31,8 %), Луганську (13,9 %), Черкаську (9,1 %) та Дніпропетровську (8,9 %) області; найнижчі показники заборгованості по виплаті заробітної плати спостерігаються в Чернівецькій (0,14 %), Житомирській (0,05 %) та Хмельницькій (0,03 %) областях. В загальній сумі заборгованості із виплат

⁶⁴ Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁶⁵ Minimum wage statistics. URL : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

⁶⁶ Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

заробітної плати на початок 2018 р. (2591,1 млн грн) 55,1 % припадає на економічно активні підприємства, 28,3 % – на підприємства-банкрути та 16,6 % – на економічно неактивні підприємства. Своєчасність та обсяги виплати заробітної плати працівникам не можуть бути поставлені в залежність від здійснення інших платежів та їх черговості (частина третя статті 15 Закону України «Про оплату праці»), відтак суб'єкти організації оплати праці не мають права в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, встановлені законодавством, угодами і колективними договорами.

Незважаючи на потрапляння України до ряду країн світу (на ряду із Словенією та Норвегією) із найменшим показником нерівності (за індексом Джині та коефіцієнтом Пальма)⁶⁷ та наближенням у 2017 р. частки заробітної плати у середній до 48,0 % до нормативного показника МОП – не менше 50,0–60,0 % (у 2010 р. цей показник становив 45,0 %, у 2016 р. – 30,0 %) в Україні зберігається напружена ситуація у сфері матеріального забезпечення населення. Найбільшими соціальними викликами є: збільшення втричі у 2016 р. у порівнянні з 2014 р. чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами, нижчими фактичного прожиткового мінімуму (до 51,1 %); невідповідність розміру законодавчо встановленого прожиткового мінімуму на одну особу (1388,1 грн) фактичному розміру (2646,4 грн); збереження у 2017 р. високого рівня бідності населення за відносним критерієм – 24,1 % (у 2015 р. – 24,3 %), за відносним критерієм крайньої бідності – 10,0 % (у 2015 р. – 10,4 %), за вартістю добового споживання (на рівні п'ять доларів США) – 1,7 % (у 2015 р. – 3,7 %); поширення бідності серед працюючих верств населення у 2016 р. до 19,9 %) та серед дітей до 18 років до 29,7 %⁶⁸.

Посилює соціальну напруженість у суспільстві значний розрив в оплаті праці працівників України та ЄС. Так, на початок 2018 р. співвідношення частки зайнятості серед жінок до

⁶⁷ Inequality index: where are the world's most unequal countries? URL : <https://www.theguardian.com/inequality/datablog/2017/apr/26>.

⁶⁸ Основні показники рівня життя населення / Профспілка працівників освіти та науки України. URL : <https://pon.org.ua/novyny/5501-osnovn-pokazniki-rvnya-zhittya-naselennya.html>.

аналогічного показника серед чоловіків зменшилося на 7,5 % і склало 74,5 %; розрив у середньомісячній заробітній платі чоловіків і жінок у 2017 р. зріс до 26,6 %⁶⁹ (оплата праці працівника-чоловіка в Україні в середньому вища, ніж жінки на 1536 грн, а на кожній заробленій жінкою гривні, український чоловік заробляв 1,67 грн); тривалість робочого часу чоловіка склала 89,0 % робочого часу жінки⁷⁰. Найвищою різниця в оплаті праці між чоловіками і жінками була в Угорщині (33,7 %), Італії (33,5), Чехії (29,7), Словаччині (28,3), Польщі (27,7), Австрії (26,9), Німеччині (26,8) і Португалії (25,9)⁷¹.

6. Відсутністю ефективного соціального діалогу та співпраці членами-партнерами ЄС з просування ініціатив забезпечення гідних умов праці, лише частковою імплементацією нових стандартів на ринку праці в частині колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин.

Треба відмітити, що соціальний діалог нівелюється через високу ймовірність вступу органів державної влади в «альянси» з роботодавцями щодо зниження вимог з боку профспілок⁷². Знижується соціальна значущість колективного договору та рівень охоплення працівників колективно-договірним регулюванням: кількість зареєстрованих колективних договорів в Україні у 2017 р. зменшилася на 7,5 %; в галузевому аспекті, кількість працівників, охоплених колективними договорами зменшилася у будівництві – на 6,2 в. п, сільському господарстві – на 5,6 в. п, оптовій та роздрібній торгівлі – на 0,3 в. п, у сфері тимчасового розміщення та організації харчування – на 1,9 %; найнижчий рівень колективно-договірного регулювання спостерігався в оптовій та роздрібній торгівлі (34,2 %) та у сфері тимчасового розміщення та організації харчування – 39,6 %.

Відсутність ефективного соціального діалогу та цілеспрямованої державної політики зайнятості призвели до загострення ризиків в системі соціальної безпеки. Так, у 2016 р.

⁶⁹ Гендерна нерівність та режим жорсткої економії в Україні посткризового періоду URL : <https://commons.com.ua/uk/genderna-nerivnist-ta-rezhim-zhorstkoyi-ekonomiyi>.

⁷⁰ Жінки заробляють менше чоловіків, хоча працюють більше. Скільки втрачає економіка України через сексизм. URL : <https://espresso.tv/article/2017/10/16/chomubilshezhinoku-parlamentiprynosytekonicibilshegroshey>.

⁷¹ Чоловіки в Україні заробляють на чверть більше, ніж жінки. URL : <https://www.dw.com/uk>.

⁷² Варна В. В. Соціальний діалог як важлива частина «добродійного кола добробуту» – формування заробітної плати / В. В. Варна // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 7. – С. 67.

кількість страхувальників, що отримували заробітну плату меншу законодавчо встановленого мінімального розміру склала 9,0 % від загальної кількості працюючих; 29,3 % працівників (2,2 млн осіб) оплачено понад 50,0 % встановленого робочого часу (69,8 % – зайнятих поштовою та кур'єрською діяльністю, винагорода яких склала 2500 грн і була нижчою за прожитковий мінімум наприкінці 2015 р.); на 21,2 % зменшилася кількість штатних працівників (у 2016 р., у порівнянні з відповідним періодом минулого року кількість осіб, попереджених про заплановане масове вивільнення збільшилася до 117 тис. осіб (у 1,5 рази)).

Відмітимо, що протягом 2014-2015 рр. у бюджетній сфері тричі відбувалося масове вивільнення працівників на 20,0, 10,0 та 3,0 %⁷³. Недостатність фінансування системи соціальних послуг суттєво знизила вплив соціальної політики на попередження, запобігання та профілактику негативних соціально-економічних явищ для населення (у 2016 р. припинено виплату грошової допомоги через непрацевлаштування працездатних осіб 77,1 тис. осіб або 4,3 % від кількості осіб, які були обліковані як внутрішньо переміщені особи).

7. Відсутністю практик запровадження європейських та міжнародних стандартів запобігання захворюваності населення та процедури реалізації норм і практик ЄС розвитку первинної ланки охорони здоров'я у відповідності до Міжнародних медико-санітарних правил профілактики й боротьби з інфекційними та неінфекційними захворюваннями, що неминуче призводить до зростання рівня захворюваності населення.

В Україні залишаються достатньо високими ризики поширеності хвороб серед населення, зокрема інфекційної етіології, що свідчить про необхідність удосконалення системи надання медичної допомоги, доцільність активізації поширення досвіду ЄС щодо пропагування та економічного стимулювання здорового способу життя⁷⁴. В Україні частка населення, що оцінює свій стан здоров'я як «дуже поганий» збільшилася з 2,5 %

⁷³ Статистика по занятости и безработице в Украине 2015-2016. URL : <http://zet.in.ua/statistika-2/statistika-po-zanyatosti-i-bezrabotice-v-ukraine-2015-2016>.

⁷⁴ Маркович І. Г. Динаміка захворюваності та поширеності інфекційних хвороб в Україні / І. Г. Маркович // Інфекційні хвороби. – 2015. – № 2. – С. 10-16.

в 2014 р. до 2,8 % в 2015 р. та «поганий» – з 16,1 % до 19,1 %⁷⁵. Відсутність практик запровадження європейських та міжнародних стандартів запобігання захворюваності населення, перманентна нестача організаційних, фінансових, матеріально-технічних та кадрових ресурсів системи охорони здоров'я призводить до зростання захворюваності населення до критичного рівня. Такі ризики проявляються у відсутності процедури реалізації норм і практик ЄС розвитку первинної ланки охорони здоров'я у відповідності до Міжнародних медико-санітарних правил профілактики й боротьби з інфекційними та неінфекційними захворюваннями.

Незважаючи на позитивні зрушення у переважній більшості регіонів медико-демографічних характеристик за останній рік, в Україні залишаються достатньо високими ризики поширеності хвороб серед населення, зокрема інфекційної етіології, що свідчить про необхідність удосконалення системи надання медичної допомоги, доцільність пропагування та економічного стимулювання здорового способу життя. Так, протягом 2017 р. у Закарпатській області зареєстровано два випадки черевного тифу та більше 21 випадку на 100 тис. осіб вірусного гепатиту А, що перевищує середній показник по Україні у вісім разів (2,37 по Україні); в Івано-Франківській та Миколаївській областях вдвічі перевищено середньостатистичний показник захворюваності на кашлюк по Україні (7,62 випадки на 100 тис. осіб); зареєстровано понад 11,6 тис. випадків захворюваності на туберкульоз органів дихання (у Київській і Одеській областях показники захворюваності перевищено у 2,3 рази); у Хмельницькій, Волинській та Харківській областях зареєстровано 14 і більше випадків захворюваності на сальмонельоз (при 9,2 на 100 тис. осіб в середньому по Україні); у Харківській області більше, ніж у п'ять разів перевищено кількість зареєстрованих випадків шигельозу; в Одеській, Миколаївській та Запорізькій областях критичними залишаються показники захворюваності на гострі кишкові інфекції (понад 200 випадків) та вірусний менінгіт (94 випадки на 100 тис. осіб), що у 3,0-3,5 рази перевищує

⁷⁵ Яценко Л. Д. Ризикогенні фактори соціальної напруженості в Україні : аналіт. записка / Л. Д. Яценко, О. О. Коломієць, К. О. Ковязіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2478>.

середній показник по Україні; у м. Києві, Черкаській та Сумській областях зареєстровано понад п'ять випадків на 100 тисяч населення хвороби Лайма, що вдвічі перевищує середній показник по Україні)⁷⁶.

Несвоєчасні терміни виконання Угоди про асоціацію України та ЄС в частині реалізації підтримки рівноправного та своєчасного доступу пацієнтів до якісних та безпечних продуктів донорської крові у необхідній кількості, призводять до погіршення якості та безпеки субстанцій людського походження, через відсутність централізованого управління закладами служби крові, вкрай обмежене фінансування, неефективний контроль за якістю компонентів та препаратів крові та недосконалу інфекційну безпеку.

Результати досліджень представників Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства оборони України, фахівців станцій переливання крові та міжнародних організацій свідчать про відсутність радикальних змін у напрямі реорганізації системи служби крові в Україні. Так, на початок 2016 р. стан інфекційної та імунологічної безпеки продуктів донорської крові не відповідав базовим міжнародним стандартам; відсутні сучасні методи організації скринінгу крові донорів (потенційні інфекції виявляють без використання методик і тест-систем за методом полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР), а лише імуноферментного аналізу (ІФА)); кількість суб'єктів служби крові зменшилася на 29 одиниць у порівнянні з попереднім роком і представлена недостатньою мережею установ, закладів і підрозділів, що забезпечують надання трансфузійної терапії (47 станцій та центрів крові, 327 відділень трансфузіології та 84 лікарні, що заготовляють кров); на початок 2018 р. службою крові України було прийнято 437,4 тис. донорів, що на 13,0 % (76,5 тис. осіб) менше, ніж у попередньому році; кількість дотацій зменшилася на 12,0 %⁷⁷; спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості добровільних безоплатних донорів, що свідчить про недосконалу

⁷⁶ Карти інфекційної захворюваності в Україні за 6 місяців 2017 року. URL : <http://dses.poltava.ua/images/news/2017/08/map-infection-ua-2017-6m.pdf>.

⁷⁷ Реформа служби крові: очікуваний крок назустріч євроінтеграції. URL : <http://www.apteka.ua/article/378304>.

систему залучення до донорства населення та неефективне використання донорського потенціалу.

8. Недотриманням стандартів ЄС у сфері гендерної рівності, що проявляється у гендерному насильстві, зниженні політичних прав та економічних можливостей жінок у суспільстві, дискримінації жінок та чоловіків на ринку праці, соціально-культурній деградації жінок у сільській місцевості, слабкій соціальній захищеності обох статей у суспільстві.

Результати моніторингового дослідження The Global Gender Gap Index 2017 свідчать про те, що, у 2017 р. вперше за усю історію розрахунку цього індексу (починаючи з 2006 р.) у світі зафіксовано погіршення ситуації з гендерною нерівністю. У топ-10 країн за індексом гендерної рівності увійшли Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, Ірландія, Руанда, Філіппіни, Швейцарія, Словенія та Нова Зеландія, при цьому світовий гендерний розрив складає 32,0 %. Із 142 країн, охоплених індексом, у 2017 р. 82 країни збільшили загальний показник рівня гендерних відмінностей у порівнянні з минулим роком, тоді як 60 країн – у порівнянні з 2015 р. Світовим лідерам вдалося подолати 96,0 % розриву між жінками та чоловіками в охороні здоров'я та 95,0 % розриву у рівні освіти, проте, скорочення розриву у сфері економічних можливостей та політичної участі залишається лише на рівні 58,0 %⁷⁸. Покращення ситуації з гендерним паритетом може призвести до значних економічних дивідендів, які залежать від ситуації і проблем у конкретній країні, зокрема збільшити доходи на 28 трлн дол. США до 2025 р., що складе 26,0 % зростання світового ВВП.

Попри те, що економічна ситуація у гендерному питанні в Україні стабілізується, відбувається продовження процесу накопичення «суб'єктивних тригерів» здійснюваних реформ. За останні десять років, Україна утвердилася у гендерному провалі, погіршивши своє становище за індексом гендерної нерівності на 13 щаблів, у тому числі через збільшення гендерного розриву за субіндексами «охорона здоров'я та виживання» та «політична участь» на 50 та 6 позицій відповідно та зайняла у 2017 р.

⁷⁸ The Global Gender Gap Report 2017. URL : <https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2017>.

61 місце серед 144 країн світу⁷⁹. Що стосується сфери вищої освіти, то жінки навіть мають кращі показники (у співвідношенні 88 до 77). У той же час, розрив між чоловіками і жінками склав 68,0 % проти 68,3 % у 2016 р. та 68,1 % у 2015 р.

Значним не задіяним ресурсом забезпечення гендерної рівності у суспільстві є розвиток гендерно сенситивного парламентаризму через забезпечення паритетного представництва жінок та чоловіків у Верховній Раді України. Так, коли йдеться про політичну участь жінок в парламенті та жінок на міністерських посадах, Україна посідає 107 та 109 місця відповідно, серед 144 країн. Серед 54,0 % дорослого населення жіночої статі в українському парламенті представництво жінок складає лише 12,0 % від загальної кількості народних депутатів, тоді як середній показник представництва жінок у національних парламентах країн Європи (членів ОБСЄ) у 2017 р. склав 26,2 % (середній світовий показник – 10,0 %, у Швеції, Данії, Франції та Фінляндії – понад 40,0 %).

Об'єктивними причинами та ризиками соціальної безпеки є гендерні стереотипи та упередження у суспільстві, нерозуміння зв'язку між гендерною рівністю та державною політикою, маломасштабні заходи запровадження гендерно чутливого бюджетування. Головними причинами низької результативності проактивної політики у сфері гендерно чутливого бюджетування є наступні:

- відсутність моніторингу, оцінки і контролю бюджетної діяльності, державних витрат і доходів, спрямованих на вирішення гендерних проблем, що ускладнює процес реалізації бюджетної політики та збільшує масштаби корупції;

- низький рівень прозорості й підзвітності держави та органів місцевого самоврядування і, як наслідок, слабка взаємодія влади з громадянським суспільством;

- відсутність даних щодо сфери розподілу суспільного прибутку за статевою ознакою та наслідків впливу бюджету на використання робочого часу жінок і чоловіків⁸⁰.

⁷⁹ Індекс гендерного розриву-2017. URL : <http://edclub.com.ua/analitika/indeks-gendernogo-rozryvu-2017>.

⁸⁰ Котова-Олійник С. Гендерна абетка для українських медіа : навч. посіб. / С. Котова-Олійник, Б. Стельмах, О. Ярош. – Луцьк : Волинськामистецька агенція «Терен», 2013. – С. 10.

РОЗДІЛ 5

ІНСТРУМЕНТИ ТА ЗАСОБИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

5.1. Концептуальний базис соціального діалогу в системі соціальної безпеки держави

Утвердження ринкових відносин актуалізує таке важливе завдання органів державного регулювання економіки як інтенсифікація процесів підвищення ефективності реалізації трудового, кадрового та інтелектуального потенціалу на всіх рівнях економічних відносин, видах економічної діяльності та безпосередньо суб'єктів господарювання з урахуванням потреб в забезпеченні високої продуктивності праці та узгодженні матеріальних і соціально-психологічних передумов активної трудової діяльності. Відповідно, необхідне узгодження принципів економічної ефективності та соціальної відповідальності економічних агентів задля реалізації соціальних та економічних індивідуальних і суспільних потреб.

Посилення конкуренції та вирівнювання конкурентоспроможності суб'єктів ринкових відносин змушує державу до пошуку нових чинників підвищення ефективності господарювання та їх підсилення у базових і соціально значимих видах економічної діяльності. За умови ресурсної та фінансової обмеженості об'єктивно посилюється важливість праці як фактора виробництва. Відтак, важливим є усвідомлення ролі задоволення соціально-матеріальних, духовно-інтелектуальних потреб працівників у системі соціально-економічної ефективності комерційної господарської діяльності. У зв'язку з цим, державна політика забезпечення розвитку підприємницької діяльності ускладнюється та стає «природно» складнішою без досягнення високої ефективності реформування соціально-трудова відносин і, тим самим, відтворення базових потреб їх учасників.

Відтак, недостатність уваги до соціально-трудова складової функціонування і розвитку підприємств є однією з найбільш істотних причин невисокого рівня якості трудового життя в

Україні та недостатньої реалізації інтелектуального і трудового потенціалу.

Наголосимо на тому, що в основі удосконалення державної політики регулювання розвитку соціально-трудових відносин об'єктивно знаходиться інститут соціального діалогу, адже він уможливорює процеси визначення, усвідомлення і зближення соціально-трудових інтересів усіх суб'єктів цих відносин. Зауважимо, що соціальний діалог є об'єктивно необхідною передумовою для формування та ефективної реалізації соціального капіталу, комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності та підвищення таким чином нематеріальної складової конкурентоспроможності, капіталізації підприємств, більш якісного обслуговування та забезпечення населення товарами і послугами, зростання макроекономічної ефективності.

Потреба в удосконаленні державної політики формування базових засад соціального діалогу як передумови реформування соціально-трудових відносин, складові якої значною мірою визначають умови реалізації інтересів суб'єктів ринку праці, обґрунтовує необхідність узгодження матеріального добробуту і продуктивної зайнятості працівників, внеску у продуктивність праці, соціальної відповідальності. Відтак, реорганізація соціального діалогу у активній трудовій діяльності сприяє самореалізації і задоволенню потреб громадян (працівників), поєднанню економічних інтересів інших суб'єктів ринку праці та визначенню ролі соціально-трудових відносин. Загалом, це безпосередньо позначається на зростанні соціальної та економічної ефективності.

Наголосимо також на тому, що на разі в Україні ще не відбулося наукового обґрунтування і моделювання системи соціального діалогу взагалі, тим паче – в цілях соціально-економічного розвитку підприємств. На державному і регіональному рівнях затверджувалися різноманітні стратегії, програми, концепції, але їх розробники не переймалися створення цілісної моделі ефективного розвитку, не враховували досвід країн ЄС. Натомість там соціальний діалог став найбільш дієвою та ефективною формою, по-перше, узгодження і задоволення інтересів (матеріальних, соціальних, духовних тощо)

усіх суб'єктів соціально-трудових відносин та, по-друге, скерування розвитку цих відносин у найбільш раціональному руслі. Таким чином, вважаємо за актуальне і доцільне обґрунтування теоретико-методичних засад формування і впровадження соціального діалогу.

Так, поняття «соціальний діалог» зародилося в період капіталістичних відносин та обумовлювало тенденції розвитку суспільного виробництва, формування приватної власності, створення соціальної інфраструктури у середовищі нової моделі державного регулювання економіки. Але варто зазначити, що першоосновою концепції державного регулювання соціального діалогу можна вважати й ідеї солідарності античного часу, де держава розглядалась як об'єднання людей і для її існування повинно діяти середовище єдиних суспільних інтересів і прав. У працях Аристотеля, Платона, Цицерона було доведено, що функція соціального діалогу покликана виконувати завдання забезпечення у суспільстві цілісності, правової переконливості, згоди та єдності.

До XVIII ст. соціальний діалог як економічне явище та процеси і особливості його державного регулювання розглядалися як інструмент послаблення соціального розшарування населення, соціально-політичних суперечностей, конфліктів між різними класами суспільства. Н. Макіавеллі розглядав соціальний діалог як творчу функцію держави у регулюванні економічних конфліктів виникаючих внаслідок переходу від первіснообщинного до ранньокласового суспільства⁸¹. Відтак, соціальний діалог більше існував у формі суспільно-політичного інструменту і використовувався для досягнення окремих економічних цілей правлячою елітою. Однак, поступове зародження капіталістичного способу виробництва підтвердило важливість для держави соціального діалогу та спричинило його інституціалізацію у спосіб використання суспільного договору.

Відмітимо, що значний розвиток теорія суспільного договору (а в подальшому – соціального діалогу) набула у працях

⁸¹ Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://polityslovo.wordpress.com/першоджерела/н-макіавеллі>.

Г. Гроція, Т. Гоббса, Д. Локка, Б. Спінози, Ш. Монтеск'є та ін., в яких доводилося, що результати процедури діалогу в суспільстві можуть стати ефективними лише забезпечивши чітку інституційну основу для його проведення.

Вважаємо, що у той час найбільш вдало інституційна компонента соціального діалогу була розглянута Ж.-Ж. Руссо у трактаті «Про суспільний договір, або принципи політичного права» (1762 р.), де автор довів, що існування суспільства неможливе без дії законів, завдання яких оберігати свободу кожної особи і бути рівними для всіх. Суспільний договір, на думку науковця, дозволяв розв'язати проблеми пошуку ідеальної форми об'єднання суспільства якому властиві ознаки високого рівня громадянської зрілості щодо розуміння загальної рівності перед законом⁸².

У період промислової революції теорія соціального діалогу в системі державного регулювання економіки застосовувалася передусім в цілях з одного боку формування нових класів у суспільстві, нових відносин між ними, а з іншого – мирного урегулювання класових суперечностей. Відповідно, все більшою ставала залежність результатів економіки держави від якості досягнення у суспільстві соціальної гармонії, справедливості, солідарності, рівності. Так, новими завданнями для економічних агентів стало забезпечення партнерства, удосконалення інституту приватної власності, створення кооперативно-виробничих асоціацій.

Р. Оуен вважав, що проведення соціально-економічних реформ насамперед повинно стосуватись суспільства, а відтак враховувати загальну кількість інтересів його членів, в якому формується основний ресурс та яке головним чином впливає на стійкість економічного стану підприємницьких об'єктів. Науковцем обґрунтовано важливість створення поряд із виробничо-торговельними комплексами об'єктів соціальної інфраструктури (їдалень, дитячих садків, шкіл), використання нових підходів до урегулювання графіку робочого дня (тижня),

⁸² Жан-Жак Руссо. Про суспільну угоду, або принципи політичного права ; пер. з фр. та ком. О. Хома / Руссо Жан-Жак. – К. : Port-Royal, 2001. – С. 20-23.

класів робіт різними категоріями населення⁸³. Соціальний діалог розглядався як інструмент досягнення компромісу між різними суспільними класами у задоволенні їх власних потреб, тим самим створювалась асоціаційна форма організації високопродуктивного суспільства, яка дозволяла забезпечити добробут, захист, безпеку усіх його членів.

Дж. Мілль, розвиваючи теорію соціального діалогу, розглядав його засобом державної політики ліквідації інституту найманої праці та формування економічних комплексів, функціонування який мало відбуватись на засадах соціального партнерства⁸⁴. Проте в ринкових умовах правомірність цієї гіпотези послабилася, оскільки подолати суперечності між власниками капіталу і найманими працівниками на основі соціального партнерства вкрай важко, а ускладнення доступу до ресурсів та посилення конкуренції ускладнюють досягнення шляхом соціального діалогу тотального компромісу.

Підтверджує важливість соціально-економічного об'єднання різних класів суспільства у спільні господарські комплекси й Ф. Бастіа, та доводив, що лише соціальний діалог у процесі обміну та споживання може забезпечити соціально-економічну гармонію, продуктивну силу єдності та пріоритетність в економіці суспільних інтересів⁸⁵. Цю думку розділяв й Г. Кері, додаючи, що «... у соціальному діалозі пріоритет суспільних інтересів повинен бути вищим над приватними для досягнення продуктивної єдності суспільства»⁸⁶.

З другої половини XIX ст. відбулося остаточне формування теорії соціального діалогу, у якій окрім інтересів суспільства державою враховувалися й потреби працівників та трудового колективу на рівні суб'єктів господарської діяльності. Інституційною компонентою соціального діалогу стала активізація профспілкового руху, утвердження організаційно-

⁸³ Оуэн Р. Избранные сочинения. Том 1. Перевод с англ. и коммент. С. А. Фейгиной / Р. Оуэн. – Москва-Ленинград : Из-во Академии Наук СССР, 1950. – С. 40-59; Оуэн Р. Избранные сочинения. Том 2. Перевод с англ. и коммент. С. А. Фейгиной / Р. Оуэн. – Москва-Ленинград : Из-во Академии Наук СССР, 1950. – С. 87-99.

⁸⁴ James Mill. Elements of Political Economy / Mill James. – London, 1821. – P. 98.

⁸⁵ Василевский Е. Г. Ф. Бастиа. Всемирная история экономической мысли : В 6 томах / Е. Г. Василевский. – Гл. ред. В. Н. Черковец. – М. : Мысль, 1988. – Т. II. От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса. – С. 345-349.

⁸⁶ Аникин А. В. Американская политическая экономия после Франклина / А. В. Аникин // Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1975. – С. 149-151.

правового механізму трудових відносин, запровадження системи соціально-психологічної мотивації праці. Поряд з тим вирішальна роль у соціальному діалозі стосовно узгодження суперечливих інтересів працівників і власників підприємств все-таки належала державі.

С. Вебб та Б. Вебб вважали соціальний діалог єдиним і найбільш ефективним способом впливу держави на задоволення потреб та захисту трудових прав персоналу, а також забезпечення відповідальності за фінансово-економічні результати діяльності підприємства. Таким чином, обґрунтовувалася зміна психології «макроекономічної» нематеріальної мотивації праці, соціальна основа економічних програм розвитку інтелектуальної та творчої діяльності персоналу⁸⁷. Очевидно, що такі припущення є протилежні до марксистських, в яких соціальний діалог розглядався стосовно досягнення «гегемоністської» стратегії класової боротьби. Попри це, соціальний діалог у контексті збільшення взаємозалежності та масштабів взаємодії персоналу і керівників підприємства обґрунтовувався як один із головних чинників формування належного інституційно-правового та організаційно-економічного середовища розвитку соціально-трудових відносин.

Більше того, на основі теорії соціального діалогу відбувалося формування християнського розуміння соціальної справедливості, партнерства, солідарності, про що свідчать документи католицької церкви. Так, у Посланні Папи Римського Лева XIII вказувалося на необхідності гармонізації соціально-економічних інтересів між органами державного управління, підприємницькими структурами, працівниками і релігійними організаціями та пропонувалося на принципах християнської філософії створення ідеального стилю ведення соціального діалогу⁸⁸.

На початку XX ст. соціальний діалог розглядався в контексті державної політики забезпечення демократії прав та свобод, поширення принципів економічної конкуренції, зменшення

⁸⁷ Soviet Communism: A New Civilization? By Sidney and Beatrice Webb, Том 1., 1936. – P. 55-56; Soviet Communism: A New Civilization? By Sidney and Beatrice Webb, Том 2., 1936. – P. 60-66.

⁸⁸ On capital and labor. Encyclical of Pope Leo XIII. URL : http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum_en.htm

негативного впливу на розвиток суспільства бізнес-структур. К. Корш вважав, що роль соціального діалогу повинна полягати у розширенні економічної участі персоналу в системі управління підприємством до рівня, на якому реалізація фінансово-інвестиційних проектів не зможе відбуватись без трудового капіталу. У розумінні автора, соціальний діалог є стимулюючим чинником розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств, дія якого проявляється через процеси інтелектуалізації праці та мотивації персоналу ⁸⁹.

Відзначимо, що поступовий розвиток теорії соціального діалогу все більше підтверджував актуальність використання соціально-психологічних інструментів у державному регулюванні, зорієнтованому на досягнення фінансово-економічних цілей підприємств, а через це і цілісних майнових комплексів та галузей економіки.

Імплементація соціального діалогу передбачала з одного боку посилення ролі держави через мікрорівень у забезпеченні соціальної безпеки, а з іншого – покращення якості трудового життя та забезпечення захисту результатів праці та інтелектуальної власності персоналу, про що свідчать праці Р. Арона, Дж. Гелбрейта, Ф. Перру, Р. Дарендорфа та ін. Так, Дж. Гелбрейт вважав, що соціальний діалог в умовах зростання взаємозалежності підприємницьких структур та суспільства є головним застосовуваним державою регулятором створення соціально-трудова умов для самореалізації і розвитку особистості. Тому суб'єкти господарської діяльності в контексті соціального діалогу керуються не лише матеріальним забезпеченням мотивації, а й необхідністю надання працівникам як найкращого комплексу соціально-правових гарантій ⁹⁰.

Наприкінці ХХ ст. ідеї соціального діалогу стали ключовими при реалізації державної політики формування соціальної ринкової економіки та сформувані низку принципів державного управління та підприємницької діяльності, а саме соціальної дієвості економічної політики, соціальної орієнтованості

⁸⁹ Korsch Karl. Three Essays on Marxism / Karl Korsch. – N. Y., 1971. – P. 42-44.

⁹⁰ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм ; пер с фр. А. Б. Гофмана, примечания В. В. Сапова. – М. : Канон, 1996. – С. 256-309.

конкурентних стратегій та цільових програм, соціального партнерства у активізації інвестиційно-інноваційної діяльності та зростанні ділової активності та ін.

На думку А. Мюллера-Армака, соціальний діалог є важливою умовою формування ринкової економіки, за якої «функціональний розподіл» власності перетворюється в суспільно бажаний «персональний» розподіл доходів. При цьому, діяльність суб'єктів господарювання відбувається в контексті прямої залежності від політики підвищення рівня соціального захисту і соціальних гарантій, формування конкурентоспроможних робочих місць⁹¹. Очевидно, що модель ринкової економіки стає ідеальною, коли соціально-трудова проблема вирішується безконфліктно. Але постійне прагнення підприємств до лідерства часто не враховує соціальні цінності. Навпаки, маніпулюючи ними, отримують переваги у конкурентній боротьбі. Відтак, соціальний діалог як суспільне явище є економічно залежний від поточного стану суб'єктів господарювання і його важливість слід розглядати в контексті їх доступу до господарських ресурсів, у т. ч. кадрових.

Початок ХХІ ст. засвідчив, що соціальний діалог як інструмент державного регулювання більше спрямований на забезпечення першочергових потреб суспільства, а саме зайнятості, належних умов праці, якісного трудового життя та високої заробітної плати. А це й не дивно, адже в епоху швидкого індустріального розвитку, автоматизації праці, підвищення вимог до якості інтелектуально-кадрового потенціалу, суспільні потреби змінюються, а, відтак, і акценти соціального діалогу.

Поділяємо думку П. Друкера, що соціальний діалог є результатом докорінних змін соціально-економічного становища у сфері праці, які відбулися у процесі трансформації індустріального суспільства й переходу до «інформаційного суспільства» та «суспільства знань», коли соціальний діалог потребує вже нових інструментів, засобів, способів регулювання і

⁹¹ Мюллер-Армак А. О свободе и социальной справедливости. Предложения по осуществлению социальной рыночной экономики. Социальное рыночное хозяйство / А. Мюллер-Армак // Политэконом. – 1996. – № 1. – С. 54-69.

узгодження соціально-трудових відносин та інтересів⁹². Відтак, сьогодні соціальний діалог варто розглядати не як спосіб вирішення якихось соціально-економічних потреб класів суспільства, а як напрям формування нових пріоритетів, завдань та механізмів в економіці. І це слід використати при формуванні сучасної значно більш ефективної та гнучкої державної політики регулювання важливих проблем у соціально-трудої сфері роздрібної торгівлі.

Узагальнимо підходи до трактування сутнісних характеристик поняття «соціальний діалог» у табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Підходи до трактування поняття «соціальний діалог»

Автори, джерела	Характеристики визначень
1	2
Міжнародна організація праці ⁹³	всі види переговорів, консультацій або обміну інформацією серед представників уряду, роботодавців і працівників з питань, що становлять спільний інтерес у галузі економічної та соціальної політики
Законодавство Європейського союзу ⁹⁴	процедура спільних консультацій соціальних партнерів на європейському рівні, яка передбачає обговорення, спільні дії, іноді переговори між європейськими соціальними партнерами, дискусії між соціальними партнерами та інституціями ЄС
Закон України «Про соціальний діалог в Україні» ⁹⁵	процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджувальних рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної, соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин
Е. Альварес ⁹⁶	система, що охоплює широкий спектр відносин між профспілками, роботодавцями та урядом, у формі зустрічей і контактів, забезпечення обміну інформацією
О. Паригіна ⁹⁷	можливість зібрати різні точки зору і оцінити ставлення людей до тієї чи іншої соціальної проблеми у цілях формування висновків для органів влади щодо подальшого корегування програм розвитку місцевого співтовариства

⁹² Друкер П. Ф. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества : пер. с англ. / П. Ф. Друкер. – М. : ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – С. 245-251.

⁹³ Social Dialogue International Labour Organization (ILO). URL: <http://www.ilo.org>.

⁹⁴ Глосарій із трудового права та соціально-трудових відносин (з посиланням на досвід Європейського Союзу) : наук. вид. МОП / пер. з англ. ; за заг. ред. Д. Арріго, Д. Касале. – К. : Видавн. дім «Стилос», 2006. – 431 с.

⁹⁵ Україна. Закон. Про соціальний діалог в Україні : від 23.12.2010 № 2862-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

⁹⁶ Towardssocial dialogue:Tripartite cooperation in national economic and social policy-making. – Geneva : International Labour Office, 1994. – 385 p.

⁹⁷ Парыгина О. В. Роль социального диалога в современном муниципальном управления / О. В. Парыгина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/29962/1/apsmkoу_2014_04_44.pdf.

1	2
Т. Бородіна ⁹⁸	фактор динамічної збалансованості суспільної системи, який встановлює рівноправну участь суб'єктів СТВ, що робить громадську систему стійкою і дає можливість конструктивному розвитку соціальних процесів, в той час як відсутність діалогічної рівноправності має тенденцію до підвищення рівня соціальної напруженості, стимуляції соціальних конфліктів, соціальної деструкції та соціальної ентропії, що робить соціально-трудова систему нестабільною
В. Давиденко ⁹⁹	паритетна конструктивна співпраця між громадянським суспільством (як окремою сферою суспільних відносин, в якій реалізуються приватні інтереси громадян та їхніх груп і яка існує паралельно з державою, але прямо їй не підпорядкована) та державою (як виразником загальносуспільних інтересів)
Б. Кауфман ¹⁰⁰	елемент трипартизму (або «узгодження діяльності») у сфері трудових відносин між профспілками, об'єднаннями роботодавців та урядом на стратегічному рівні і не стосується двостороннього переговорного процесу
О. Петроє ¹⁰¹	форма контактів, дій та взаємодій, що виникають у системі міжособистісних та соціально-групових (соціально-демографічних, соціально-трудова, соціально-класових, сімейно-шлюбних, територіально-поселенських) відносин
Д. Сторожілова ¹⁰²	взаємодія соціальних суб'єктів як множинних інформаційно-комунікативних систем; сукупність соціально-значущих інформаційних зв'язків і відносин, які формуються навколо того чи іншого стійкого потоку повідомлень, пов'язаних з вирішенням певного кола завдань

Очевидно, що соціальний діалог є передумовою до створення нової концептуальної моделі соціально-трудова відносин, заснованої на виробленні, прийнятті та реалізації партнерських соціально-орієнтованих управлінських рішень. Також соціальний діалог дозволяє шляхом досягнення балансу інтересів, думок і позицій знаходити взаємоприйнятні для сторін рішення. Відтак, результатом соціального діалогу його суб'єктів, якими є держава, профспілки та роботодавці, є збалансоване досягнення цілей персоналу та керівництва підприємства, зокрема щодо трудового порядку і стабільності, організаційної

⁹⁸ Бородина Т. В. Социальный диалог: коммуникативные стратегии личностной репрезентации общественных отношений: дис. ... канд. филос. наук / Т. В. Бородина. – Ростов-на-Дону, 2003. – 177 с.

⁹⁹ Давиденко В. В. Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави : автореф. дис. ... д-ра політ. наук. / В. В. Давиденко ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 35 с.

¹⁰⁰ Kaufman B. The global evolution of industrial relations: Events, ideas and the IIRA / B. Kaufman. – Geneva : International Labour Office, 2004. – 745 p.

¹⁰¹ Петроє О. М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії : монографія / О. М. Петроє. – К. : НАДУ, 2012. – 304 с.

¹⁰² Сторожілова Д. Н. Социальный диалог: анализ конструктивного коммуникативного взаимодействия : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Д. Н. Сторожілова. – Ростов-на-Дону, 2006. – 29 с.

збалансованості, соціально-психологічної ефективності, ін.

Зауважимо, що при регулюванні розвитку національної економіки соціальний діалог набуває своїх особливостей та залежить від його напрямів та обсягів діяльності, форми власності та господарювання, кількості працівників. Важливо відмітити, що соціальний діалог виконує функції вияву поточних та перспективних потреб споживача, забезпечення та підтримання високого рівня його лояльності, узгодження цільових орієнтирів розвитку підприємств з інтересами суб'єктів ринку.

Відтак, соціальний діалог як інструмент державної політики є засобом системного та структурно-збалансованого формування сприятливого соціально-трудового середовища функціонування підприємств, в якому відбувається покращення якості трудового життя, реалізуються соціально-економічні програми, підвищується соціальна відповідальність, забезпечуються передумови покращення соціально-економічного становища усіх суб'єктів перемовин. У підсумку, це матиме позитивний соціальний, а що ще важливіше – економічний, ефект спочатку на мікро-, а потім і на макроекономічному рівні.

Таким чином, соціальний діалог може забезпечити виконання низки завдань пов'язаних з підвищення ефективності функціонування національної економіки та соціальної системи держави, а саме:

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату, дотримання норм трудового законодавства, умов колективних і трудових договорів, забезпечення достатніх професійно-освітніх умов для самореалізації і розвитку персоналу, що дозволяє покращити системно-структурні характеристики соціально-трудових відносин;

- впровадження практики рівномірного розподілу колективного заробітку, підвищення заінтересованості персоналу в результатах діяльності підприємства, диверсифікація форм зайнятості та застосування сучасних ефективних форм організації праці для зростання мотивації і

підвищення продуктивності праці;

- покращення соціальної ефективності шляхом підвищення рівня соціальної підтримки і соціального захисту, розвитку системи соціального і медичного страхування, пенсійного забезпечення, фінансування окремих витрат працівників на споживчі послуги;

- посилення контролю та відповідальності персоналу за ефективність використання капіталу, підвищення рівня інтелектуально-кадрового забезпечення, зростання мотивації працівників до інтелектуальної творчої праці та професійно-кваліфікаційного розвитку з метою покращення економічної ефективності підприємства;

- забезпечення комерційного використання і надійного правового захисту інтелектуальної власності шляхом внесення об'єктів інтелектуальної власності до статутного капіталу замість матеріальних цінностей, застосування системи участі працівників в прибутках через їх інноваційну трудову діяльність, підвищення раціональності організаційної структура управління підприємствами;

- зростання якості культури праці працівників, етики та естетики обслуговування, підвищення рівня взаємодопомоги, моральних норм, трудової дисципліни для забезпечення соціальної безпеки комерційної діяльності.

Вважаємо, що однією із головних стратегічних цілей державної політики формування системи соціальної безпеки є налагодження соціального діалогу між організаціями роботодавців, громадськими та профспілковими об'єднаннями, загальнодержавними та місцевими органами виконавчої влади. Саме завдяки такому інституційному способу спілкування можна забезпечити раціональне розміщення об'єктів, а також продуктивних сил та ресурсів національного господарства, вирівняти територіальні деформації розвитку (врахувавши віддаленість та малодоступність районів), ліквідувати прояви монополізації та її окремих сегментів, розвинути діяльність інвестиційно-інноваційних активних підприємств тощо.

Крім того, наслідками соціального діалогу варто вважати:

- налагодження міжфункціональних, міжгалузевих, міжсекторальних зв'язків,
- локалізацію ділової активності населення та покращення структури зайнятості і оплати праці в результаті чого здатна сформуватись рівноважна кон'юнктура ринку праці,
- посилення соціальної зорієнтованості інвестиційної діяльності підприємств зокрема щодо упровадження проектів з соціального підприємництва та покращення розвитку соціальної інфраструктури споживчого ринку,
- поширення принципів справедливості, свободи економічної діяльності, конкурентного простору здійснюючи активне використання інтелектуальних творчих здібностей учасників.

При цьому важливою є дієвість функціонування механізму колективно-договірного регулювання, що дозволить забезпечити підвищення прав і можливостей персоналу у відносинах в соціально-трудовій сфері та передбачатиме зростання участі в регулюванні соціально-трудових відносин державних і відомчих структур (рис. 5.1).

Разом з тим, ринково-трансформаційні перетворення трудових відносин через соціальний діалог вимагають зорієнтованості на соціалізацію економіки, що передбачає нагромадження системи знань, норм, зв'язків, відповідальності в отриманні матеріальних і трудових благ працівниками, суб'єктом господарювання, державою. Тому забезпечення зайнятості, організація праці персоналу та підвищення її ефективності в процесі соціалізації соціально-трудових відносин є об'єктивною передумовою ефективного використання трудового, інтелектуального, творчого потенціалу та загального зростання соціальної активності та соціально-економічної ефективності.

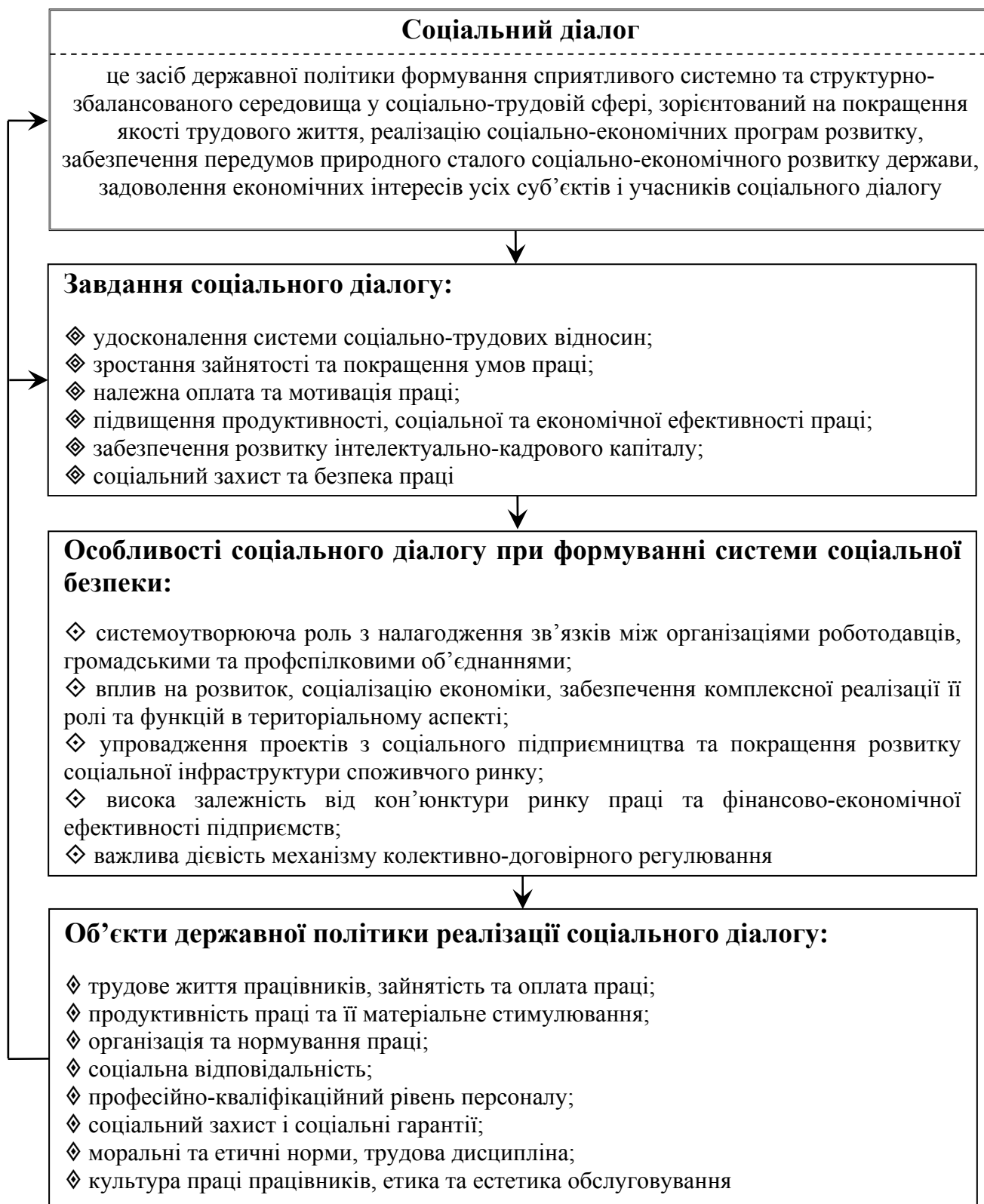

Рис. 5.1. Концептуальний зміст та роль соціального діалогу в державному регулюванні системи соціальної безпеки України

Узагальнення результатів досліджень щодо обґрунтування теоретико-методичних засад соціалізації та її особливостей подано у табл. 5.2.

Трансформація економічних концепцій соціалізації як цільової орієнтації державної політики реалізації соціального діалогу

Концепції і їх представники	Характеристики концепцій
1	2
Колективного капіталізму (Г. Мінз, А. Берлі)	Соціалізація розглядається в контексті трактування її ролі в процесах об'єднання підприємств, мета якого – розв'язання суспільних проблем, а не максимізація прибутку. Корпорація використовується як інструмент засвоєння норм колективної праці, виходячи з ієрархії потреб працівників і керівництва підприємств ¹⁰³
Демократизації капіталу або дифузії власності (Е. Бернштейн, А. Дракер)	Необхідною умовою соціалізації є постійний соціальний діалог та профспілковий контроль з метою підвищення ефективності діяльності підприємства. Лише акціонерне товариство є достатньо демократичною організацією, в якій працівник як дрібний акціонер перетворюється на рівноправного співвласника сформованого капіталу, що дозволяє йому в межах колективної праці забезпечити власні матеріальні і суспільні потреби ¹⁰⁴
Регульованого капіталізму (А. Ган, Р. Хоутрі, Дж. М. Кейнс)	Соціалізація є проявом циклічного економічного розбалансування кон'юнктури товарів, що потребує державного регулювання капіталовкладень, кредитних зобов'язань підприємств і споживчого попиту населення. Державний контроль підприємницької діяльності забезпечує «соціальну покору» апарату управління підприємства у використанні ним гарантованих державою економічних, політичних та правових свобод ¹⁰⁵
Змішаної економіки (А. Хансен, Дж. М. Кларк і П. Семюельсон)	Підвищення «соціального добробуту» населення, забезпечення економічної стабільності підприємницької діяльності, збереження стійких темпів росту економіки держави, здатність суспільства до упорядкування власної соціальної зацікавленості, справедливості та відповідальності визначають соціалізацію ¹⁰⁶
Соціального партнерства (Р. Арон, Е. Гауглер, Д. К. Гелбрейт)	Об'єднання та поглинання класових інтересів, поширення участі працівників у капіталістичній власності і прибутках підприємства дозволяє забезпечити певний комплекс результатів соціального діалогу-гарантій, компромісів, узгоджених рішень на засадах законності, відповідальності, добровільності, рівноправності, обґрунтованості вимог у питаннях соціалізації і розвитку соціально-трудових відносин ¹⁰⁷

¹⁰³ Mens G. Pricing Power and the Public Interest. – N. Y., 1962.; Українська радянська енциклопедія. Т. 1. / [ред. М. П. Бажан, О. І. Білецький, І. К. Білодід, В. Г. Бондарчук, П. А. Власюк]. – Х. : «Жовтень». – 1959. – 639 с.

¹⁰⁴ Лактіонова Г. Історія економічних учень : навч.-метод. посіб. / Г. Лактіонова. – Харківський національний аграрний ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Х., 2004. – 151 с.; Bernstein E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie. – Stuttgart: 1899.; Щетинін А. І. Політична економія : підруч. / А. І. Щетинін. – К. : ЦУЛ, 2011. – 480 с.

¹⁰⁵ Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money / J. M. Keynes. – 1936. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory>; Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гелбрейт. – М. : «Транзиткнига», 2004. – 602 с.

¹⁰⁶ Clark I. M. Demobilisation of Wartime Economic Control. – N.Y., 1944.; Nansen A. The American Economy. – N.Y., 1957.; Самуэльсон П. Экономика. Т. 1. / П. Самуэльсон. – М. : МГП «Алгок», ВНИИСИ, 1992. – 433 с.

¹⁰⁷ Gaugler E. Partherschaft im Betrieb. – Koln: 1970.; Galbraith I. Economic Development in Perspective. – Cambridge, 1962.; Aron R. Interpretation de notre époque. – P., 1965.; Aron R. Progress and disillusion. – P., 1969.

1	2
Планового (регульованого) капіталізму (Ст. Чейз, Дж. Міллет, Л. Лорвин, В. Кейльхау)	Соціалізація визначається вмінням досягати оптимальних рішень у свідомому спрямуванні та організації праці для вирішення соціально-економічних завдань. Визначення цільових орієнтирів соціалізації проводиться з врахуванням програмних засад державного регулювання підприємницької діяльності. Лише на базі суспільної власності та «загального соціального інтересу» держава забезпечує постійну збалансованість пропозиції та попиту на товари і послуги
Державного добробуту (О. Бісмарк, Б. Дізраелі)	Соціалізація визначається принципами державного регулювання економіки, що дозволяє забезпечити та гарантувати для суспільства прийнятні життєві стандарти, політичні свободи, суспільні блага (зовнішню і внутрішню безпеку, соціальну інфраструктуру, не обмежений товарний попит). Водночас, необхідною вимогою до розвитку господарської діяльності підприємства є соціальний діалог, що гарантує працівникам конституційно-правові свободи та забезпечує своєрідну протизавагу державному контролю ¹⁰⁸
Соціально орієнтованої ринкова економіки (А. Мюллер-Армаком, В. Рьопке, Л.Ерхард, В. Ойкенен)	Приватна власність, висока соціальна відповідальність до закону, чесності та відданості своїй професії визначають соціалізацію. Соціалізація забезпечує високий рівень стабільності економіки за умов державного регулювання господарської діяльності підприємства і реалізації соціальних програм забезпечення високого рівня зайнятості та продуктивності праці, зростання якості та доступності торговельних послуг для населення ¹⁰⁹
Індустріального суспільства («суспільства високого масового споживання») (У. Ростой, Р. Тіболда, Ж. Елюля, Ж. Фурастьє)	Необхідною умовою соціалізації є постійна потреба у використанні висококваліфікованої праці в управлінні господарськими процесами, яка визначається ресурсною залежністю та системністю впровадження результатів науково-технічного прогресу. Динаміка поділу праці, розвиток приватної власності на засоби виробництва, децентралізоване регулювання економіки зумовлює посилення ролі соціалізації та участі персоналу в контролі за реалізацією програм максимізації прибутку підприємства ¹¹⁰
Постіндустріального суспільства (Д. Белла, З. Бжезінський, Г. Кан, О. Тоффлер, А. Турен)	Соціалізація розглядається в контексті накопичення знань працівником до швидкого оволодіння сучасними технологіями і в підсумку забезпечення власного добробуту та «соціального просування». У соціалізації провідна роль належить науковій праці «класу професійних фахівців», що створюють «нові інтелектуальні технології», тим самим забезпечуючи постійну конкуренцію та необхідність самовдосконалення, самоорганізації і взаємоконтролю ¹¹¹
Масового суспільства (Х. Ортега-І-Гассет, Д. Рисмен, Е. Фром)	Соціалізація формує працю працівника як мінову вартість, яка перетворює суспільство в ідеал «обожнювання буржуазного життя», «радикального гедонізму» і «невтримного егоїзму». Інфантилізм і безвідповідальність як ознаки масового суспільства, в якому існує «ілюзія» необмеженого задоволення власних потреб, визначають потребу в соціалізації ¹¹²

¹⁰⁸ Оболенський О. Ю. Державна служба : навч. посіб. / О. Ю. Оболенський. – К. : КНЕУ, 2003. – 344 с.

¹⁰⁹ Юрьєва Т. В. Социальная рыночная экономика : учеб. для вузов / Т. В. Юрьєва. – М. : РДЛ, 1999. – 416 с.

¹¹⁰ Мочерний С. В. Економічна теорія : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – К. : ВЦ «Академія», 1999. – 656 с.

¹¹¹ Bell D. The Coming of PostIndustrial Society. A Venture in Social Forecasting. – N. Y., 1973. – P. 11-12.

¹¹² Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : Издательство АСТ, 2004. – 365 с.; Исаев В. Д. Человек в пространстве цивилизации и культуры / В. Д. Исаев. – Луганск : Свитлиця, 2003.–188 с.

Відтак, державна політика, зорієнтована на соціалізацію трудових відносин і соціального діалогу, як інструмент мотивації працівника та суб'єктів управління бізнесом до підвищення компетентності у нагромадженні, використанні та розвитку людського і соціального капіталу дозволяє визначити механізм вирішення проблем накопичення споживчого кошика відносно принципів ринкового регулювання економіки, обміну результатів праці та виробництва, споживання і збереження споживчих цінностей товарів. Причому товарно-грошові відносини на базі сформованих різних форм власності і особливостей розвитку суспільства є об'єктивною закономірністю трансформації соціальної відповідальності, а саме: перетворення робочої сили на людський і соціальний капітал; демократизації управління підприємницькою діяльністю; розвитку партнерських відносин в умовах конкуренції; лібералізації економіки і створення середнього класу; контролю якості товарів і пошуку нових методів їх продажу; підвищення ділової і суспільної репутації; гарантії постійного заробітку працівникам, посилення мотивації праці, єдності трудового колективу.

Характеристики підходів до сутнісного трактування категорії «соціалізація» згруповано в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Підходи до трактування поняття соціалізації

Автори	Змісти визначень
1	2
Великий енциклопедичний словник ¹¹³	Процес засвоєння певної системи знань, норм і цінностей
Бузгалін А. В. ¹¹⁴	Процес зростання ролі єдиних для всіх суб'єктів СТВ інтересів
Валентей С. Д. ¹¹⁵ Несторов Л. І.	Явище (а також, залежно від позиції, тенденція або процес), що має місце в сучасному світі, у межах якого суб'єкти економічних відносин починають орієнтуватися не на кількість, а на якість праці
Адрущенко В. П., Горлача Н. І. ¹¹⁶	Процес регулювання соціальних зв'язків, інтеграції в різні типи соціальних спільнот

¹¹³ Большой энциклопедический словарь. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : БЭ, 1998. – 1456 с.

¹¹⁴ Бузгалін А. В. Переходная экономика: курс лекций по политической экономии / А. В. Бузгалін. – М. : Таурис, 1994. – 472 с.

¹¹⁵ Валентей С. Д. Развитие общества в теории социальных альтернатив / С. Д. Валентей, Л. И. Несторов. – М. : Институт экономики РАН, 1994. – 139 с.

¹¹⁶ Социология. Наука об обществе : учеб. пособ. / под общ. ред. В. П. Адрущенко, Н. И. Горлача. – Харьков : Рубикон, 1996. – 480 с.

1	2
Галушка З. І. ¹¹⁷	Процес залучення персоналу до трудової діяльності, включення його в суспільне життя, навчання поведінці в колективах, утвердження себе і виконання нових соціальних ролей
Гейць В. М. ¹¹⁸	Процес, пов'язаний з підвищенням економічної ролі трудових ресурсів, їх здібностей і знань у виробництві, що складається з подолання відчуженості від засобів виробництва, перетворення праці із засобу заробляння грошей на засіб самореалізації
Смелзер Н. ¹¹⁹	Процес нагромадження персоналу досвіду і соціальних настанов, що відповідають його соціальним ролям
Гришкін В. О. ¹²⁰	Всеохоплювальна спрямованість на забезпечення готовності до виконання вимог трудової діяльності та створення умов для реалізації відповідальності щодо взаємообумовленого функціонування і розвитку згідно з стандартами сучасної цивілізації
Андрєєв І. В. ¹²¹	Процес, що передбачає можливість входження трудових ресурсів у соціально-культурне середовище через освоєння ролей і відповідне набуття певних особистісних якостей
Гребенюк О. С. Гребенюк Т. Б. ¹²²	Розвиток інтелектуального капіталу протягом всього життя у взаємодії з навколишнім середовищем, що передбачає засвоєння і відтворення соціальних норм і культурних цінностей, а також саморозвиток і самореалізацію особистості
Пригожін А. І. ¹²³	Достойна якість трудового життя через поєднання індивідуальної свободи і усупільнення
Щербіна В. Ф. [¹²⁴	Проникнення в економічні відносини і трудове життя працівників всієї сукупності соціальних, політичних і духовних відносин, факторів і умов
Шумпетер Й. ^{125]}	Збільшення частки державної влади і державних послуг, заходи державного контролю господарської діяльності та розподілу праці
Гальчинський А. ¹²⁶	Уособлення працівниками певної системи світоглядних цінностей, що у своїй основі відображають логіку гуманізму, соціальної спрямованості загально-цивілізаційного процесу, його підпорядкованість інтересам свободи та всебічного розвитку особистості
Швидка Л. І. ¹²⁷	Взаємодія персоналу і суспільства, у процесі якої працівники, засвоюючи певний соціальний досвід, набувають соціальності, тобто тих конкретно-історичних рис і якостей, які повинні забезпечити їм можливість успішно функціонувати в трудовому колективі

¹¹⁷ Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети : монографія / З. І. Галушка. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 408 с.

¹¹⁸ Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи). – [за ред. В. М. Гейця]. / Інститут економічного прогнозування. – К. : Логос, 1999. – 500 с.

¹¹⁹ Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер – М. : Феникс, 1994. – 688 с.

¹²⁰ Гришкін В. О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи : монографія / В. О. Гришкін. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 498 с.

¹²¹ Экономическая психология / под ред. И. В. Андреева. – СПб: Питер, 2000. – 512 с.

¹²² Гребенюк О. С. Основы педагогики индивидуальности : учеб. пособ. / О. С. Гребенюк, Т. Б. Гребенюк. – Калининград : Калинингр. гос. ун-т., 2000. – 572 с.

¹²³ Пригожин А. И. Перестройка: переходные процессы и механизмы / А. И. Пригожин. – М. : Наука, 1990. – 159 с.

¹²⁴ Щербина В. Ф. Противоречия перестройки. Экономико-философский анализ / В. Ф. Щербина. – СПб : Изд-во Ленинг. Ун-та, 1989. – 232 с.

¹²⁵ Шумпетер Й. Капитализм, Социализм и Демократия : пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.

¹²⁶ Гальчинський А. Світоглядний вакуум – як його заповнити? / А. Гальчинський // День. – 5 грудня 2006 р.

¹²⁷ Швидка Л. І. Розробка нової парадигми взаємодії людини та довкілля / Л. І. Швидка // Вісник ДДАУ. – 2000. – № 1-2. – С. 124 – 128

Досліджуючи трансформацію поглядів на соціалізацію, її виступ об'єктом державного регулювання соціального діалогу, вплив на формування і розвиток соціально-трудових відносин, можна дійти висновку, що:

- існують різні підходи до розуміння соціалізації як процесу засвоєння певних знань і умінь; можливості членства працівників у трудовому колективі; взаємодії працівників із суспільством, керівництвом підприємства, державою; самореалізації, саморозвитку особистостей у середовищі собі подібних;

- соціалізація є ознакою зміни соціально-трудових відносин окремої групи працівників, яка не враховує можливості окремого працівника, а лише підкреслює його бажання, потенційні знання, певні норми соціального устрою;

- соціалізацію розглядають у взаємозв'язку із іншими економічними категоріями, особливо із поняттями, що характеризують діяльність підприємства;

- поняття соціалізації охоплює не лише соціально-економічні аспекти розвитку підприємства, а й ринкове середовище конкурентної боротьби за людський і соціальний капітал та можливість задоволення потреб споживачів;

- соціалізація враховує вплив чинного законодавства, особливо процесу виконання правових норм до нагромадження працівником власного добробуту та у трудових відносинах колективу чи підприємства в цілому.

Враховуючи викладені зауваження, вважаємо, що соціалізація як важливе завдання державної політики впровадження соціального діалогу є процесом істотного розширення обсягів використання соціальної складової економічного потенціалу держави шляхом забезпечення зайнятості високого рівня та продуктивності праці, розвитку людського та соціального капіталу, поліпшення якості соціального захисту, забезпечення системної соціальної відповідальності підприємств.

Додамо, що орієнтація економіки на соціалізацію дозволяє отримувати переваги у забезпеченні та використанні ресурсного потенціалу, а в конкурентному середовищі сформувати систему активного впливу на постачання і споживання товарів. Разом з

тим соціалізація визначає потребу у впровадженні механізму соціальної відповідальності її суб'єктів у напрямі організації можливостей трудових ресурсів генерувати власні результати праці. Перспективним є й забезпечення високої соціальної відповідальності, оскільки впровадження їх принципів дозволяє утримати конкурентні переваги на ринку та вирішити ряд соціальних завдань у підвищення продуктивності праці. Відповідно, під механізмом реалізації державної політики соціалізації доцільно вважати сукупність інструментів та засобів, дій упорядкування соціальної зацікавленості, справедливості та відповідальності суб'єктів і об'єктів праці.

Разом з тим, соціалізацію необхідно також розглядати в контексті розвитку і підвищення ефективності економіки, враховуючи мету і напрями соціалізації, чинники розвитку та критерії ефективності господарської діяльності (рис. 5.2).

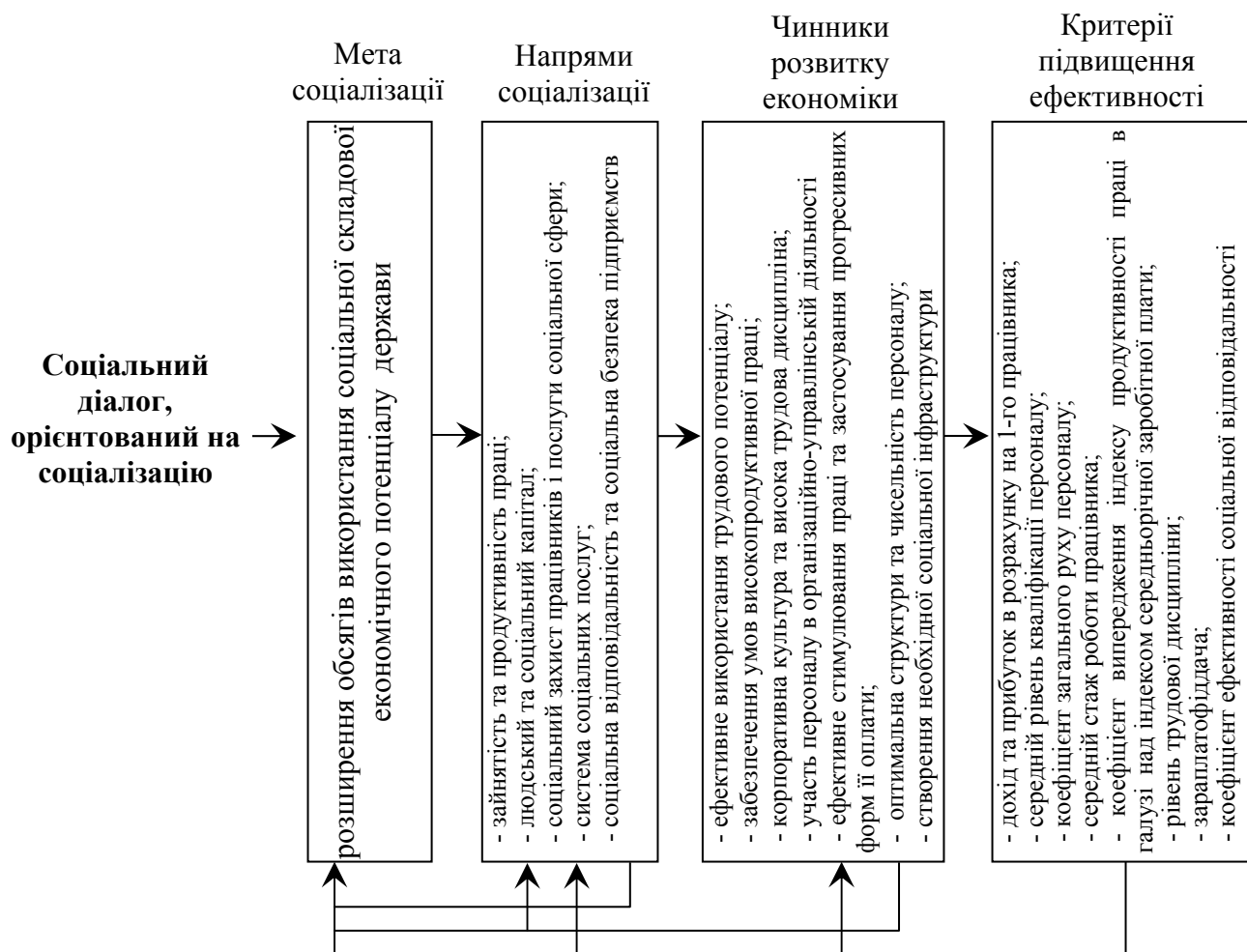

Рис. 5.2. Взаємообумовленість соціального діалогу, соціалізації та соціально-економічного розвитку України

Передумовою підвищення ефективності соціального діалогу та соціалізації, розширення обсягів соціальної діяльності є випередження темпу зростання продуктивності праці над темпом зростання її оплати та збільшення середньорічної вартості основних засобів у розрахунку на середньооблікову чисельність працівників. У такому випадку, метою державної політики соціалізації стає формування таких трудових здібностей, що найбільше відповідали б соціально-економічним вимогам, які представляються до якості праці.

Соціалізації економіки забезпечує розширення меж ефективного використання поточних або перспективних можливостей здатності до праці визначеного змісту і складності, що має наслідком високу макроекономічну ефективність.

Відповідно, концептуальною основою реалізації державної політики розвитку соціального діалогу є забезпечення конкурентних переваг суб'єктів галузі в процесі реалізації соціальної складової економічного потенціалу. Тому максимально задовольняючи соціально-трудова інтереси зайнятих працівників, формуються передумови для підвищення рівня конкурентоспроможності економіки та її соціальної сфери в цілому.

Для досягнення мети державної політики популяризації соціального діалогу профільним органам державного управління та регулювання необхідно усвідомити механізм формування і розвитку соціально-трудових відносин, розробити систему взаємозалежних заходів, що впливають на ефективність використання резервів інтелектуального, людського і соціального капіталу. Зокрема, реалізація комплексу заходів щодо ефективного формування та розвитку соціально-трудових відносин потребує попереднього аналізу умов та чинників розвитку і соціалізації економіки.

5.2. Механізми та інструменти реалізації соціального діалогу

Соціальний діалог в міру формування різних моделей розвитку держави, секторів її економіки, суспільства завжди відіграє важливу роль, адже стосується процесів, в яких головним чином питання покращення якості праці, трудової активності, соціальної захищеності, інтелектуальної творчої діяльності суттєво визначають результати функціонування усіх суб'єктів соціально-економічних відносин.

Соціальний діалог доцільно вважати явищем, що відображає рівень забезпечення системного та структурно-збалансованого формування сприятливого соціально-трудоного середовища. Сучасна динамічність економічних відносин лише підкреслює важливість соціального діалогу, а його розвиток засвідчує важливість використання механізмів та інструментів державного регулювання.

Сучасні теорії державного регулювання соціально-трудоної сфери базуються та орієнтуються на цілісності та залежності усіх рівнів суспільства. Соціальна та економічні сфери взаємопов'язані. Для забезпечення швидкого поступу економіки важливо розробити та реалізувати механізми формування міцних та ефективних між ними взаємозв'язків. Відповідно, використання у такий спосіб соціального діалогу стає одним із основних передумов налагодження ефективної державної політики економічного розвитку. Все це засвідчує тенденції утвердження сучасного державного регулювання, де важливим об'єктом є соціальний діалог, в межах якого можливе вирішення значної кількості економічних та соціальних питань національного чи іншого рівня значення.

Очевидно, що на ефективність державної політики реалізації соціального діалогу впливає комплекс чинників, зокрема якісних, які через об'єктивні причини не можуть бути економетрично врахованими. Йдеться про умови матеріально-технічного забезпечення праці, її мотивацію та ефективність,

задоволення попиту на робочу силу, рівень працевлаштування та ділової самоактивності населення тощо.

Таким чином, можна зробити висновок, що на сучасному етапі органи державного управління недостатньо приділяють увагу реалізації чи нездатні ефективно використовувати інструменти соціального діалогу у вирішенні проблем поліпшення умов праці, нарощування фонду заробітної плати і рівня її оплати, покращення соціальної захищеності, стимулювання розвитку підприємницьких ініціатив населення.

Зауважимо, що ефективне використання механізмів та інструментів реалізації соціального діалогу обумовлене низкою особливостей. Відповідно, за результатами аналізу можна визначити такі головні напрями впровадження і розвитку соціального діалогу у вітчизняній економіці. Це зростання комплексної зайнятості населення, підвищення продуктивності та ефективності праці, формування високої мотивації та рівня якості трудового життя (рис. 5.3). Дослідження цих завдань потребує застосування державними органами відповідних механізмів. Так, щодо зайнятості, то це інституційно-правовий, організаційно-економічний, фінансово-інвестиційний механізми.

Сьогодні соціальний діалог є важливим інститутом соціально-економічних та трудових відносин, який здатний узгодити інтереси між окремими його учасниками та забезпечити взаємну комунікацію в досягненні спільних цілей. При цьому такі функції соціального діалогу варто реалізувати інституційно-правовим механізмом, що об'єднує значну сукупність регламентованих процедур та правил, в межах яких можливо законодавчо правильно ухвалити партнерські соціально-орієнтовані управлінські рішення і тим самим ефективно скоординувати зусилля суб'єктів соціального діалогу. Важливо, що держава завдяки такому механізму здатна забезпечити високий рівень контролю усіх взятих сторонами соціального діалогу зобов'язань щодо трудової зайнятості і прямо координувати їх дії.

Рис. 5.3. Напрями, механізми та інструменти реалізації державної політики розвитку соціального діалогу в Україні

Вважаємо, що в цілях ширшого охоплення спектру питань соціально-трудових відносин вважаємо за необхідне органам державного управління застосовувати організаційно-економічний механізм. Так, організаційна складова забезпечить активну участь держави, роботодавців, працівників та їх профспілкових організацій в соціальних перемовинах, а узгодження принципів економічної ефективності та соціальної відповідальності між ними задля реалізації соціальних та економічних індивідуальних і суспільних потреб – економічна. Відповідне поєднання організаційного і економічного підходів до реалізації державою політики розвитку соціального діалогу дозволить збалансовано підійти до вирішення проблем зайнятості населення, конструктивно об'єднати економічні ресурси агентів діалогу та раціонально розподілити їх відповідальність за порушення договірних домовленостей.

Відомо, що реалізація державної політики потребує достатнього фінансово-інвестиційного забезпечення. Формування фінансово-інвестиційних контактів слід пов'язати з гарантуванням розвитку і розширення сфер трудової зайнятості населення. Мається на увазі, що застосування такого механізму з одного боку забезпечить ефективне вирішення державою низки соціально-економічних проблем пов'язаних із зростанням зайнятості населення, органи якої сьогодні нездатні самотійно це здійснити, а з іншого боку – покращить структуру зайнятості і оплати праці. Втім, така співпраця між державою та іншими сторонами соціального діалогу не повинна обмежуватись вирішенням окремого кола завдань, а навпаки – постійно удосконалюватись і розширювати межі.

Реалізація визначених механізмів у державній політиці реалізації соціального діалогу для забезпечення зростання комплексної зайнятості населення потребує правильного обрання і поєднання її інструментів. До інструментів за цим напрямом передусім відносимо державно-приватне партнерство, регуляторні процедури, бізнес-проекти, соціальне партнерство, диверсифікацію ресурсного забезпечення.

Обрання цих інструментів пояснюється тим, що на державу покладається обов'язок зі створення умов для проведення

дієвого соціального діалогу у сфері праці, досягнення консенсусу, збереження соціальної згуртованості в процесі розробки і реалізації політики зайнятості. Вирішення цієї ситуації можна ув'язати з використанням можливостей державно-приватного партнерства. Але необхідною є правова регламентація розширення складу учасників соціального діалогу в межах державно-приватного партнерства, зокрема можливостей приватних агентств зайнятості, трудових мігрантів, тристоронніх комісій та органів соціального партнерства.

Вважаємо за необхідне активізувати роботу органів державного управління щодо легалізації приватних агентств зайнятості в соціально-трудових відносинах, наділяючи їх правовим статусом роботодавців. Це дозволить якісніше проводити відбір та забезпечувати підприємства професійними кадрами.

Відтак, необхідним є удосконалення регуляторних процедур інституційного забезпечення функціонування ринку праці. Держава повинна взяти зобов'язання щодо стимулювання створення і розвитку представницьких структур для участі в соціальному діалозі. Першочерговим завданням для органів державного управління вважаємо ініціювання заснування тристоронньої соціально-трудової комісії і тристороннього соціально-економічного консультативного форуму з метою підготовки рекомендацій за державними програмами реформування зайнятості населення і зміцнення робочих взаємин між органами виконавчої влади, роботодавцями та працівниками. У вищих органах виконавчої влади доречно було функціонування Консультативної ради підприємців та Консультативної ради працівників, які можуть брати участь у підготовці нормативно-правових рішень. Враховуючи значну частку неформальної та нестандартної форм зайнятості населення, можуть засновуватися та розвиватися національні федерації, які представлятимуть їх інтереси (наприклад, федерація вуличних торговців, домашніх працівників). Поряд з тим, кожного року на національному та місцевому рівнях доцільно організовувати форуми соціального діалогу з метою визначення та зближення партнерських позицій, в т.ч.

узгодження сучасних особливостей трудових відносин у законодавстві країни.

Очевидно, що бізнес-середовище є соціально-орієнтоване і, відтак, модель соціального та суспільного підприємництва має важливе значення у забезпеченні розвитку соціального діалогу. Саме соціальні підприємці створюють і поширюють нові підходи до вирішення соціальних проблем, використовуючи як традиційні бізнес-практики, так і інновації, винаходячи нові форми бізнесу, або нетрадиційно адаптовуючи традиційні бізнес-підходи до соціальних завдань. У соціальному підприємстві прийнята гібридна бізнес-модель, де комерційні і некомерційні цілі тісно пов'язані. Сьогодні у світовій практиці бізнесу реалізується значна кількість проектів, які за активної підтримки держави та тристоронніх обговорень можна адаптувати до соціальних реалій національної економіки. Це створення ІТ-платформ за прикладом таких проектів як «KIVA» (має за мету надання незначних позик для започаткування малого бізнесу), «RAZOO» (полягає у пошуку благодійників, кошти яких вкладаються у вирішення соціальних завдань), «GlobeIn» (дозволяє продавати на глобальному ринку товари ручної роботи), «LavkaLavka» (відкриває можливості для фермерів щодо продажу своїх товарів жителям великих міст, минаючи ринки і складну систему перекупників) та ін.

Об'єктивно, що забезпечення зайнятості населення є складним завданням, оскільки потребує від держави проведення реформ з врахуванням інтересів громадянського суспільства, бізнесу, найманих працівників тощо. Пріоритетне значення належить реальному сектору економіки, що утворює один з найбільших сегментів зайнятості. Таким чином, для ефективної реалізації соціального діалогу державна політика повинна стосуватися посилення спроможності соціальних партнерів та органів соціального діалогу. Так, важливо розробити та реалізувати стратегічний план діяльності організацій роботодавців і працівників реального сектора економіки, прийняти тристоронній план дій з удосконалення соціального діалогу та активно залучати до цього організації громадянського суспільства, розширити повноваження організацій роботодавців

та працівників для відстоювання своїх інтересів у межах соціального діалогу із органами виконавчої влади. Водночас такі організації повинні переглянути традиційний формат участі в національній системі соціального діалогу, вкладати кошти в розвиток нових можливостей і створювати нові соціальні партнерства та стратегічні альянси.

Однак масштаби ефективності соціального діалогу на сьогодні обмежені можливостями і наявними ресурсами учасників. За таких обставин важливо, щоб органи виконавчої влади ініціювали створення національної бази розвитку трудових ресурсів та професійної підготовки, що дозволить розпочати реформування системи освіти, наукових досліджень, підвищення кваліфікації та перепідготовки персоналу. Роль соціального діалогу буде полягати у забезпеченні міжфункціональних зв'язків сфер освіти, професійної підготовки та трудової зайнятості, що комплексно розширить можливості населення працевлаштуватись. Таким чином, органам виконавчої влади можливо покращити ресурсне забезпечення державної політики в аналізованій сфері.

Реалізація соціального діалогу є ефективною, якщо в повній мірі враховуються усі інтереси його учасників. Так, одним із головних пріоритетів функціонування підприємств, який може бути досягнений засобами соціального діалогу, є підвищення продуктивності та ефективності праці. Вважаємо, що результативність соціального діалогу перш за все залежить від мотиваційної складової її забезпечення. З огляду на це державна політика реалізації соціального діалогу повинна активно сприяти впровадженню соціально-мотиваційного механізму, який передбачатиме, з одного боку, дотримання логіки партнерських відносин із найбільш максимальним соціальним результатом, а з іншого – свідоме ставлення учасників до змісту завдань, що перед ними ставляться. Основне завдання такого механізму – змінити вектори комерційних відносин, зблизити позиції соціальних партнерів, культивувати відчуття і розуміння вирішення господарських завдань імплементацією соціального діалогу.

Але соціально-мотиваційний аспект співробітництва в

соціальній сфері потребує організаційно-інституційного впорядкування. Вважаємо, що система державного управління не в повній мірі враховує організаційні аспекти торгово-технологічного процесу, недостатньо ефективно урегульовує правові та організаційні основи формування товарного обігу, не забезпечує паритетної співпраці між суб'єктами господарської діяльності та органами місцевого самоврядування. Все це перешкоджає підвищенню продуктивності та ефективності праці в Україні. З огляду на це, важливо вірно використати організаційно-інституційний механізм соціального діалогу та, таким чином, активізувати співпрацю власників (керівників) підприємств, персоналу та представників влади.

Вступаючи в соціальний діалог, державні структури, організації працівників і роботодавців повинні повністю усвідомлювати його мету. Для участі в цьому процесі слід змінити довіру між суб'єктами соціального діалогу. Незважаючи на відмінності в цілях і поглядах, соціальним партнерам варто навчитися знаходити і реалізувати спільні засоби підвищення продуктивності та ефективності праці. Також державі та соціальним партнерам потрібно будувати і в подальшому підтримувати довірчі відносини. Вважаємо, що фактор довірчих відносин та рівного партнерства може забезпечити вирішення завдань покращення результатів і якості праці, якщо існуватимуть тісні комунікативні зв'язки між органами влади та іншими сторонами соціального діалогу, діятиме інституційна база соціального діалогу з чіткими правилами і гарантіями, залучатимуться авторитетні незалежні організації.

Перспективою розвитку соціального діалогу слід вважати модернізацію системи колективних переговорів і врегулювання трудових спорів. Сьогодні соціальний діалог часто використовується для задоволення скарг персоналу, в такому випадку соціально відповідальне підприємство повинно розробити систему прийому заяв від працівників, яка дозволить підвищити якість оцінювання та визначення передумов продуктивної і ефективної праці. Також доцільно створити бази даних про колективні угоди всіх рівнів, атестаційні комісії оцінювання якості соціального посередництва із залученням

організацій громадянського суспільства, інших незалежних експертів.

Важливою передумовою підвищення продуктивності та ефективності праці є формування конкурентоспроможних робочих місць. Відповідно, процедура партнерства держави та підприємств повинна стосуватися створення умов для задоволення потреб працівників, оплати їх праці, забезпечення відсутності на робочому місці різного роду загроз (фізичних, психологічних, втрати зайнятості) та можливостей особистісного зростання, задоволення почуття важливості для керівництва, визнання успіху оточуючими, який проявлятиметься у повазі, кар'єрному та професійному зростанні.

Поряд з тим, не менш ефективним може бути впровадження та широке використання альтернативних і нестандартних форм зайнятості. Негативно, що у працівників, найнятих на нестандартних умовах, часто обмежені можливості участі в колективних перемовинах. Тут важливою є роль держави як головного партнера, зокрема з консультування. Вважаємо, що на сьогодні для підвищення якості робочої сили шляхом диверсифікації форм зайнятості робота державних органів влади повинна концентруватися на прийнятті низки законодавчих актів у врегулюванні професійного розвитку персоналу, забезпеченні безпосереднього зв'язку між стандартами оплати праці та рівнем кваліфікації працівників, розробці прогнозів потреби галузі і її сегментів в робочій силі за професійно-кваліфікаційними групами, запровадженні багатоканального фінансування професійної освіти.

Продуктивність та ефективність праці має виражену залежність від соціальних чинників внутрішнього та зовнішнього характеру. А попри динамічність господарських операцій соціальна інтегрованість підприємства лише посилюється. За таких обставин державна система повинна бути зорієнтована на формуванні оптимальної моделі зближення соціальних позицій суб'єктів трудової сфери. Відтак, про ефективність такої форми державної політики розвитку соціального діалогу свідчитиме запровадження абсолютно нових

підходів до формування соціально-економічних відносин, поєднання соціальних інтересів, розв'язання соціальних проблем. Водночас, новації держави у соціальній сфері можуть позитивно вплинути на соціальній капіталізації суб'єктів бізнесу, посилення мотивації до розроблення і впровадження у практику нових знань, розвиток форм співпраці з інноваційно активними підприємствами.

Відмітимо, що соціальні інновації сприятимуть розвитку економіки та її соціальної сфери, а також дозволяють підприємствам реалізувати свою суспільну функцію, дають можливість розвивати нові продукти і напрямки, створювати зв'язки лояльності між продавцем і покупцем. Важливо, що соціальні інновації зорієнтовані на активізацію інтелектуальних, творчих здібностей та розширення можливостей усіх членів громадянського суспільства, що дозволяє поліпшити якість трудового життя, соціальну відповідальність, партнерство, інформаційні зв'язки.

На нинішній день одним із головних чинників успішного проведення соціальних переговорів та консультацій є мотивація їх учасників, а особливо це стосується персоналу, який обмежений у доступі до розподілу результатів праці, правоздатності підіймати питання масштабних змін у соціально-трудовій та економічній сферах. Таким чином, важливим напрямом державної політики розвитку соціального діалогу вважаємо формування високої мотивації праці та рівня якості трудового життя. Відповідно, актуальним є використання соціально-психологічного, економічно-ресурсного, інформаційно-аналітичного механізмів, завдяки яким процес визначення та зближення позицій сприяє формуванню взаємовигідних відносин, активізує прийняття узгоджених рішень, забезпечує усі передумови покращення соціальної та економічної активності.

Так, соціально-психологічний механізм враховує більше чинники відповідальності, об'єктивності, порядності, принциповості, які формуються у сторін соціального діалогу та виявляють її ставлення до мотивації праці і якості трудового життя.

Сьогодні держава володіє усіма засобами психологічного контролю соціальної поведінки населення і у період сучасних технологій повинна лише їх удосконалювати. При цьому лише в межах соціального діалогу можна успішно здійснювати реалізацію заходів оперативного моніторингу психологічного сприйняття соціальних нововведень у сфері економіки праці.

Доповненням до реалізації цих завдань є відповідні інструменти економічно-ресурсного механізму, який спрямовується на активізацію розвитку соціального діалогу, покращення його ресурсного забезпечення. Тобто в економіці повинні діяти програми удосконалення організації праці і відпочинку, заохочення до творчої та інтелектуальної трудової діяльності, адаптації інформаційних технологій у соціальне життя персоналу. При цьому дії держави повинні сприяти їх реалізації, а при досягненні значних успіхів популяризувати і в інших секторах економіки.

Соціальний діалог є засобом обміну інформацією і застосування інформаційно-аналітичного механізму, що забезпечує її достовірність, корисність, цільову орієнтацію та ін. Щодо зростання мотивації праці, то тут держава максимально повинна налагодити та стимулювати формування стійких партнерських зв'язків підприємств з господарськими суб'єктами інших секторів економіки з ціллю розширення можливостей та імплементації програм такого механізму.

Налагодження соціальних комунікацій з працівниками підприємств вбачаємо шляхом досягнення солідарної відповідальності за підвищенням рівня оплати праці, удосконалення її структури через спільне впровадження і реалізацію положень галузевої тарифної угоди. Тут важливо у державній управлінській системі ввести в дію єдину тарифну сітку оплати праці, передбачити поетапне встановлення міжкваліфікаційної її диференціації з врахуванням відмінностей у складності та відповідальності за виконання робіт. Позитивно, що це дозволить підвищити рівень легалізації праці, її інтелектуалізувати та справедливо оплачувати, а відтак і мотивувати.

З огляду на глобальні тенденції розвитку ринку праці в

межах реалізації соціального діалогу все більшого значення набуває міжфункціональна кооперація зусиль на реалізації інноваційних технологій в обліку зайнятості та режимів праці і відпочинку. Так, високий рівень функціональності інформаційно-аналітичної системи зайнятості дозволяє підприємствам якісніше адаптуватись до ринкових умов, безперервно слідкувати за рівнем кваліфікації персоналу, типізувати та стандартизувати трудові процеси, передбачати потреби працівників у соціальному захисті, а все це важливі ознаки мотивації праці та якості трудового життя. Крім того, така система дозволяє ефективно визначати оптимальні режими праці і відпочинку, раціонально підходити до активного впровадження інструментів підвищення ефективності праці, результативно розподіляти обов'язкові витрати на персонал і працю. Відтак, про роль соціального діалогу та державної політики його реалізації свідчитиме швидкість прийняття узгоджувальних рішень із застосування технологічних операцій обліку трудової діяльності.

Також в контексті технологічного розвитку важливо узгодити інтереси мотивації праці підприємств щодо якісних робочих місць та держави щодо зайнятості, формування і використання інтелектуального капіталу. Тут важливо, щоб органам державного управління вдалось забезпечити зростання попиту на результати інтелектуальної діяльності, капіталізувати ринок інтелектуальної власності, вирішити проблеми з підготовки й підвищення професійно-кваліфікаційних здібностей персоналу.

Важливою є інтерактивність сторін соціального діалогу з секторами фінансів, страхування, банківського бізнесу в цілях імплементації програм та стандартів соціального забезпечення і гарантій. Об'єктивно, що соціальний захист повинен ґрунтуватися на широкому консенсусі, забезпечуватися шляхом досягнення компромісу та бути визнаним, справедливим і неупередженим. Відтак, система соціального забезпечення може бути ефективною за умови повного чи часткового фінансування через внески роботодавців і працівників, створення галузевого інституту соціального захисту, упорядкування соціальних

послуг державних інституцій, використання прогресивних форм соціального страхування. Крім того, актуальною є зміна підходу до формування соціального пакету працівників підприємств, вміст якого повинен бути адаптований до сучасних потреб суспільного життя.

Соціальний діалог є ефективним за умови існування сформованої інформаційної бази аналізу і прийняття узгоджених управлінських рішень. Це також стосується питання забезпечення високої мотивації праці та рівня якості трудового життя. Відтак одним із інструментів соціального діалогу доцільно вважати комунікативну співпрацю з формування інформаційно-аналітичної системи моніторингу якості та ефективності праці. Відповідно, в результаті спільних консультацій варто передбачити впровадження автоматизованої системи обробки обліково-аналітичної інформації, де держава як одна із сторін повинна запропонувати бюджетну чи грантову підтримку. Це дозволить істотно зменшити трудомісткість праці, підвищити рівень економії фонду оплати праці, запровадити прогресивні форми мотивації праці, покращити культуру обслуговування населення.

Важливо, щоб спільна робота сторін соціального діалогу стосувалася розширення можливостей участі працівників у галузевому капіталі на різних рівнях. Так, на рівні підприємства важливо удосконалити внутрішні статутно-правові відносини, зокрема шляхом надання працівникам частки у статутному капіталі, розподілу прибутку у відповідності до внеску в зростання фінансово-економічних результатів, формування фондів розвитку та покриття соціально-трудова ризиків. Сьогодні на галузевому рівні існує потреба в створенні гарантійних фондів соціального захисту трудових інтересів, що вимагає узгодження між соціальними партнерами загальної правової бази, фінансування, організації та управління, визначення процедур компенсування, регулярної оцінки функціонування фондів.

5.3. Формування та розвиток функціонально-суб'єктної інтеграції в рамках системи соціальної безпеки держави

Попри соціальний характер та віднесення категорії соціального діалогу до соціально-орієнтованих все ж головною метою та ціллю державної політики в аналізованій сфері вважаємо формування і ефективне використання інтелектуального капіталу вітчизняних підприємств. Цього можливо досягнути у спосіб тристороннього регулювання соціально-трудових відносин на галузевому, регіональному (обласному) та територіальному (муніципальному) рівнях через соціалізацію праці, підвищення рівня її якості та оплати, зростання задоволеністю праці, формування мотивів до професійно-кваліфікаційного розвитку, створення і впровадження інновацій, постійну активність працівників відносно підвищення ефективності праці та осучаснення і модернізацію бізнес-процесів. У такому зв'язку і послідовності вбачається вплив активної державної політики з поширення позитивних практик соціального діалогу та зростання ефективності в економіці і системі соціальної безпеки України.

Досягнення цієї мети, по-перше, пов'язане з реалізацією дрібніших (на перший погляд) цілей та завдань, які в сукупності приводять до головної цілі політики; по-друге, попри широкі можливості суб'єктів соціального діалогу (зокрема держави), їх потенціал все ж обмежений і може бути суттєво доповнений за умови включення в «діалог» ширшого переліку інших суб'єктів, дотичних до виконання різноспрямованих завдань; по-третє, потребують врахування і підсилення різноманітні функціональні сфери та напрями (до прикладу фінансова, кадрова, техніко-технологічні, інвестиційна, інноваційна, соціальна та ін.), що покращує ресурсну забезпеченість, надає різностороннього розвитку та покращує отриманий на виході результат державної політики, у т. ч. через його поширення в суміжні види економічної діяльності, сектори та сфери економіки і суспільного життя. Відтак, мова йде про спочатку формування, а надалі – розвиток функціонально-суб'єктної інтеграції в аналізованій сфері.

На рис. 5.4 схематично представлено перелік головних та додаткових (які мають бути включеними до розширеної та більш ефективної системи соціального діалогу) суб'єктів «діалогу», а також мету державної політики у сфері реалізації соціального діалогу та додаткові завдання, реалізація яких уможливорюється і покладається на нових учасників взаємовигідного співробітництва, забезпечує синхронний вплив на досягнення головної мети політики.

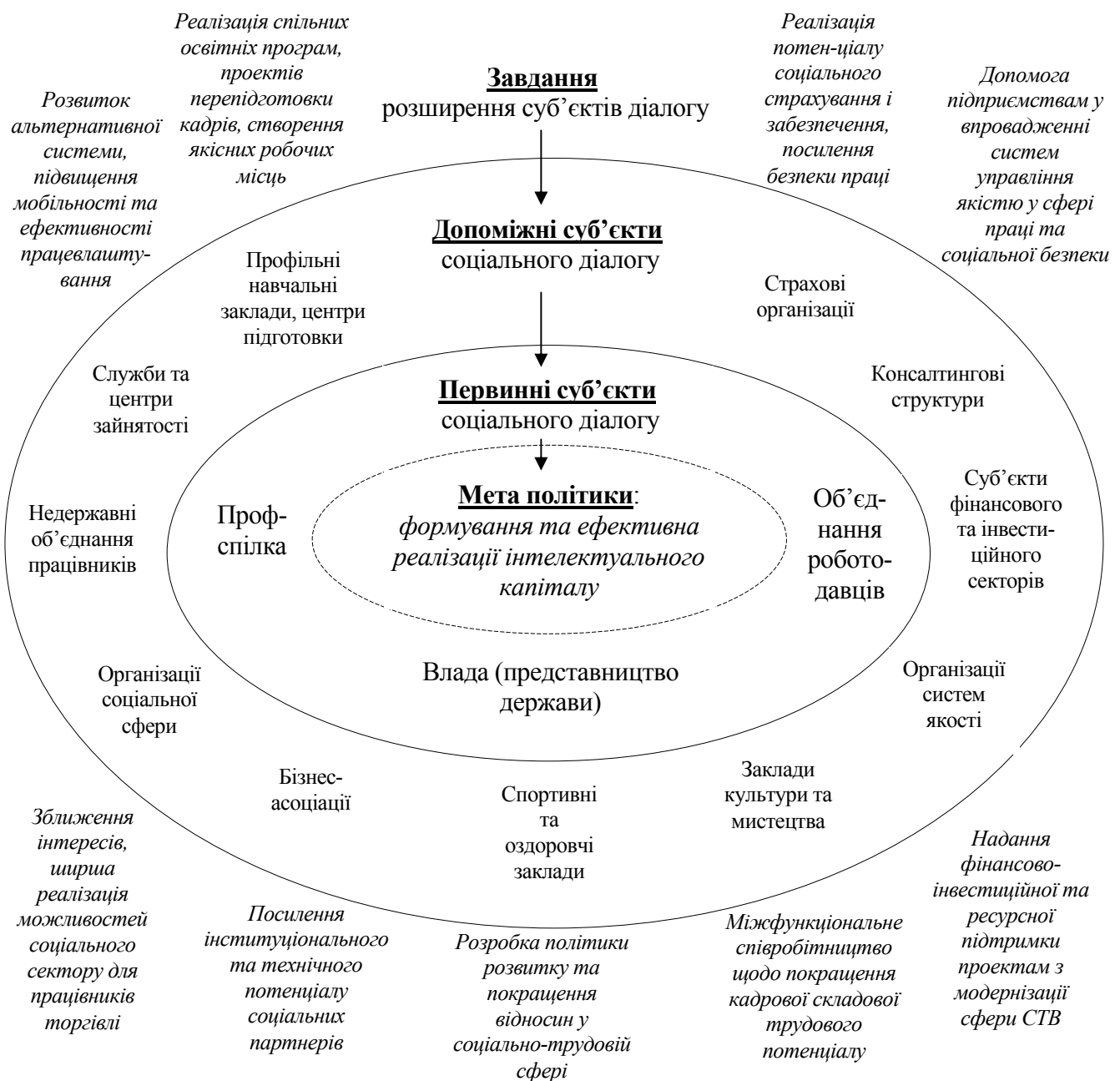

Рис. 5.4. Учасники та завдання функціонально-суб'єктної інтеграції для реалізації державної політики розвитку соціального діалогу в системі соціальної безпеки України

На наше переконання, інтелектуальний капітал є головним ресурсом розвитку у всіх видах економічної діяльності, а кваліфікована робоча сила – основа інтенсивного, стійкого та збалансованого економічного зростання. Інтелектуальний капітал закладається в процесі становлення особистості та навчання. Проте подальший розвиток та ефективне використання інтелектуального капіталу в значній мірі залежить від системи та структури соціально-трудова відносин на підприємстві, зокрема концентрації зусиль на таких сферах, як розширення зайнятості, соціальний захист, оплата і безпека праці, дотримання норм та основоположних принципів у сфері праці та соціального діалогу.

Відомо, що соціальний діалог покликаний забезпечити зближення і узгодження інтересів персоналу, роботодавця та держави, одним з найважливіших є висока якість праці, що потребує підготовки висококваліфікованих працівників. Значну роль в цьому відіграє вирішення завдань з приведення змісту та структури професійної освіти і навчання у відповідності до потреб ринку праці. Відтак, з огляду на наведене актуалізується потреба в залученні до складу суб'єктів активного соціального діалогу профільних навчальних закладів, центрів підготовки та перепідготовки кадрів, а також служб та центрів (причому недержавної форми власності) зайнятості.

Вважаємо, що на сьогодні необхідною є модернізація професійних освітніх програм з врахуванням потреби ринку праці. Від такого роду співпраці позитивний ефект буде забезпечений що для підприємств, які отримують потенційних працівників з необхідними для відповідного виду економічної діяльності якостями та компетенціями, що для навчальних і освітніх закладів, які отримують додаткових професійно зорієнтованих і зацікавлених студентів.

Забезпечити розвиток такої співпраці можливо шляхом надання державою певної квоти державного замовлення на підготовку відповідних фахівців у професійно-освітніх та вищих навчальних закладах. Як правило, це навчальні заклади, що не відносяться до системи МОН України та, відповідно, не мають бюджетних місць. Відтак, цю ситуацію слід змінювати і держава має забезпечити свою активну участь у підготовці

висококваліфікованих працівників для реального сектору економіки.

Вважаємо також, що найбільш ефективним шляхом впровадження ефективних (у т. ч. провідних світових) практик якісного функціонування та розвитку соціально-трудової сфери на вітчизняних підприємствах є стандартизація цих процесів. Йдеться про допомогу підприємствам в проходженні процедур та в подальшому отриманні сертифікатів якості в цій сфері визнаних міжнародних організацій (до прикладу, ISO). Це дозволить не лише організувати відповідну роботу, але й поставити її на належний рівень якості, системності і довгостроковості. Вважаємо, що органам державного управління як центрального, так і місцевого рівня потрібно розробити програми бюджетно-фінансової підтримки підприємств, що прагнуть отримати відповідні сертифікати. Це стосується не стільки виділення додаткових коштів, як в більшій мірі надання т. зв. «канікул» чи відстрочок з оплати певних платежів до місцевих бюджетів на суму витрат на підготовку та проходження сертифікаційних процедур. Як свідчить міжнародна практика, перспективним тут може стати й підтримка консалтингових структур, які надають допомогу у проходженні процедур сертифікації.

Узагальнюючи, зауважимо, що створення правових, економічних та інституційних умов, які сприяють формуванню ефективно працюючого ринку праці, зокрема в цілях забезпечення соціальної стабільності в суспільстві, є на сьогодні важливим пріоритетом. Його первісними пріоритетами є створення комфортних і безпечних робочих місць, що відповідають сучасним стандартам охорони та безпеки праці, надання соціальної підтримки та ін.

Щодо соціального забезпечення, то вважаємо, що тут особливу увагу доцільно приділити підвищенню ефективності системи соціального трудового страхування (шляхом залучення до пропонованої нами системи відповідних суб'єктів), пенсійного забезпечення та захисту від безробіття, оплати праці. Відтак, роль соціальних структур тут мала би бути більшою. Органам влади потрібно розробити та реалізувати низку організаційно-економічних заходів із розвитку співробітництва діючих

державних і комунальних служб та структур із підприємствами. Вважаємо, що можливості для такої співпраці існують, але в значній мірі визначаються залученням до відповідного «діалогу» інших суб'єктів, наприклад, страхових організацій, консультаційних фірм, інвесторів, представників банківського та фінансового секторів, бізнес-асоціацій.

Ефективний соціальний діалог має відігравати важливу роль в удосконаленні системи оплати праці. Прогресивне реформування системи оплати праці забезпечить більш тісний зв'язок між економічним зростанням та покращенням фінансових результатів господарювання підприємстві зі зростанням рівня оплати праці. Сприяння проведенню колективних перемовин на різних рівнях і нарощування потенціалу соціальних партнерів має стати важливою складовою соціального діалогу з питань оплати праці.

Запорука ефективного соціального діалогу у вітчизняній економіці криється у формуванні рівноправних, сильних і компетентних партнерів. Відповідно, зусилля об'єднань роботодавців та профспілок слід більше зосередити на вирішенні стратегічних завдань, збереженні та нарощуванні членської бази. Важливим завданням на сьогодні залишається підвищення представницького рівня соціальних партнерів, посилення їх інституціонального та технічного потенціалу, зміцнення компетенцій та професіоналізму для участі, спільно з владою, в розробці та реалізації політики у соціально-трудовій сфері.

Наведене вище в більшій мірі стосується аспекту суб'єктів, яких слід долучити до реалізації соціального діалогу в Україні. Інша сторона справи – функціональна в межах функціонально-суб'єктної інтеграції потребує реалізації комплексу заходів, зорієнтованих на підсилення питань соціального діалогу за функціональними напрямками та сферами діяльності галузі і її суб'єктів. Так, відомо, що стратегічні пріоритети розвитку підприємств є складною системою стратегічних цілей діяльності, перелік яких залежить від класифікаційної ознаки, за якою проводиться аналіз. Так, за змістом та спрямованістю це економічні, соціальні, власні; за сферами реалізації – цілі маркетингової, фінансово-економічної, інноваційної,

інвестиційної діяльності, організаційного управління; за орієнтацією підприємницької діяльності – цілі корпоративного (портфельні, загальні), функціонального, ресурсного (забезпечуючі), ділового, операційного характеру; за стадіями економічного розвитку – цілі зростання, стабілізації (утримання), скорочення (захисту); за методом оцінки – кількісні та якісні цілі діяльності; залежно від складу та характеру інтересів, які відображаються – цілі підприємства як суб'єкта ринкових відносин та, як суб'єкта суспільства; за напрямками дії – цілі консервативного, агресивного, конкурентного, оборонного спрямування.

В умовах соціалізації економіки спостерігається залежність між інтересами суб'єктів господарювання (отримання прибутку) та суспільства (покращення рівня якості трудового життя, купівельної спроможності, розвиток соціальної інфраструктури). При цьому, узгодження цих інтересів є складним процесом, який обґрунтовує необхідність удосконалення соціально-трудова відносин та взаємного використання можливостей державної системи соціального захисту і соціальних гарантій. Таким чином, соціалізація спрямована на підвищення ефективності соціальної роботи та соціальної відповідальності, позитивно впливає на зростання якості та доступності товарів та послуг для населення. Водночас, покращення ефективності соціалізації діяльності має позитивний вплив на покращення мотивації праці та соціального захисту, посилення інтелектуально-кадрової складової.

У такому випадку, виділяють два основні напрями соціалізації: 1) внутрішній, що проявляється в зростанні рівня оплати праці та її матеріального стимулювання, стабільності персоналу та можливостях його професійно-кваліфікаційного розвитку, участі працівників у капіталі та прийнятті управлінських рішень; 2) зовнішній, який передбачає посилення соціальної відповідальності підприємств перед споживачами, державою, територіальною громадою, партнерами та контрагентами.

В сучасних умовах соціалізація є необхідною, оскільки сприяє формуванню нової якості системи соціально-трудова відносин, елементами якої є підприємство, персонал, а також

держава. Як наслідок, досягнення соціальних стандартів – рівня доходу, структури споживання, зайнятості, соціального страхування, що забезпечують розвиток трудового потенціалу – має пріоритетне значення, оскільки від цього залежить спроможність підвищувати ефективність функціонування, покращувати якість торговельного обслуговування населення, розширювати асортимент товарів та обсяг їх реалізації. Таким чином, зростання масштабів соціалізації та підвищення ефективності впливу її чинників на діяльність підприємств сприяє реалізації принципів соціально-трудових відносин, що охоплюють зайнятість та продуктивність праці, людський та соціальний капітал, соціальний захист працівників і послуги соціальної сфери, систему розподілу товарів та послуг, соціальну відповідальність та соціальну безпеку.

Відтак, представникам органів державного управління важливо зрозуміти мотиваційні аспекти соціалізації діяльності, пріоритети розвитку та напрями удосконалення соціально-трудових відносин. Зауважимо, що соціалізація діяльності не лише сприяє розширенню обсягів використання соціальної складової економічного потенціалу, але й є засобом дослідження попиту, розвитку позитивної суспільної думки, формування такої собі якісної складової життєздатності та конкурентоспроможності. Позитивним аспектом соціалізації також можна вважати і розвиток конкуренції на споживчому ринку і нових форматів торгівлі, посилення боротьби за споживача, які сприяють утвердженню соціально-трудових стандартів бізнес-етики, впровадженню прогресивних форм продажу товарів і обслуговування покупців, відкриттю сучасних магазинів.

Разом з тим, існує недостатній рівень соціальної відповідальності більшості суб'єктів господарювання перед територіальною громадою, партнерами і контрагентами та державою. Це призводить до збільшення втрат соціальних цінностей, скорочення заходів соціально-економічного розвитку території функціонування підприємств, а також занепаду вітчизняного виробництва спожиткових товарів та зростання продажів імпортованих товарів низької якості ще й за завищеними

цінами. При цьому, з кожним роком у вітчизняних підприємств торгівлі погіршується мотивація до реалізації навіть тих товарів, для яких є всі можливості щодо їх виробництва в Україні й за прийнятними цінами.

На сьогодні спостерігаються також тенденції до погіршення людського та соціального капіталу більшості галузей економіки. Так, серед суб'єктів господарювання спостерігаються тенденції до продажу здебільшого алкогольних напоїв та тютюнових виробів: понад 80,0 % спеціалізованих підприємств роздрібної торгівлі, що торгують переважно продовольчими товарами, здійснюють торгівлю алкогольними напоями та тютюновими виробами, а частка підприємств, що спеціалізуються на продажу суспільно-необхідних товарів, скоротилася до менше 9,0 %. Частка алкогольних напоїв та тютюнових виробів в роздрібному товарообороті продовольчих товарів торговельних мереж становить близько 20,0 % і 15,0 % відповідно. Все це не сприяє формуванню здорового способу трудового життя, а як наслідок негативно впливає на розвиток трудових здібностей, компетенції та підвищення рівень знань і продуктивності праці, у т.ч. сфери роздрібної торгівлі. Для усунення цих проблемних аспектів необхідно впроваджувати у практику соціалізації принципи соціально-орієнтованого маркетингу, які дозволять сформувати на підприємствах роздрібної торгівлі колектив осіб із високим рівнем соціальної відповідальності.

Крім того, за результатами оцінювання проблемних аспектів та перешкод розвитку соціально-трудова відносин виявлено, що соціалізація не в повному обсязі виконує положенні на неї функції, а саме – забезпечення балансу попиту та пропозиції на ринку праці, в т.ч. на основі підвищення якості і конкурентоспроможності робочої сили; забезпечення умов зростання реальної заробітної плати; підвищення ефективності соціального захисту працівників; формування системи соціальної відповідальності бізнесу; покращення організаційного рівня праці.

В умовах істотного послаблення соціальної складової економічної політики вітчизняних підприємств можливим є запровадження таких непрямих важелів стимулювання

соціалізації діяльності, як гарантування державою надання необхідного обсягу банківських позик на підвищення рівня якості трудового життя та розвиток людського і соціального капіталу підприємств; звільнення від оподаткування тих коштів підприємств, які спрямовуються на розвиток соціального захисту і соціальних гарантій; формування цілісної інституціональної системи соціальної відповідальності, спрямованої на розширення практик загальнообов'язкового індивідуального регулювання трудових відносин; виділення коштів місцевих бюджетів на підвищення ефективності використання трудових здібностей персоналу шляхом інвестування в освіту, професійне навчання, мотивацію, мобільність і оздоровлення; врегулювання законодавчо-правових норм прямої дії задля унеможливлення дублювання функцій державних органів соціального контролю та зростання кількості обстежень соціально-побутових умов трудової діяльності; активізація процесу створення інформаційної системи соціальних потреб та благодійних проектів суб'єктів бізнесу.

На сьогодні важливим є створення розвиненої соціальної інфраструктури, формування адекватних механізмів взаємодії підприємств з органами державної влади, громадськими та благодійними організаціями і впровадження принципів соціального партнерства. Попри те, на першому етапі зміни напрямів соціалізації діяльності та удосконалення системи соціально-трудова відносин важливо визначити функціональні напрями розвитку та стратегічні цілі підприємств, врахувавши вплив чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. Так, з метою побудови ефективної системи управління фінансово-економічною діяльністю органам державного управління слід реалізувати низку заходів, зорієнтованих на підвищення рівня рентабельності діяльності, зниження рівня витрат обігу, збільшення оборотності власних фінансових ресурсів підприємств. При цьому, для забезпечення адаптації суб'єктів господарювання до непередбачуваних змін зовнішнього середовища необхідно впливати на оптимізацію співвідношення власного та позикового капіталу, зменшення рівня транзакційних витрат, мінімізацію кредиторської та дебіторської

заборгованостей.

Звичайно, політика формування фінансової структури капіталу є ефективною, за якої забезпечується підвищення рентабельності власного капіталу, мінімальний фінансовий ризик, достатня фінансова стійкість, платоспроможність та ділова активність. Втім, внутрішні та зовнішні ризики фінансової залежності й зумовлені ними негативні економічні та соціальні наслідки підвищують зацікавленість персоналу в фінансових результатах господарювання. Водночас, основною причиною участі персоналу в збільшенні внутрішньої вартості капіталу підприємств є надія збереження робочих місць. Особливо поширеною така ситуація є на території функціонування підприємств із трудонадлишковою кон'юнктурою ринку праці. Таким чином, розвиток бізнесу та покращення фінансового стану підприємств може здійснюватися за рахунок відстрочки або відмови персоналу від винагороди за результати праці; здатності персоналу тимчасово виконувати трудові зобов'язання без отримання додаткової матеріальної винагороди; можливостей участі працівників у статутному капіталі (через пайовий капітал); взаємної відповідальності керівництва і трудового колективу щодо результатів діяльності.

Однак, в умовах надмірно високого податкового навантаження на оплату праці участь працівників у прибутках суб'єктів бізнесу ще не отримала достатньо широкого поширення. Це пояснюється тим, що для вітчизняних підприємств властивим є поширення практик тіньових фінансово-економічних операцій, в т.ч. неформальної зайнятості. За таких умов оптимальним стає прибуток, який відповідає нульовому значенню та усуває необхідність сплачувати податки, в т.ч. на фонд оплати праці. Більше того, торговий персонал погоджуються з таким станом справ, оскільки «конвертний» спосіб розрахунків дозволяє отримувати більшу платню. Як наслідок, розвиток підприємств стає непередбачуваним, а найманий працівник не несе жодної відповідальності, в т.ч. соціальної за легальність своєї праці.

В сучасних умовах зростання залежності підприємств від конкуренції та ринкової кон'юнктури все більше посилюється

важливість маркетингових стратегічних цілей, оскільки вони обґрунтовують ринкову спрямованість підприємства. Так, для збільшення ринкової частки діяльність підприємства має узгоджуватися із розширенням та покращенням стійності асортименту товарів, їх якості, підвищення рівня ліквідності (зокрема торгових марок (брендів)), використання демонстраційної та установочної площ. Варто відмітити й вплив держави на такі господарські рішення, як зниження цін на пропоновані товари; скорочення затрат часу покупців на очікування обслуговування; розширення сервісного обслуговування; розширення переліку додаткових послуг; збільшення кількості внутрішньомагазинних рекламних засобів та інформації.

Реалізація державної політики поширення соціального діалогу має бути сфокусованою не лише виключно на соціально-трудова сферу, але й через «виховання» висококваліфікованого працівника впливати на всі функціональні сфери ефективності бізнесу. В процесі регулювання розвитку економіки органам державного управління доцільно стимулювати впровадження маркетингових проектів з метою зростання якості та доступності товарів і послуг для населення. Це включає комплекс таких заходів, як: надання знижок, купонів чи лотерейних білетів, виставки-продажі, семінари, випуск сувенірної продукції, розсилання буклетів, рекламних листів, замовлення статей у друкованих засобах масової інформації; реклама на теле- та радіоефірах.

В той же час необхідно врахувати соціальні аспекти (внутрігалузеві, народногосподарські) ефективності товарного обігу. Тому в процесі реалізації політики соціального діалогу важливо дбати й про дотримання прав та свобод споживачів, стандартів культури та якості їх обслуговування, захист конфіденційної інформації про клієнтів, гарантування надання необхідної та достовірної інформації про якість, безпечність, кількість товарів (послуг). Зокрема, особливу увагу слід приділити якості культури обслуговування покупців, яка враховує не лише професійну етику продавця, а його здатність постійно розв'язувати «конфлікти потреб покупців» – різних за

віковою структурою, рівнем матеріального забезпечення та інтелектуального розвитку. Відтак, товарна пропозиція має формуватися відповідно до структури споживчого кошика населення та розширення асортиментних позицій соціально значущих товарів і послуг. Крім того, в сучасних умовах, коли на підприємствах зростають випадки отримання споживачами шкоди (збитків), завданих товарами неналежної якості, існує потреба в належному соціальному (громадському) контролі, виходячи із соціально-економічних норм та заохочення до нормативної поведінки.

Іншим стратегічним пріоритетом розвитку, що передбачає підвищення ефективності просторового й розширеного відтворення матеріальних та фінансових ресурсів, є інвестиційна діяльність. Відтак, для органів державного управління важливим є досягнення наступних стратегічних цілей, як підвищення рівня капіталізації та доходу на інвестиції підприємств, оновлення обладнання (або технічне переоснащення), проведення ремонтно-профілактичних операцій, реконструкція діючих магазинів; приріст запасів товарно-матеріальних цінностей.

До цілей макроекономічного характеру інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання віднесемо: розширення виробничих потужностей та торговельної мережі (зокрема за рахунок придбання нових підприємств і торгових одиниць); скорочення тривалості стадій інвестиційного циклу; поліпшення структури капітальних вкладень; впровадження сучасних методів управління інвестиційним процесом. Підтверджує актуальність цих стратегічних цілей сповільнення інвестиційної активності підприємств в Україні.

Як уже зазначалося, негативним наслідком, а також перешкодою і проблемою щодо розвитку соціально-трудової сфери на підприємствах є зниження можливості навчання, перекваліфікації і підвищення кваліфікації кадрів. Відтак, актуальним напрямом державної політики доцільно вважати підвищення рівня забезпеченості вітчизняних підприємств інтелектуально-кадровим ресурсом. Важливо врахувати, що покращення мотивації працівників до професійно-кваліфікаційного розвитку обумовлена не лише інтересом до

нових знань та навичок чи бажанням встановити нові контакти та розширити коло спілкувань, а й впливом ризиків втрати місця праці, посади, соціального захисту. Таким чином, заходи інвестиційного характеру, спрямовані на пристосування професійно-кваліфікаційної структури працівників до сучасних вимог ринку праці, є джерелом підвищення професійної майстерності та продуктивності праці, покращення трудової мотивації та кар'єрного росту, поліпшення соціально-психологічного клімату, зміцнення лояльності, відданості працівників меті підприємства, покращення трудової дисципліни та згуртованості колективу.

Більше того, інвестиційна діяльність має бути спрямованою на удосконалення практики управління організацію та обслуговуванням робочих місць відповідно до міжнародних стандартів, що передбачає впровадження нових прийомів і методів праці (які дозволяють подолати монотонність та підвищити змістовність праці), створення, раціональне оснащення і планування робочих місць. Також актуальним слід вважати створення сприятливих соціально-побутових умов для самореалізації і розвитку особистості, що проявляється у поліпшенні ділової атмосфери в трудовому колективі, вихованні сумлінного ставлення до трудових обов'язків та раціоналізації режиму праці і відпочинку. У такому разі, створюючи продуктивні робочі місця на підприємствах, держава забезпечує раціональне використання поточних активів, осучаснення матеріально-технологічної бази, впровадження нових ресурсозберігальних технологій. Також результатами підвищення кваліфікації працівників та ефективності організації праці слід вважати збільшення доходів та прибутку, покращення ефективності використання ресурсного потенціалу, полегшення запровадження інноваційних змін та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Підтвердженням важливості реалізації інноваційних завдань є удосконалення умов конкуренції, виникнення нових потреб у споживачів та постачальників. Як наслідок, заходи, пов'язані зі збільшенням обсягів інноваційної діяльності включають впровадження нових технологій руху товарів, розвитку

візуального мерчандайзингу, автоматизацію розрахунків за придбані товари, використання нових підходів в ціновій політиці. Впровадження сучасних методів продажу товарів, надання нових видів послуг покупцям (внаслідок розвитку мобільної комерції, використання соціальних інтернет-мереж тощо) входять в групу заходів зовнішнього характеру, які забезпечують залучення нових покупців та стабільність функціонування суб'єктів економіки.

На сьогодні існує ситуація, коли більшість покупців незадоволені якістю торговельного обслуговування. Низька оцінка надається рівню компетентності персоналу торговельних мереж, невідповідності ціни і асортименту товарів рекламі, рівню цінових надбавок. За таких обставин важливим є недопущення ще більшого погіршення ефективності торговельного обслуговування населення (внаслідок зменшення продуктивності праці та зростання соціальної напруги, використання малоефективних форм організації праці, збільшення плинності кадрів), продажу товарів та надання торговельних послуг.

Крім того, інноваційна діяльність підприємств повинна враховувати і вплив зовнішніх соціально-економічних чинників, зокрема відсутності законодавчих преференцій та стимулів для соціально-відповідальних підприємств, надмірної розбалансованості ринку праці, браку чи переманюванню провідних фахівців із впровадження нових методів продажу товарів, недоліків системи підготовки кадрів. Відтак, існує потреба у посиленні соціальної безпеки бізнесу та узгодженні цього завдання зі збільшенням обсягів інноваційної діяльності.

Іншим важливими стратегічним пріоритетом є інтелектуально-кадрова складова розвитку, яка пов'язана з можливістю підвищення рівня оплати праці та раціоналізації її структури, збільшенням чисельності зайнятих та удосконаленням структури персоналу, підвищенням продуктивності праці та зменшенням втрат робочого часу. З іншого боку, обов'язковою умовою інтелектуально-кадрового забезпечення слід вважати покращення якості трудового життя, забезпечення професійно-кваліфікаційного розвитку персоналу, збільшення обсягів соціальної відповідальності та формування і ефективне використання соціального капіталу.

Зауважимо, що основною метою управління інтелектуально-кадровою складовою для держави є забезпечення мінімізації витрат підприємств на залучення персоналу та максимізація результатів від їх використання. Проте, досягнення основної мети та стратегічних цілей управління підлягає впливу низки внутрішніх загроз, до яких віднесемо стабільно високу заборгованість із виплат заробітної плати, зростання рівня соціальної незахищеності, існування вимушеної неповної зайнятості, недостатність умов для самореалізації та розвитку. Крім цих чинників на погіршення ефективності управління впливає низка загроз, що виникають у зовнішньому середовищі і не залежать від діяльності підприємств. Такими загрозами вважаємо: наявність значних диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили; непередбачувані зміни ринкової кон'юнктури; недосконалість системи підготовки та перепідготовки фахівців.

Відповідно, для локалізації негативного впливу загроз на інтелектуально-кадровий розвиток державі необхідно сформувати страховий і гарантійний фонди для підвищення кваліфікації персоналу та систематичної виплати заробітної плати і інших заохочувальних виплат, зміцнювати внутрішньо- та міжгалузеві зв'язки із партнерами та контрагентами, а також підтримувати комплексні програми стимулювання розвитку персоналу.

Підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення (у т. ч. покращення фінансових результатів) діяльності також виступає джерелом стратегічного розвитку економіки і соціальної сфери України. Так, важливим для підприємств стає вирішення наступних завдань, пов'язаних з покращенням фондівіддачі, зростанням товарообороту, збільшенням прибутковості основних фондів, покращенням ефективності використання обладнання. При цьому для зростання ефективності у сфері матеріально-технічного забезпечення профільним органам державного управління необхідно провести ряд заходів, спрямованих на збільшення реальної вартості майна (внаслідок зростання залишкової вартість основних фондів та загального розміру запасів) підприємств; покращення ступеня придатності та

швидкості оновлення основних засобів, а також зменшення індексу постійних активів.

Важливим чинником ефективності використання матеріально-технічного забезпечення вважаємо систему економічного стимулювання працівників в залежності від раціонального використання засобів праці. Це вимагає від власників, засновників та керівників бізнесу максимальної активізації творчих ініціатив працівників (йдеться про використання торгової та складської площ, обладнання) та надання процесу стимулювання постійного характеру, а не одноразового випадку. Тобто мова йде про раціональність режимів праці та відпочинку, скорочення частки некваліфікованої праці, покращення трудової дисципліни.

Немаловажливим чинником трудової діяльності персоналу є соціально-побутові умови праці, погіршення яких призводить до зниження трудової та соціальної активності, руйнування корпоративної культури, а також посилення плинності кадрів, конфліктності, нервово-емоційного навантаження. Вагоме місце посідає й розвиток соціальної інфраструктури, метою якого є задоволення матеріальних і духовних потреб персоналу, удосконалення його соціальної захищеності та формування позитивної суспільної думки про бізнес. При цьому, високий рівень її розвитку дозволяє зменшити негативні наслідки впливу перешкод та проблем на збереження людського і соціального капіталу. Відтак, слід приділяти увагу й охороні праці, що передбачає проведення організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та медико-профілактичних заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та працездатності працівників.

Досягнення стратегічних цілей потребує реалізації комплексу заходів, що в сукупності спроможні критично якісно удосконалити систему соціально-трудових відносин, зокрема з акцентом на пріоритети розвитку підприємств. Отже, узагальнимо наведені вище результати із забезпечення функціонально-суб'єктної інтеграції в рамках державної політики розвитку соціального діалогу у вигляді напрямів удосконалення системи соціально-трудових відносин у відповідності до функціональних пріоритетів розвитку підприємств на рис. 5.5.

Рис. 5.5. Напрями удосконалення системи соціально-трудових відносин у відповідності до функціональних пріоритетів розвитку економіки та забезпечення соціальної безпеки України

Так, удосконалення соціально-трудових відносин, що дозволяє забезпечити вищі фінансово-економічні результати господарювання, стосуються формування спільних фондів фінансування розвитку соціальної сфери, здатності персоналу тимчасово виконувати трудові зобов'язання без отримання додаткової матеріальної винагороди, підвищення ефективності системи участі персоналу в статутному капіталі та прибутках, взаємної відповідальності щодо фінансових результатів діяльності. Але вказані вище напрями не надто будуть ефективними, якщо на підприємствах не буде змінено (в кращу сторону) більшість аспектів матеріальної відповідальності. Йдеться передусім про гарантії інтересів працівників у фінансових результатах діяльності.

Враховуючи важливість підвищення ефективності маркетингової діяльності, серед напрямів удосконалення соціально-трудових відносин, на наш погляд, слід виділяти покращення соціальної відповідальності персоналу та керівництва підприємства перед споживачами. Позитивні наслідки цього дозволяють покращити стан справ із якістю соціально-економічної культури виробництва та торговельного обслуговування, соціального контролю, виходячи із соціально-економічних норм трудового життя.

Важливим пріоритетом розвитку економіки, як вже зазначалося, є підвищення її інвестиційної привабливості, у межах управління якою до напрямів удосконалення соціально-трудових відносин відносимо покращення можливостей професійно-кваліфікаційного розвитку кадрів, підвищення ефективності організації та обслуговування робочих місць, створення сприятливих соціально-побутових умов праці. Необхідно зауважити, що кожному із цих напрямів характерні ознаки довго тривалості і непередбачуваності, що не дозволить в короткостроковому періоді отримувати позитивні результати.

Доповнюючи важливість інвестиційного розвитку, слід наголосити на необхідності інноваційного проектування функціонування галузі. Відтак, у межах інноваційного розвитку, підвищення ефективності використання робочого часу, отримання законодавчих преференцій та стимулів, високої якості

праці фахівців з інновацій, посилення соціальної безпеки дозволяє удосконалити систему соціально-трудових відносин у бізнесі.

Більше того, динамічний розвиток економіки України вимагає постійного узгодження різних напрямів діяльності. Цей взаємозв'язок забезпечується інтелектуально-кадровим потенціалом. Як наслідок, удосконалення системи соціально-трудових відносин через посилення правових норм та мотивації до укладання колективних договорів і угод, введення прогресивних форм оплати та стимулювання праці, реалізацію механізмів функціонування страхових та гарантійних фондів, вдосконалення системи соціально-економічних взаємозв'язків, слід вважати передумовою підвищення рівня ефективності використання ресурсного забезпечення.

У зв'язку з цим удосконалення системи соціально-трудових відносин в контексті стратегічного управління матеріально-технічними ресурсами вимагає підвищення трудової та соціальної активності, покращення рівня механізації та автоматизації, а також охорони праці. Саме через ці напрями органам державного управління доцільно узгоджувати заходи із вирішенням завдань управління матеріальними ресурсами на стадіях формування та експлуатації.

5.4. Організаційні та економічні засоби реалізації соціального діалогу і забезпечення соціальної безпеки України в процесі євроінтеграції

Сучасний стан соціально-трудових відносин та реалізації соціального діалогу відображає суперечності у створенні належних умов для підвищення соціально-економічної активності персоналу та застосування сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів високопродуктивної праці (зокрема таких, як участь працівників у розподілі прибутку, визначення розмірів заробітної плати відповідно до особистого внеску та ділових якостей). Крім того, впродовж останніх років не вирішено проблемні питання щодо підвищення рівня

стимулювання і формування стабільного платоспроможного попиту населення та якості трудового життя працівників, що, у свою чергу, вимагає від профільних органів державного управління розробки і впровадження гнучких систем оплати праці та соціального захисту.

Важливість проблеми реалізації соціального діалогу обумовлюється також тим, що для суб'єктів господарювання внаслідок трансформації системи соціальної безпеки, характерними є труднощі у рівноцінному діалозі працівників з засновниками та власниками бізнесу, захисті прав та можливостей персоналу, розвитку можливостей колективних суб'єктів, високому рівні неформальної зайнятості, відсутності зв'язків між оплатою праці та трудовим внеском, посиленні трудової мотивації, поширенні економічної інтегрованості суб'єктів, формування нової корпоративної культури регламентування трудових відносин.

Відповідно, покращення ситуації у сфері, що аналізується, залежить від вибудування і ефективної реалізації організаційних та економічних засобів, які, в першу чергу, спрямовані на подолання негативних наслідків впливу перешкод і проблем. Своєю чергою, розвиток соціального діалогу необхідно спрямовувати на формування системних взаємозв'язків елементів, що дозволить ефективно використовувати принципи функціонування та методи регулювання системи.

Так, провідною складовою системи відносин, що розглядається, є їх сторони (найманий працівник, роботодавець, держава) як носії первинного права в соціально-трудої сфері. Втім, на жаль, на сьогодні в Україні склалася ситуація, коли в системі лише роботодавець диктує умови у відносинах зайнятості, організації праці, її оплати та мотивації. У такому випадку, задля підвищення прав та можливостей персоналу органам влади необхідно сприяти або змушувати сторони до укладання (коригування) колективних угод з працівниками.

Дієвість функціонування механізму колективно-договірного регулювання на сьогодні все ще низька у зв'язку із «слабкістю» правових норм і мотивації до укладання, а також недотриманням норм трудового законодавства, умов колективних і трудових

договорів. Вважаємо, що основою покращення трудових домовленостей серед суб'єктів є відмова від усних домовленостей та обмеження практик зарахування працівників на роботу лише наказом чи розпорядженням роботодавця (який слугує лише для оформлення внутрішньої бухгалтерської документації). Також органам державного управління у сфері зайнятості та оплати праці необхідно забезпечити покращення поінформованості працівників про укладання колективних договорів, дотримання в положеннях норм галузевих та регіональних угод.

Враховуючи невисокий рівень оплати праці, а також обмеженість практик матеріального стимулювання праці, вважаємо, що змінити цю ситуацію простим підвищенням мінімального рівня заробітної плати неефективно. На наше переконання, потрібно ув'язувати рівень оплати праці з її результатами. Так, пілотним проектом може стати запровадження відрядної форми та прогресивних систем оплати праці. Мотивом для суб'єктів господарювання, що запроваджуватимуть такий підхід може стати, наприклад, виділення додаткових бюджетних місць у навчальних закладах для підготовки кадрів, тощо.

У процесі укладання колективного чи трудового договорів важливо щоб органи влади контролювали прописання порядку встановлення премій, доплат, надбавок та інших винагород і заохочувальних виплат за раціональність пропозицій у зниженні рівня комерційного ризику, забезпеченні плановості та належної ефективності комерційної діяльності. При цьому, керівникам підприємств слід нагадувати про звернення уваги на такі напрями розвитку нових ідей та управлінських рішень, як виконання планових обсягів доходу, управління борговими зобов'язаннями та дебіторською заборгованістю, а також недопущення непередбачуваного збільшення витрат комерційної діяльності. За таких обставин, з одного боку, працівник окрім виконання своїх трудових обов'язків буде мотивований до їх покращення у плані отримання не лише одноразової винагороди, а постійного збільшення (в кількості та якості) отримуваної винагороди за працю, з іншого боку, роботодавець у межах опосередкованого впливу забезпечить зростання прибутку та рентабельності.

На сьогодні, коли існує потреба активній участі державних і відомчих структур в регулюванні соціально-трудових відносин вважаємо за необхідне ініціювання державних та місцевих програм системного удосконалення соціально-трудових відносин. Зокрема, цей блок роботи керівникам підприємств необхідно сконцентрувати на таких напрямках, як: розвиток людського капіталу; підвищення добробуту працівників; узгодження управлінської структури системи з вимогами сучасного законодавства. Поза іншим, це дозволить привернути увагу органів державної влади до проблем соціально-трудових відносин, а також забезпечити реалізацію стратегій і програм розвитку внутрішнього ринку та внутрішньої торгівлі в Україні.

Більше того, за прикладом країн Європейського Союзу доцільним видається створення за участі держави (в особі різних органів виконавчої влади) кооперативного об'єднання, що дозволило б скоординувати роботу підприємств усіх основних секторів національної економіки (промисловості, сільського господарства, банківської справи, охорони здоров'я) у подоланні негативних наслідків впливу перешкод і проблем на розвиток соціально-трудових відносин.

Останнім часом для вітчизняних підприємств і держави в цілому характерна ситуація, коли існує брак коштів для реалізації інвестиційних проектів соціального характеру. Це особливо простежується на території районів із незначною кількістю населення, районних центрах та малих містах. Відтак, видається доцільним підготовка інвестиційних проектів для державних і відомчих структур щодо спільного розвитку соціального та інтелектуального капіталу на територіях функціонування підприємств.

Зокрема, на базі кооперативних підприємств можна реалізувати соціальні проекти (особливо в напрямі покращення споживання «здорової їжі» та допомоги малозабезпеченим верствам населення), що в майбутньому дозволить реалізувати власні проекти. Так, із 2012 р. в магазинах системи споживчої кооперації стартував проект «з турботою про українське», який спрямований на розвиток товарної позиції із якісних продуктів харчування вітчизняних підприємств-виробників. При цьому,

розроблено стікер (емблему) із назвою «Це не apple, це краще» як підтвердження високої якості та соціальної спрямованості комерційної роботи кооперативних підприємств. Як висновок такі проекти загальнонаціонального характеру дозволяють керівникам споживчих товариств спростити організаційні завдання, але, одночасно, вимагають більше зусиль у покращенні якості торговельного обслуговування населення (започаткуванні різних соціальних акцій, участі у спонсорських допомогах на спортивних турнірах та інше).

Іншим інвестиційним проектом соціального характеру можна вважати заходи із прокладання Інтернет-мережі на території функціонування підприємств (зокрема в сільській місцевості), що попри позитивний вплив на розвиток зв'язку і комунікацій в подальшому дозволить на комерційній основі реалізовувати комп'ютери, комплектуючі, аксесуари і інші технічні засоби.

Ще одним прикладом такого роду проектів можуть слугувати заходи із надання допомоги батькам (особливо із низьким рівнем доходів) у підготовці дітей до нового навчального року. В результаті покращується імідж таких підприємств, у т.ч. керівництва, збільшуються обсяги продажу нехарактерних товарів (канцелярське приладдя, шкільний одяг, ін.). Водночас, необхідно зауважити, що соціальні заходи підприємств повинні бути достатньо якісні задля підвищення економічної ефективності діяльності.

Щодо суб'єктів соціально-трудових відносин, які володіють не лише первинними, а й делегованими первинними носіями, то в межах розвитку та збільшення обсягів соціального діалогу, посилення його ролі необхідно провести інституалізацію соціального партнерства та здійснити перехід до тарифної системи колективно-договірного регулювання зайнятості і оплати праці.

Вважаємо, що з метою диференціації оплати праці залежно від якості, характеру і умов праці працівників, визріла необхідність введення тарифної системи, тобто виплат, які здійснюються в безумовному порядку і встановлюються на тривалий період часу. Це дозволить забезпечити індивідуалізацію

оплати праці працівників з урахуванням рівня кваліфікації, складності виконуваної роботи та безперервного трудового стажу. Фактично, такі зміни відповідають інтересам працівників, оскільки забезпечують стабільний та гарантований трудовий заробіток. Поза іншим, важливо, щоб в процесі розробки тарифно-кваліфікаційного довідника та встановлення розмірів тарифних ставок (окладів) було враховано особливості кон'юнктури ринку праці на території функціонування підприємства, різні форми стимулювання праці (особливо ті, котрі притаманні лише сфері товарного обігу), а також вже розроблені на загальнодержавному рівні норми єдиної тарифної сітки для підприємств усіх видів діяльності.

Враховуючи складність соціально-економічних процесів, потребує перегляду система внутрішньогосподарського контролю, в т.ч. операцій з оплати праці. Як відомо суб'єктами внутрішньогосподарського контролю виступає управлінський персонал та група фахівців і службовців, котрі для дотримання умов соціально орієнтованої діяльності виконують наступні контрольні процедури:

- встановлення правильності соціально гарантованих виплат працівникам виходячи із переліку поданих документів та обумовлених трудових зобов'язань (попередній контроль);

- контроль за цільовим використанням коштів, спрямованих на соціальні заходи та їх облікове відображення (поточний контроль);

- достовірність відображення операцій та додержання термінів виплат заробітної плати (наступний контроль).

Звичайно, існують й інші напрями контролю (у сфері зміцнення соціального партнерства). Це організація виробничо-технологічного процесу, формування асортименту та управління ним, організація системи торговельного обслуговування, ін. Таким чином, варто збільшити частку фахівців і службовців у структурі персоналу підприємств з повноваженнями соціального розвитку та інших видів економічної і господарської діяльності.

Особливу роль в забезпеченні захисту законних соціальних, економічних, професійних та інших інтересів найманих працівників можуть відігравати й новостворені асоціації, а саме –

надання безплатної юридичної допомоги, сприяння професійній підготовці, відновлення трудових прав у разі їх порушення, представлення інтересів в різних державних органах, а також участь в організації відпочинку, культурного і спортивного дозвілля працівників та членів їхніх сімей. Зауважимо, що створення асоціації працівників дозволить популяризувати та покращити імідж керівництва і, в підсумку, забезпечити вищу конкурентоспроможність підприємства.

Доцільно, аби робота асоціації була спрямована на підвищення ефективності комерційної діяльності, а саме налагодження інформаційних зв'язків із споживачами та зростання сегменту їх обслуговування. Зокрема, цього можна досягнути за рахунок участі представників асоціації у різного роду комунікативних заходах, тренінгах, демонстраціях, де розповсюджуватимуть дисконтні картки (розрахункові або накопичувальні), акційні ваучери, каталоги товарів, рекламні буклети.

Відтак, належному розвитку і збільшенню обсягів співробітництва колективних суб'єктів соціально-трудових відносин сприятиме створення фондів фінансування діяльності та реалізації спільних заходів. Це вимагає попереднього узгодження між керівниками підприємств та профспілковою організацією умов накопичення коштів на рахунках фонду. Вважаємо, що ефективним буде рішення, коли роботодавець проводитиме постійні відрахування за рахунок прибутку, а працівник в межах отриманої премії (нарахованої внаслідок високих результатів роботи) спрямовуватиме певну суму коштів у фонд фінансування. У такому випадку зберігатиметься взаємна зацікавленість і відповідальність суб'єктів за якісне використання фонду фінансування та реалізацію організаційних заходів в сфері соціально-трудових відносин. При цьому важливо, щоб кошти перераховувались на банківський рахунок, оскільки це дозволить забезпечити прозорість формування фонду та в майбутньому отримати додатковий дохід від їх капіталізації.

Втім, за умов незначного обсягу доходу та рівня оплати праці для більшості підприємств існує потреба в додаткових джерелах фінансування заходів колективних суб'єктів соціально-

трудових відносин.

Тому актуальним видається реалізація програм міжгалузевого і міжсекторального розвитку в напрямі отримання державних замовлень, кредитів та інвестицій, податкових пільг, регіональних преференцій, а також розширення мережі споживачів та постачальників. Тобто за рахунок загальноекономічних функцій держави, як одного із суб'єктів соціально-трудових відносин, та достатнього розвитку організаційної структури співробітництва колективні суб'єкти забезпечують можливості для суб'єктів бізнесу щодо реалізації комплексних регіональних програм із сприяння розвитку малого підприємництва, «оздоровлення» депресивних територій регіону, формування системи соціальної відповідальності бізнесу, охорони здоров'я працюючих та інші. Більше того, це дозволяє керівникам підприємств формувати перед регіональними органами державної влади позитивний імідж соціально відповідальних суб'єктів, що слугуватиме своєрідною рекламою в суспільстві та сприятиме збільшенню обсягів товарообороту і збереження робочих місць.

Крім того важливо зосередити увагу суб'єктів господарювання на удосконаленні системи розподілу доходів у відповідності до внеску в розвиток бізнесу. У цьому напрямі слід досягнути істотного збільшення кількості працівників, які в змозі за рахунок власних коштів і членів своїх сімей успішно впроваджувати в дію нові способи стимулювання попиту населення. Так, ефективним методом активізації продажу товарів у сільській місцевості можуть слугувати виставки-продажі чи продаж товарів з використанням бізнес-лотерей, які доцільно проводити в межах різних святкувань, спортивних заходів та громадських зборів. Це дозволить підвищити інтерес населення до певних груп товарів, сприятиме збільшенню попиту та залученню нових покупців.

Таким чином, органам державного управління доцільно вести інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо внесення змін до штатних розписів та розширення повноважень працівників, які активно шукають і обґрунтовують перспективні напрями розвитку торгової мережі та диверсифікації діяльності.

Відтак, видається за доцільне стимулювання створення на підприємствах спільних з працівниками фондів реалізації інвестиційних проектів. Одним із можливих напрямів роботи фонду вважаємо улаштування майданчиків для відпочинку людей поблизу магазинів, дитячих центрів, а також літніх майданчиків для торгівлі і обслуговування населення. Це засвідчить соціальну спрямованість діяльності підприємств та підвищить їх ділову активність.

На сьогодні регламентованість соціально-трудових відносин в економіці в окремих випадках проводиться на неформальному рівні, що потребує більших зусиль керівництва задля зниження такого рівня зайнятості та її диверсифікації згідно з перспективними напрямами розвитку бізнес-процесів. Як вихід пропонуємо на організаційному рівні удосконалити і узгодити організаційно-правові форми бізнесу і зайнятості.

Для диверсифікації зайнятості і збільшення кількості робочих місць окрім організаційних заходів слід впроваджувати і економічні. Особливої уваги заслуговує вертикальна інтеграція бізнесу, яка передбачає розширення функцій з позиції забезпечення соціально-продовольчої безпеки територій. Йдеться про виконання підприємствами заготівельних функцій, що дозволить знизити рівень витратомісткості господарювання, диверсифікувати ризики.

Крім того, розвиток заготівельної діяльності підприємствами сприятиме вирішенню таких господарських і соціально-економічних проблем як: задоволення потреб сільського населення у збуті виробленої ними продукції, поповнення товарних ресурсів продовольчого ринку територій, задоволення потреб міського населення у високоякісних і дешевих сільськогосподарських продуктах.

Водночас, з метою як покриття дефіциту обігових коштів підприємств, так і розширення додаткових можливостей населення у задоволенні продовольчих потреб (насамперед товарів, придбання яких ускладнене за звичайних умов) доцільно використовувати бартерні операції, а в подальшому збільшити їх кількість та обсяги охоплення.

Як відомо, предмети соціально-трудових відносин визначаються цілями, яких прагнуть досягти сторони на різних етапах свого розвитку. Для органів влади одними з таких цілей є створення умов для формування і ефективного використання інтелектуально-кадрового потенціалу та посилення трудової мотивації персоналу галузі.

У такому випадку необхідно провести інституалізацію практики позачергової атестації та підвищення кваліфікації кадрів з метою визначення ефективності їх трудової діяльності. Попри те, спершу слід підготувати відповідні положення про атестацію та підвищення кваліфікації працівників, яке буде враховувати графіки проведення, мету, критерії та предмети оцінювання, рейтингові шкали, взірці анкет.

Зокрема, тут може застосовуватись комплексний підхід, за якого атестація проходить одночасно за трьома напрямками: оцінювання діяльності (виконання посадових обов'язків, плану робіт, досягнення поставлених задач); оцінювання кваліфікації; оцінювання особистості (порівняння особистих характеристик працівників із вимогами до займаної посади). Загалом можуть використовуватися різні схеми атестації та підвищення кваліфікації, які в основному спрямовані на прийняття рішень, пов'язаних з приведення у відповідність трудових ресурсів із планами підприємств (враховуючи вимоги Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників) та зміною «компенсаційного пакета», що мають матеріальні наслідки. Дуже важливо керівникам підприємств розуміти, що при атестації відбувається не порівняння персоналу між собою, а зіставлення «працівник – стандарт роботи». При цьому порівнювати можна тільки те, наскільки один працівник більше (менше) відповідає стандарту роботи, ніж інший.

Важливо, щоб процес інституалізації був започаткований на основі програм інтеграції системи освіти та базових підприємств. Йдеться про посилення економічної зацікавленості навчальних закладів у підготовці, працевлаштуванні та закріпленні на робочих місцях випускників, а також мотивації роботодавців до участі у підготовці навчальних програм, узгодженні освітніх і професійних стандартів. За таких умов суб'єкти господарювання

отримують можливість готувати додаткові кадри, наймати студентів-практикантів на неоплачувальні робочі місця, отримувати кошти (відповідно до укладеного договору) за надання бази практики.

Разом з тим, посиленню інтелектуально-кадрової складової потенціалу економіки сприяє підвищення кваліфікації працівників апарату управління на успішних суб'єктах господарювання. Насамперед проведення такої роботи потребує правильного вибору бази практики, що дозволить посилити соціальну та професійну орієнтацію, змінити систему особистих цінностей у сфері управління бізнесом. Причому, підвищення кваліфікації працівників повинно бути спрямоване на оволодіння сучасними методами адаптації і оцінювання персоналу, планування, контролю і організації праці, мотиваційними схемами, а також способами безпосереднього впливу на поведінку споживача (засобами мерчандайзингу, промоушен-акцій, реклами тощо).

З метою покращення умов та підвищення ефективності використання інтелектуально-кадрового потенціалу органам державного управління необхідно розширити програми навчання та підвищення кваліфікації кадрів. При цьому ефективність програм необхідно оцінювати стосовно впровадження таких заходів як відновлення системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів на підставі гарантованих замовлень з боку підприємств; організація начальних курсів на базі безпосередньо підприємств із залученням бізнес-лекторів та науковців; введення при навчальних закладах спеціальних дисциплін з поглибленого вивчення методів регулювання трудових відносин, соціального партнерства, а також профілактики та вирішення трудових конфліктів; стажування викладачів на підприємствах та залучення персоналу до освітнього процесу. Це сприятиме також вирішенню завдань перспективного розвитку в плані здійснення господарської діяльності з використанням людського капіталу.

Задля посилення трудової мотивації та соціальної захищеності працівників через колективно-договірне регулювання може використовуватися такий інституційний інструмент як «соціальний пакет». На практиці суб'єкти

господарювання по-різному формують соціальний пакет, але в основному розглядають в межах вимог трудового законодавства, а саме виплат працівникам лікарняних та чергових відпусток. За сучасних умов соціалізації економіки соціальний пакет принаймні повинен виконувати функції гарантування різних видів додаткового грошового чи майнового заохочення за раціоналізаторські пропозиції, особливі досягнення, виконання плану продажу, якісне обслуговування клієнтів, дотримання трудової дисципліни та техніки безпеки тощо. Проте, соціальний пакет повинен мати мотиваційний характер, бути конкуруючим фактором підприємства на ринку праці, а також складатися з медичного обслуговування працівників (за необхідності членів їхніх сімей), додаткового пенсійного забезпечення, організації спортивного відпочинку, надання квитків на концерти та путівок на санаторне оздоровлення.

Важливим є визначення організаційних і економічних заходів щодо посилення економічної інтегрованості суб'єктів соціально-трудових відносин усіх рівнів з метою покращення фінансово-економічного забезпечення розвитку підприємств. Як наслідок, на підприємствах існує потреба у запровадженні організаційно-стратегічного підходу до управління розвитком трудових відносин. Це передбачає розробку і в подальшому реалізацію базових соціальних стратегій та цільових програм в напрямі розв'язання пріоритетних завдань соціального розвитку персоналу (здоров'я, відпочинку, навчання).

Основною метою такої роботи слід вважати акумулювання фінансово-економічних ресурсів з усіх рівнів соціально-трудових відносин для задоволення тих соціальних потреб різних категорій персоналу, які в перспективі підвищать ефективність трудових відносин і результативність функціонування підприємств (йдеться про соціальні витрати на створення додаткових робочих місць, поліпшення умов праці та соціально-побутового обслуговування, підвищення кваліфікації).

Важливою умовою дієздатності заходів стратегії соціального розвитку, на наш погляд, має стати ініціювання створення та реалізація програм розвитку державно-приватного соціального партнерства. Такий вид партнерства необхідно розглядати у

рамках очікуваних результатів, зокрема активізації місцевих органів виконавчої влади у вирішенні питань підвищення рівня соціального обслуговування та соціальних послуг соціально вразливих верств населення (особливо молоді, осіб, які мають низькі доходи); надання податкових пільг та скасування подвійного оподаткування коштів, що призначаються на реалізацію благодійних і спонсорських проектів; забезпечення ефективної державної підтримки сфери інноваційної діяльності (підвищення якості торговельного обслуговування населення); стимулювання суб'єктів бізнесу (надання податкових пільг на сплату єдиного соціального внеску), які створюють нові робочі місця; посилення зв'язків з організаціями громадянського суспільства (захисниками прав споживачів, профспілковими організаціями).

Невід'ємною умовою покращення соціального розвитку та фінансово-економічного стану вітчизняної економіки є запровадження практик тестування якості функціонування мережі підприємств та роботи персоналу. Так, на організаційному рівні спершу необхідно створити робочу групу (також долучити колективних суб'єктів соціально-трудових відносин та наукових співробітників освітніх закладів), яка здатна розробити методичні матеріали щодо стандартів продуктивної зайнятості персоналу та комерційної діяльності. Проведення тестування повинно проводитись згідно заздалегідь затвердженого графіку, а на основі отриманих результатів можна буде скласти рейтинг усіх підприємств. Разом з тим, показники ефективності функціонування підприємств окрім поділу на економічні та соціальні, доцільно доповнити внутрішньогалузевим та народногосподарським значенням.

Враховуючи фінансову обмеженість багатьох підприємств вважаємо за доцільне створення спільних фондів розвитку ресурсного та інтелектуально-кадрового забезпечення внутрішнього споживчого ринку та його підприємств. Зазначимо, що в умовах відсутності достатніх стимулів серед підприємств з активізації приватних фінансово-інвестиційних фондів, ці функції може взяти на себе галузева бізнес-асоціація або провідний учасник мережі підприємств. Так, у регіональних та місцевих

програмах соціально-економічного розвитку передбачені заходи (та певні обсяги їх фінансування) підвищення соціально-економічної ефективності малого підприємництва. Втім, вони як правило, спрямовані на розробку методичних матеріалів, організацію рекламного забезпечення діяльності, надання консультаційних послуг.

Органи влади мають взяти на себе зобов'язання щодо реалізації більш дієвої політики та очолити процес ініціювання створення спільних фондів підприємствами. Це дозволить суб'єктам господарювання реалізувати інвестиційні проекти, забезпечити прозорість та публічність роботи (сформувати позитивний імідж соціально відповідальної організації), а також встановити партнерські відносини з підприємствами інших видів діяльності регіону та поза межами.

Також на підприємствах важливо запровадити практику використання фондів покриття трудових та соціальних ризиків. Так, керівництво підприємств буде забезпечувати щорічні відрахування, що надаються працівникам у зв'язку з стажем роботи (але враховуватиметься лише кількість відпрацьованих років) чи іншими формами вихідної допомоги, якщо частина виплачених таким чином коштів буде направлена у фонд.

До того часу, поки трудові відносини будуть достатньо ефективними, без ознак погіршення (йдеться про звільнення, виплату заробітної плати, медичне страхування, рівень доступу члені сім'ї до шкільної освіти) кошти можуть інвестуватися в банківські вклади. Притому, порядок компенсації трудових і соціальних ризиків працівників фондом встановлюється у кожному окремому випадку різний, виходячи із умов трудового та колективних договорів. Така схема є актуальною для підприємств, які планують закривати бізнеси в окремих населених пунктах, оскільки дозволить працівникам отримати всі компенсації у відповідності до вимог чинного законодавства та положень колективного договору, не чекаючи закінчення процедури закриття.

Іншим економічним заходом покращення фінансово-економічного забезпечення розвитку підприємств можна вважати ініціювання перед відомчими та державними органами влади

реалізації спільних навчальних проєктів у сфері соціально-трудових відносин на території сільських поселень та депресивних територій. Так, суб'єктам господарювання слід взяти на себе ініціативу (залучивши фахівців та науковців) щодо проведення семінарів, конференцій з питань стабілізації ринку праці в депресивних регіонах, у т.ч. малих монофункціональних містах та сільській місцевості. Це дозволить долучитись до державних програм оздоровлення депресивних територій (особливо гірських сільських поселень) та отримати бюджетні кошти на їх реалізацію. Крім того, підприємствами можуть проводитися бізнес-тренінги для керівників інших підприємств і організацій з питань управління персоналом, організації, забезпечення економічної та соціальної безпеки.

Для покращення управлінських рішень в соціально-трудовій сфері необхідно визначити заходи, що дозволять сформуванню нову корпоративну культуру у відносинах «засновник-керівник» та посилити регламентованість трудових відносин між керівництвом та працівниками. Так, одним із організаційних заходів вирішення цих завдань можна вважати започаткування практики надання керівникам частки у статутному капіталі підприємств. До основних переваг такого підходу відносимо: створення умов для самовідданої праці та самореалізації; розвиток почуття підприємливості; реалізація стратегії інновативності; надання можливості самостійно формувати стратегію використання прибутку. Поряд з тим можуть простежуватись і негативні наслідки, як зародження конфлікту інтересів керівництва, постійна незлагодженість та суперечності у стратегічному розвитку. Таким чином, реформування підприємств на основі трансформації форм власності принесе високі результати лише при загальній узгодженості всіх інтересів.

Корпоративна культура повинна ґрунтуватись на належному формуванні соціального та інтелектуально-кадрового капіталу, розвитку інформаційних джерел та підтримці персоналу за пропозиції і розробки у сфері інтелектуальної творчої діяльності. Відповідно органічним продовженням соціально-трудових відносин є створення культури праці працівників на основі системи обслуговування населення. Це може ефективно

налагодити взаємовигідний зв'язок з покупцями та розвинути творчий потенціал персоналу (змінити привички покупців до місця придбання товарів (особливо після завершення робочого дня), сформувати фірмовий стиль обслуговування). Вважається, що засвоюючи правила обслуговування покупців, працівники розширюють свій світогляд та по-новому усвідомлюють роль своєї праці у загальній бізнес-стратегії.

Разом з тим, важливо зосередити роботу органів влади на запровадженні програм солідарного преміювання за результати праці персоналу та керівників підприємств. Так, при застосуванні такої системи преміювання між керівництвом підприємства та працівниками заздалегідь визначається норматив частки заробітної плати в загальному обсязі доходу. У разі економії витрат на оплату праці створюється на її основі преміальний фонд, який розподіляється між працівниками та керівництвом на солідарній основі. Як наслідок, політика солідарної заробітної плати повинна бути спрямована на постійне підвищення стандартів обслуговування населення.

Водночас, керівники підприємств в більшій мірі зацікавлені у збільшенні обсягів продажу товарів, оскільки попередньо інвестуючи свої заощадження володіє частиною майна підприємства. Відтак, з метою покращення якості роботи персоналу, обслуговування покупців та протікання бізнес-процесів доцільно використовувати технічні засоби зовнішнього контролю. Притому, критеріями ефективності зовнішнього контролю вважаються покращення трудової дисципліни, запобігання крадіжок (в т. ч. збоку покупців), визначення об'єктивності розподілу трудових обов'язків, виявлення відхилень від прийнятих стандартів на підприємстві.

Узагальнимо організаційні та економічні заходи державної політики упровадження та розвитку соціального діалогу у табл. 5.4. Очевидним є те, що однією з причин та проблем розвитку та реалізації соціального діалогу в Україні є недостатня увага органів державного управління до стимулювання продуктивної зайнятості населення у галузі.

Таблиця 5.4

Організаційні та економічні засоби розвитку соціального діалогу в Україні

Завдання розвитку за елементами		Організаційні заходи	Економічні заходи
Сторони	- покращення прав та можливостей персоналу у відносинах в соціально-трудовій сфері; - зростання участі в регулюванні соціально-трудових відносин державних і відомчих структур	- поширення практики укладання (коригування) колективних трудових угод та розширення їх можливостей; - ініціювання державних, регіональних та місцевих програм системного удосконалення соціально-трудових відносин	- підтримка відрядної форми та прогресивних систем оплати праці; - підготовка інвестиційних проектів для державних і відомчих структур щодо спільного розвитку соціального та інтелектуального капіталу підприємств
Суб'єкти	- розвиток співробітництва колективних суб'єктів соціально-трудових відносин, посилення їх ролі та можливостей	- інституалізація соціального партнерства та перехід до тарифної системи колективно-договірного регулювання зайнятості і оплати праці; - підтримка колективних організацій працівників; - збільшення частки фахівців і службовців у структурі персоналу підприємств	- формування фондів фінансування діяльності та реалізації заходів колективних суб'єктів соціально-трудових відносин; - реалізація програм міжгалузевого і міжсекторального розвитку колективних суб'єктів соціально-трудових відносин
Види	- удосконалення системи розподілу доходів власників та персоналу; - усунення неформальної зайнятості та її диверсифікація узгоджено з перспективними напрямами розвитку бізнес-процесів підприємств	- внесення змін до штатних розписів та розширення повноважень працівників щодо пошуку перспективних напрямів розвитку бізнесу та диверсифікації діяльності; - удосконалення і узгодження організаційно-правових форм бізнесу і зайнятості	- створення спільних з працівниками фондів реалізації інвестиційних проектів; - збільшення кількості робочих місць та можливостей зайнятості шляхом вертикальної інтеграції бізнесу
Предмети	- створення умов для формування і ефективного використання інтелектуально-кадрового потенціалу; - посилення трудової мотивації персоналу	- інституалізація практики почергової атестації та підвищення кваліфікації кадрів; - започаткування програм інтеграції освіти; - підвищення кваліфікації працівників апарату управління підприємств	- розширення програм навчання та підвищення кваліфікації кадрів; - започаткування практики надання соціальних пакетів працівникам
Рівні	- посилення економічної інтегрованості суб'єктів СТ усіх рівнів з метою покращення фінансово-економічного забезпечення розвитку підприємств та соціально-трудової сфери	- запровадження організаційно-стратегічного підходу до управління розвитком трудових відносин; - ініціювання програм розвитку державно-приватного соціального партнерства; - запровадження практик тестування ефективності бізнесу та якості роботи персоналу	- створення спільних фондів розвитку інтелектуального забезпечення внутрішнього споживчого ринку; - запровадження практик використання фондів покриття трудових та соціальних ризиків; - реалізація спільних навчальних проектів у сфері соціально-трудових відносин на віддалених та сільських територіях
Типи	- формування нової корпоративної культури у відносинах «засновник-керівник»; - посилення регламентованості трудових відносин між керівництвом підприємства та працівниками	- започаткування практики надання керівникам частки у статутному капіталі; - формування соціального та інтелектуально-кадрового капіталу, розвиток інформаційних джерел та підтримка інтелектуальної творчої діяльності персоналу; - використання технічних засобів зовнішнього контролю за роботою персоналу і обслуговування покупців	- запровадження програм солідарного преміювання за результатами праці персоналу та керівництва

Все ще малою є активність підприємств зі створення спільних фондів розвитку ресурсного та інтелектуального забезпечення внутрішнього споживчого ринку, формування фінансової основи діяльності та реалізації заходів колективними суб'єктами соціально-трудових відносин. На це варто звернути увагу органам державного управління та змістити акценти на підтримання підприємств у реалізації інвестиційних проектів, зокрема щодо розвитку соціального та інтелектуального капіталу особливо на території сільських поселень та депресивних територій.

Натомість, керівникам та засновникам вітчизняних підприємств необхідно сконцентрувати свої зусилля на розширенні практик колективно-договірного регулювання зайнятості та оплати праці, почергової атестації та підвищення кваліфікації кадрів, надання працівникам частки у капіталі, розширення повноважень персоналу щодо пошуку перспективних напрямів розвитку торгової мережі та диверсифікації діяльності.

Вважаємо, що в комплексі запропоновані заходи дозволять активізувати процеси впровадження соціального діалогу у систему соціальної безпеки України, причому з акцентом на позитивних економічних наслідках такої політики як в макроекономічному аспекті, так і для конкретних суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ

У монографії запропоновано вирішення теоретико-методологічних та науково-прикладних завдань, дослідження трансформаційних процесів та обґрунтування стратегічних пріоритетів та засобів реалізації державної політики конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС у процесі євроінтеграції. Отримані науково-теоретичні, методологічні та практичні результати дають підстави для таких висновків:

1. Система соціальної безпеки – це фундаментальна категорія, що характеризує цілісність, яка, з одного боку, відокремлена від зовнішнього середовища, а з іншого – має внутрішню структуру. У свою чергу взаємозв'язок середовища і системи можна вважати однією з основних особливостей функціонування системи, її зовнішньою характеристикою, що значною мірою визначає її внутрішні властивості. Різноманіття детермінант системи соціальної безпеки дає змогу вирізнити найважливіші елементи структури та дослідити основні сфери системи соціальної безпеки (демографічну, соціальну, сферу працевикористання та міграційну), кожна з яких є відносно самостійною підсистемою соціальної безпеки, посідає в ній певне місце, виконує відповідні функції й володіє специфікою власних параметрів безпеки.

2. Системне осмислення суспільної структури передбачає застосування загальнонаукових критеріїв і специфічних соціальних законів, що покладені в основу формування системи соціальної безпеки. Для соціальної безпеки характерний стан саморозвитку, джерелом якого є низка внутрішніх суперечностей, що вирішуються зміною виробничих стосунків (у мирний або насильницький спосіб), спричиняє зміни у суспільній безпеці й визначає спрямованість дослідження системи соціальної безпеки з позиції двох різних теорій – формаційної та цивілізаційної, кожна з яких впливає на розуміння сутності системи соціальної безпеки.

3. Забезпечення соціальної безпеки об'єктивно відноситься до головних завдань функціонування кожної держави та її інститутів, доповнюючи і підсилюючи зростання національної економіки, утворюючи єдиний суспільний процес, у якому соціальна та економічна складові об'єднані складною поліструктурною та

поліфункціональною системою. Самостійність системи соціальної безпеки передбачає застосування функціонального та інституціонального способів організації взаємодії та захисту елементів соціальної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз, засновану на здатності до саморозвитку та відтворення, з урахуванням особливостей розвитку та програмно-цільового управління, координації та управління соціально-економічними процесами для забезпечення реалізації національних соціальних інтересів, запобігання соціальним загрозам економічній безпеці, ліквідації їх наслідків і досягнення на цій основі такого рівня безпеки, який би сприяв ефективному досягненню загальноекономічних і соціальних цілей розвитку держави.

4.3 використанням методу синтезу і системного аналізу доведено мету державної політики формування системи соціальної безпеки, що полягає у формуванні та ефективному використанні людського капіталу. Для її досягнення, а також подолання загрозливих для безпеки національної економіки тенденцій, характерних для посттрансформаційного періоду розвитку національного господарства, – перевищення порогу безпеки за часткою населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум чи рівень бідності, надмірна диференціація сукупних доходів і витрат населення, гострий дефіцит житлового фонду, високий рівень захворюваності, падіння рівня освіченості, критичне зростання рівня безробіття і рівня тривалого безробіття, посилення тінізації ринку праці та економіки, скорочення тривалості життя та зростання демографічного навантаження непрацездатного населення на працездатне, зниження рівня продуктивності праці до витратомісткості, – необхідно забезпечити системність державної політики соціального розвитку. Встановлено, що система соціальної безпеки є відкритим динамічним середовищем, яке поєднує її елементи (суб'єкти та об'єкти, підсистеми, параметри керування) та забезпечує необхідні взаємозв'язки між ними. Головними об'єктами управління в її рамках є якість життя, доходи і витрати населення, рівень медичного забезпечення, забезпеченість населення соціальними та житлово-комунальними послугами, якість освіти. Водночас такі чинники, як вплив зовнішнього

середовища, стан об'єктів, дії суб'єктів управління, результати функціонування системи, визначають її поточний стан, структурні та ієрархічні співвідношення, модель функціонування.

5. Ефективність реалізації державної політики формування системи соціальної безпеки базується на ідентифікації з подальшою імплементацією методичного забезпечення аналізу і структурно-компонентного складу системи. Із застосуванням методу причинно-наслідкового аналізу та теоретичного узагальнення доведено необхідність декомпонування системи соціальної безпеки держави на (1) системно-структурні складові соціальної ефективності (сфера доходів і витрат населення, ринку праці та зайнятості; система соціального забезпечення, соціального страхування та вирівнювання соціальних диференціацій; сфера медичних послуг та охорони здоров'я; сектор житлово-комунальних послуг; система освіти, підготовки та перепідготовки кадрів; сфера сімейної політики та сфера міграційних процесів) та (2) динамічно-структурні складові забезпеченості соціальної безпеки (формування середнього класу та розвиток приватного підприємництва, громадянського суспільства та його інститутів; культурний, гуманітарний, духовний та фізичний розвиток; збалансованість внутрішнього ринку та системи споживчих послуг; розвиненість транспортної та комунікаційної інфраструктури; формування і використання інтелектуально-кадрового та інноваційного потенціалу; фінансово-економічний стан підприємств і організацій).

6. Попри наявні окремі позитивні зрушення у розвитку соціальної сфери та підвищенні рівня якості життя населення в Україні з використанням методу системного аналізу та логічного узагальнення доведено наявність таких негативних передумов конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС: наявність істотних «реальних» диференціацій у рівні життя багатого і бідного населення; великі обсяги тінізації ринку праці, зайнятості, доходів і витрат населення; високий рівень корупції у освітній, культурній сферах, житлово-комунальному господарстві та системі надання державних соціальних послуг; нераціональність структури доходів і витрат населення, низький рівень державного фінансування підтримки і розвитку соціальної сфери; зменшення

очікуваної тривалості життя, чисельності населення та звуження освітнього потенціалу; погіршення стану розвитку та якості функціонування об'єктів соціальної та житлово-комунальної інфраструктури. Активізація цих передумов призводить до розвитку таких несприятливих щодо вирівнювання соціально-економічного розвитку України у процесі євроінтеграції чинників як зменшення чисельності та погіршення якості інституціонального забезпечення функціонування соціальної сфери, подальший занепад матеріально-технічної та технологічної бази закладів соціальної і житлово-комунальної сфер, зростання вартості соціальних послуг та соціального забезпечення, ускладнення ситуації з глобальними захворюваннями, зменшення обсягу введеного в експлуатацію житла та подальше погіршення екологічної ситуації.

7. За результатами вивчення чинників і функціональних особливостей соціального розвитку в Україні встановлено, що в нашій державі загалом наявний потенціал та ресурсні можливості активізації екзо- та ендogenous соціального зростання. Втім, цьому перешкоджає низка недоліків макроекономічного, фінансового, інвестиційно-інноваційного та матеріально-технічного середовища. До них передусім відносяться зменшення чисельності суб'єктів, що надають соціальні послуги, та чисельності зайнятих в соціальній сфері, нестабільність фінансового стану охорони здоров'я і надання соціальної допомоги, мистецтва, спорту, розваг і відпочинку, недостатні обсяги інвестиційно-інноваційної активності, зокрема інвестування приватного капіталу у розвиток соціального сектору, діяльності зі створення і впровадження у господарську практику нових технологій. Загалом макроекономічні тенденції є негативними та призводять до менш якісного соціального обслуговування населення через зменшення чисельності мережі об'єктів соціальної сфери та їх кадрового забезпечення, послаблення їх ресурсних можливостей та обмеженого залучення передового світового досвіду до соціального обслуговування населення.

8. Соціальні виклики життєздатності соціально-економічної системи України у процесі євроінтеграції посилилися, особливо за

напрямами відтворення населення та трудового потенціалу, функціонування соціальної сфери та ринку праці, доходів і зайнятості. Вони призводять до погіршення умов праці та зниження матеріального достатку, депопуляції і старіння нації, поширення бідності та розшарування матеріального становища громадян, погіршення матеріально-технічного, фінансово-інвестиційного та інтелектуально-кадрового забезпечення охорони здоров'я, освіти, культури, мистецтва, спорту та, як наслідок, – зниження соціальної захищеності українців, посилення настроїв незадоволеності життям і соціальною політикою влади, включно з бажанням еміграції та зовнішньої трудової міграції. Відтак, в процесі радикальної модернізації системи соціальної безпеки слід передусім спрямувати зусилля на подолання негативного впливу зазначених викликів і загроз.

9. Запропоновано стратегічні напрями державної політики протидії соціальним ризикам та інструменти і засоби активізації виконання вітчизняних реформ і перетворень у суспільстві, що сприятимуть забезпеченню конвергенції системи соціальної безпеки України та ЄС в умовах європейської інтеграції. Запобігання виникненню ситуації соціального вибуху; недопущення деградації соціальної структури як з огляду її нівелювання, так і розвитку процесів поляризації, маргіналізації й люмпенізації; забезпечення стійкої соціальної структури за нормальної вертикальної та горизонтальної соціальної мобільності; підтримка адекватної системи ціннісних орієнтацій і відповідно культури громадської поведінки, у тому числі політичної й економічної, передбачає необхідність розроблення Стратегії соціальної безпеки України.

10. Розвиток соціальної сфери є важливим стратегічним завданням державної політики формування системи соціальної безпеки держави. Від її якості та повноцінності залежать: раціональність структури, ефективність взаємодії та наявність стійких взаємозв'язків між елементами системи, своєчасне виконання базових функцій і реалізація завдань соціального захисту та безпеки населення, що визначальним чином позначається на ключових складових економічної безпеки в системі національної безпеки держави. При формуванні та

реалізації стратегії формування системи соціальної безпеки України у процесі євроінтеграції важливо аби всі її елементи були орієнтовані на досягнення мети системного розвитку людського капіталу та впроваджувалися за напрямками: забезпечення демографічної безпеки, модернізація системи охорони здоров'я, відновлення системи якості освіти, збереження культурних цінностей, становлення конкурентоспроможного ринку праці, покращення доступності житла, розбудова соціальної інфраструктури, системне соціальне страхування населення.

11. У результаті аналізу природи, функцій та завдань функціонування соціально-трудової сфери встановлено, що ефективність її державного регулювання в значній мірі визначається усвідомленням та наявністю відповідної системи або моделі. В світовій практиці в цьому аспекті широкого поширення набув інститут соціального діалогу. Вивчення джерел виникнення та еволюції теорії соціального діалогу в умовах соціалізації підтвердило доцільність його впровадження, а також дозволило встановити, що соціальний діалог є інструментом висловлення, зближення і узгодження інтересів держави, роботодавців та працівників відносно формування сприятливого соціально-трудового середовища, ефективної системи соціально-трудових відносин, зростання зайнятості та покращення якості трудового життя, підвищення внутрішньої і зовнішньої соціальної відповідальності та контролю, що загалом забезпечує формування і використання інтелектуально-кадрового капіталу.

12. Виважена реалізація державної політики повинна здійснюватися з дотриманням принципів плановості, системності, комплексності та стратегічної зорієнтованості. Забезпечення цих характеристик потребує визначення, обґрунтування доцільності та переваг, а також безпосереднього формування сукупності механізмів та інструментів, які складуть основу та визначатимуть базові напрями державного регулювання. Вже за ними встановлюються елементи операційного блоку – заходи, засоби, їх ресурсне забезпечення. Оскільки соціальний діалог реалізується в різних площинах, а його сторонами є представники всіх рівнів управління, обґрунтовано доцільність формування механізмів та інструментів державної політики за макроекономічним (цільовий

орієнтир – забезпечення зростання комплексної зайнятості населення), мікроекономічним (підвищення продуктивності та ефективності праці) та нано- (формування високої мотивації праці та рівня якості трудового життя) напрямками.

13. Головною метою реалізації державної політики розвитку соціального діалогу в Україні є формування і ефективне використання інтелектуального капіталу вітчизняних підприємств. Досягнення цієї мети відбувається у непрямий спосіб засобом тристоронньої співпраці щодо вираження, зближення, узгодження і задоволення, таким чином, соціально-трудових, а через них і економічних, інтересів суб'єктів діалогу – представників держави та колективних структур роботодавців і їх працівників. Однак, встановлено, що в умовах складних системних вад функціонування ринку праці та зайнятості, асиметрій у можливостях і відносинах сторін, склад суб'єктів соціального діалогу об'єктивно потребує розширення (професійно-навчальними закладами та центрами підготовки, страховими організаціями та консалтинговими структурами, організаціями систем якості, суб'єктами фінансово-інвестиційного сектору, службами і центрами зайнятості, бізнес-організаціями, суб'єктами системи соціального забезпечення, спорту, оздоровлення, культури і мистецтва) заради уможливлення та покращення організаційно-ресурсного забезпечення реалізації як більшості функціональних завдань, так і головної мети державної політики в аналізованій сфері. У роботі такий підхід отримав назву функціонально-суб'єктної інтеграції навколо соціального діалогу.

14. В підсилення можливостей щодо досягнення мети і стратегічних пріоритетів, реалізації механізмів та інструментів розвитку соціального діалогу і забезпечення соціальної безпеки в Україні визначені та обґрунтовані організаційні та економічні засоби державної політики в цій сфері. Причому, доведено необхідність їх як формування, так і реалізації у відповідності до завдань розвитку соціального діалогу та забезпечення соціальної безпеки, які встановлені за такими елементами соціально-трудової сфери як сторони, суб'єкти, види, предмети, рівні та типи. Це дозволяє більш комплексно і системно підійти до тактики реалізації державного регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аникин А. В. Американская политическая экономия после Франклина / А. В. Аникин // Юность науки: Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1975. – 384 с.
2. Аристотель. Политика : в 3 т. / Аристотель. – М. : Политиздат, 1983. – Т. 1. – 367 с.
3. Баксанский О. Е. Когнитивные науки: от познания к действию / О. Е. Баксанский, Е. Н. Кучер. – М. : КомКнига, 2005. – 125 с.
4. Барковская Е. В. Социальная безопасность: методологический анализ и практика социологического исследования : дис. ... кандидат социол. наук / Е. В. Барковская. – М., 2005. – 140 с.
5. Безопасность жизнедеятельности : учеб. / Л. А. Михайлов, В. П. Соломин, А. Л. Михайлов и др. – СПб. : Питер, 2005. – 302 с.
6. Белокрылова О. С. Институциональные особенности распределения доходов в переходной экономике / О. С. Белокрылова, В. В. Вольчик, А. А. Муратов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 2000. – 320 с.
7. Бжезинский Зб. Преждевременное партнерство / Зб. Бжезинский // Политические исследования. – 1994. – № 1. – С. 3–18.
8. Богомоллов В. А. Экономическая безопасность : учеб. / В. А. Богомоллов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 303 с.
9. Большой энциклопедический словарь. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : БЭ, 1998. – 1456 с.
10. Бородина Т. В. Социальный диалог: коммуникативные стратегии личностной репрезентации общественных отношений: дис. ... канд. филос. наук / Т. В. Бородина. – Ростов-на-Дону, 2003. – 177 с.
11. Боярчук Д. Заработать миллион в Украине с каждым годом легче / Д. Боярчук // Обозреватель. – 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://obozrevatel.com/news/2006/7/3/122000.htm>.

12. Браун Р. Лестер. Викоренення голоду: зростаючий виклик. Стан світу 2001. / Лестер Р. Браун ; пер. з англ. ВГО «Україна. Порядок денний на ХХІ століття»; Інститут сталого розвитку. – К. : Інтелсфера, 2001. – С. 47–67.

13. Бузгалин А. В. «Постиндустриальное общество» – тупиковая ветвь соціального розвитку / А. В. Бузгалин // Вопросы экономики. – 2002. – № 8. – С. 31-32.

14. Бузгалин А. В. Переходная экономика: курс лекций по политической экономии / А. В. Бузгалин. – М. : Таурис, 1994. – 472 с.

15. Велевський О. Л. Актуальні питання реформування управління сферою культури у сучасних умовах : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/uprav_kultur-eb7f4.pdf.

16. Валентей С. Д. Развитие общества в теории социальных альтернатив / С. Д. Валентей, Л. И. Нестеров. – М. : Институт экономики РАН, 1994. – 139 с.

17. Варна В. В. Соціальний діалог як важлива частина «добродійного кола добробуту» – формування заробітної плати / В. В. Варна // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 7. – С. 67-68.

18. Василевский Е. Г. Ф. Бастиа. Всемирная история экономической мысли : В 6 томах / Е. Г. Василевский. – М. : Мысль, 1988. – Т. II. От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса. – 574 с.

19. Вечканов Г. С. Экономическая безопасность : учеб. / Г. С. Вечканов. – СПб. : Питер, 2007. – 384 с.

20. Візник Ю. Зайнятість населення у прикордонному районі / Ю. Візник // Щоденна Інтернет-газета «Вголос» (27 березня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1178>.

21. Возвратное право: правосудие, социальная безопасность и социальное развитие : монографія / Б. А. Минин ; Междунар. акад. обществ. развития, Ин-т новой цивилизации. – М. : Юриспруденция, 2007. – 472 с.

22. Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети : монографія / З. І. Галушка. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 408 с.

23. Гальчинський А. Світоглядний вакуум – як його заповнити? / А. Гальчинський // День. – 5 грудня 2016 р.

24. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М. : Наука, 1979. – 441 с.

25. Глазерсфельд Э. Фон. Радикальный конструктивизм и обучение / Э. Фон Глазерсфельд // Перспективы. – 2011. – Т. 31, № 3. – С. 81–93.

26. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / за ред. О. Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.

27. Глосарій із трудового права та соціально-трудоових відносин (з посиланням на досвід Європейського Союзу) : наук. вид. МОП / пер. з англ. ; за заг. ред. Д. Арріго, Д. Касале. – К. : Видавн. дім «Стилос», 2006. – 431 с.

28. Гоффе Н. Социальная составляющая экономического развития: региональный аспект / Н. Гоффе // Мировая экономика и международ. отношения. – 2006. – № 5. – С. 53–61.

29. Гребенюк О. С. Основы педагогики индивидуальности : учеб. пособ. / О. С. Гребенюк, Т. Б. Гребенюк. – Калининград : Калинингр. гос. ун-т., 2000. – 572 с.

30. Гришкін В. О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи : монографія / В. О. Гришкін. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 498 с.

31. Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». URL : <http://edclub.com.ua>.

32. Гутман Г. В. Управление региональной экономикой / Г. В. Гутман, А. А. Мироедов, С. В. Федин ; под ред. Г. В. Гутмана. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 176 с.

33. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. – М. : «Транзиткнига», 2004. – 602 с.

34. Гендерна нерівність та режим жорсткої економії в Україні посткризового періоду. URL : <https://commons.com.ua/uk/genderna-nerivnist-ta-rezhim-zhorstkoyi-ekonomiyi>.

35. Давиденко В. В. Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави : автореф. дис. ... д-ра політ.

наук. / В. В. Давиденко ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 35 с.

36. Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 24.

37. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 768 с.

38. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

39. Дж. Ван Гиг. Прикладная общая теория систем / Гиг Дж. Ван ; пер. с англ. – М. : Мир, 1981. – 336 с.

40. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: методологія дослідження та забезпечення : монографія / О. П. Дзьобань. – Харків : Константа, 2006. – 440 с.

41. Друкер П. Ф. Эпоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества : пер. с англ. / П. Ф. Друкер. – М. : ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 336 с.

42. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм ; пер с фр. А. Б. Гофмана, примечания В. В. Сапова. – М. : Канон, 1996. – 432 с.

43. Економічна теорія : підруч. / за ред. В. М. Тарасевича. – К. : ЦНЛ, 2006. – 784 с.

44. Экономическая безопасность: общий курс : учеб. / под ред. В. К. Сенчагова; 2-е изд. – М. : Дело, 2005. – 896 с.

45. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.

46. Жан-Жак Руссо. Про суспільну угоду, або принципи політичного права ; пер. з фр. та ком. О. Хома / Руссо Жан-Жак. – К. : Port-Royal, 2001. – 349 с.

47. Жінки заробляють менше чоловіків, хоча працюють більше. Скільки втрачає економіка України через сексизм. URL : <https://espresso.tv/article/2017/10/16/chomubilshezhinokuparlamen tiprynosytekonomicibilshegroshey>.

48. Загашвили В. С. Экономические интересы в условиях глобализации / В. С. Загашвили. – М. : Магистр, 2010. – 212с.

49. Звіт про результати дослідження міграційних настроїв

студентів Львова // Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» URL : <http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2015/04/zvitpj.pdf>.

50.Исаев В. Д. Человек в пространстве цивилизации и культуры / В. Д. Исаев. – Луганск : Свитлиця, 2003.–188 с.

51.История древнего мира : антология. – М. : Наука, 1982. – 453 с.

52. Іванова Н. Ринок праці: попит та пропозиція / Н. Іванова // Ракурс (20 травня 2015 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.racurs.ua/328-rynok-praci-popyt-ta-propozycja>.

53. Іляш О. І. Економіка праці та соціально-трудова відносини : навч. посіб. / О. І. Іляш, С. С. Гринкевич. – К. : Знання, 2010. – 476 с.

54. Індекс гендерного розриву-2017. URL : <http://edclub.com.ua/analitika/indeks-gendernogo-rozryvu-2017>.

55. Карти інфекційної захворюваності в Україні за 6 місяців 2017 року. URL : <http://dses.poltava.ua/images/news/2017/08/map-infection-ua-2017-6m.pdf>.

56. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : монографія / В. І. Кириленко. – К. : КНЕУ, 2005. – 226 с.

57. Кір'ян Т. Світовий досвід застосування соціальних стандартів / Т. Кір'ян, М. Шаповал, В. Вітер // Соціальний захист. – 2003. – № 7. – С.42–46.

58. Клир Дж. Системология (автоматизация решения системных задач) / Дж. Клир. – М. : Радио и связь, 1990 – 544 с.

59. Ковалев В. Н. Социология управления социальной сферой : учеб. пособ. / В. Н. Ковалев. – М. : НИДА 2003. – 240 с.

60. Коноплин Ю. С. Проблемы индивида как актора мировой политики в условиях развития процессов глобализации / Ю. С. Коноплин, О. В. Красина // Вестник Рос. ун-та дружбы народов. Сер.: Политология. – 2001. – № 3. – С. 111–123.

61. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. – 2-е вид., допов. і переробл. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.

62. Конституція України. – К. : Видавничий дім «Скіф», 2009. – 48 с.

63. Корицкий А. В. Введение в теорию человеческого капитала : монография / А. В. Корицкий. – Новосибирск : СибУПК, 2000. – 112 с.

64. Котова-Олійник С. Гендерна абетка для українських медіа : навч. посіб. / С. Котова-Олійник, Б. Стельмах, О. Ярош. – Луцьк : Волинська мистецька агенція «Терен», 2013. – 310 с.

65. Кузьмук О. Роль музеїв у культурному та соціально-економічному розвитку країни: зарубіжний досвід : аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/270>.

66. Куликов В. А. Социальные императивы продолжения экономического реформирования / В. А. Куликов // Рос. экон. журнал. – 2000. – № 1. – С. 3–12.

67. Куликов В. Социальная политика как приоритет и приоритеты социальной политики / В. Куликов, В. Роик // Рос. экон. журнал. – 2005. – № 1. – С. 3–17.

68. Куценко В. І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) : монографія / В. І. Куценко ; за наук. ред. Б. М. Данилишина. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-поліграф», 2008. – 818 с.

69. Куценко В. І. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект : монографія / В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук; за ред. Дорогунцова С. І. – К.: Оріяни, 2005. – 400 с.

70. Лактіонова Г. Історія економічних учень : навч.-метод. посіб. / Г. Лактіонова. – Харків : ХНАУ, 2004. – 151 с.

71. Лесечко М. Д. Соціальний капітал: теорія і практика : монографія / М. Д. Лесечко, О. Г. Сидорчук. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 220 с.

72. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції : монографія / за ред. Е. М. Лібанової. – Т. 1 – К. : ІДСД ім. М.В.Птухи НАН України, 2012. – 436 с.

73. Ляшенко О. М. Особливості трудової міграції України / О. М. Ляшенко, Ю. І. Шампанюк // Молодий вчений». – 2016. – № 4 (31). – С. 121-124.

74. Макара О. В. Формування моделі соціально орієнтованого регулювання національної економіки : автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук / О. В. Макара. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 40 с.

75. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://polityslovo.wordpress.com/першоджерела/н-макіавеллі>.

76. Маркович І. Г. Динаміка захворюваності та поширеності інфекційних хвороб в Україні / І. Г. Маркович // Інфекційні хвороби. – 2015. – № 2. – С. 10-16.

77. Маслоу А. Мотивация и личность : учеб. / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2008. – 351 с.

78. Мескон Майкл Х. Основы менеджмента / Мескон Х. Майкл, Альберт Майкл, Хедоури Ф.; пер. с англ., 3-у изд. – М. : ООО «И. Д. Вильямс», 2007. – С. 672.

79. Мочерний С. В. Економічна теорія : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – К. : ВЦ «Академія», 1999. – 656 с.

80. Мюллер-Армак А. О свободе и социальной справедливости. Предложения по осуществлению социальной рыночной экономики. Социальное рыночное хозяйство / А. Мюллер-Армак // Политэконом. – 1996. – № 1. – С. 54-69.

81. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення / О. Ф. Новікова. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.

82. Оболенський О. Ю. Державна служба : навч. посіб. / О. Ю. Оболенський. – К. : КНЕУ, 2003. – 344 с.

83. Осадчая Г. И. Социология социальной сферы : учеб. пособ. / Г. И. Осадчая. – М. : НИДА, 1999. – 279 с.

84. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні : аналіт. доп. / О. О. Кочемировська, О. М. Пищуліна. – К. : НІСД, 2012. – 88 с.

85. Основні показники рівня життя населення / Профспілка працівників освіти та науки України. URL : <https://pon.org.ua/povyny/5501-osnovn-pokazniki-rvnya-zhittya-naselennya.html>.

86. Острейковский В. А. Основы теории систем: основные положения и методы теории систем / В. А. Острейковский. – Обнинск : Обнинский институт атомной энергетики, 1987. – 116 с.

87. Оуэн Р. Избранные сочинения. Том 1. Перевод с англ. и коммент. С. А. Фейгиной / Р. Оуэн. – Москва-Ленинград : Из-во Академии Наук СССР, 1950. – 405 с.

88. Оуэн Р. Избранные сочинения. Том 2. Перевод с англ. и коммент. С. А. Фейгиной / Р. Оуэн. – Москва-Ленинград : Из-во Академии Наук СССР, 1950. – 215 с.

89. Паламарчук В. М. Соціальна стратегія України у період здійснення соціальних реформ : препр. доповіді / В. М. Паламарчук. – К. : НІСД, 1993. – Вип. 11. – 31 с.

90. Палій Н. С. Соціальна безпека непрацевдатного населення: сутність, стан і перспективи реформування : дис. ... кандидата екон. наук / Н. С. Палій. – К., 2006. – С. 21–23.

91. Парыгина О. В. Роль социального диалога в современном муниципальном управлении / О. В. Парыгина. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/29962/1/apsmkoу_2014_04_44.pdf.

92. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави: статика процесу забезпечення : монографія / Г. Пастернак-Таранушенко ; за ред. проф. Б. Кравченка. – К. : «Кондор», 2002. – 302 с.

93. Петроє О. М. Соціальний діалог у державному управлінні: європейський досвід та українські реалії : монографія / О. М. Петроє. – К. : НАДУ, 2012. – 304 с.

94. Порохня В. М. Моделювання впливу інтелектуального капіталу на інноваційний розвиток підприємства : монографія / В. М. Порохня, В. О. Лось. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2010. – 176 с.

95. Пригожин А. И. Перестройка: переходные процессы и механизмы / А. И. Пригожин. – М. : Наука, 1990. – 159 с.

96. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2018. – 576 с.

97. Програма гідної праці МОП для України на 2016-2018 роки. URL : http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro budapest/documents/genericdocument/wcms_470684.pdf

98. Програма економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка,

ефективна держава». URL : <http://document.ua/programa-ekonomichnih-reform-na-2010-2014-roki-zamozhne-susp-doc45817.html>.

99. Пшеничникова В. А. Социальная безопасность как фактор развития качества жизни населения региона / В. А. Пшеничникова // Регионоведение. – 2008 – № 3. – С. 45–52.

100. Реформа служби крові: очікуваний крок назустріч євроінтеграції. URL : <http://www.apteka.ua/article/378304>.

101. Самуэльсон П. Экономика. Т. 1. / П. Самуэльсон. – М. : МГП «Алгок», ВНИИСИ, 1992. – 433 с.

102. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики : навч. посіб. / В. А. Скуратівський. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.

103. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер – М. : Феникс, 1994. – 688 с.

104. Социальный менеджмент : учеб. пособ. / В. Н. Иванов, В. И. Патрушев, Н. С. Данакин и др.; под ред. В. Н. Иванова. – М. : НИДА, 2002. – 271 с.

105. Социология. Наука об обществе : учеб. пособ. / под общ. ред. В. П. Адрущенко, Н. И. Горлача. – Харьков : Рубикон, 1996. – 480 с.

106. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.

107. Соціальна економіка : навч. посіб. / О. О. Беляєв, М. І. Діба, В. І. Кириленко та ін. – К. : КНЕУ, 2005. – 196 с.

108. Соціальний капітал України: теоретико-методологічні основи формування : монографія / за заг. ред. С. І. Бандура – К. : РВПС України НАН України, 2010. – 210 с.

109. Статистика по занятости и безработице в Украине 2015-2017. URL : <http://zet.in.ua/statistika-2/statistika-po-zanyatosti-i-bezrabotice-v-ukraine-2015-2016>.

110. Сторожилова Д. Н. Социальный диалог: анализ конструктивного коммуникативного взаимодействия : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Д. Н. Сторожилова. – Ростов-на-Дону, 2006. – 29 с.

111. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>.
112. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособ. / Ю. П. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
113. Сухов А. Н. Социальная психология безопасности : учеб. пособ. / А. Н. Сухов. – М., 2002. – 256 с.
114. Сухоруков А. І. Врахування динамічних зв'язків у системах економічної безпеки / А. І. Сухоруков // Стратегічна панорама. – 2009. – № 2. – С. 115–129.
115. Сухоруков А. І. Національна економічна безпека : монографія / А. І. Сухоруков, С. З. Мошенський, О. М. Петрук ; за ред. А. І. Сухорукова. – Житомир : ПП «Рута», 2010. – 384 с.
116. Татаркин А. И. Проблемы и направления дальнейшего совершенствования местного самоуправления / А. И. Татаркин, В. С. Бочко // Экономика региона. – 2008. – № 2. – С. 42–50.
117. Теслярів С. В. Социальная безопасность в транзитивном обществе: сущность и механизм обеспечения : автореф. на соискание ученой степени канд. социол. наук / С. В. Теслярів. – Новосибирск, 2004. – С. 14.
118. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи). – [за ред. В. М. Гейця]. / Інститут економічного прогнозування. – К. : Логос, 1999. – 500 с.
119. Указ Президента України. Основні напрямки соціальної політики на 1997-2000 роки. № 11666/97 від 18.10.1997 р. // Урядовий кур'єр. – 1997. – 24 жовт. – № 40. – С. 2–7.
120. Україна в 2005-2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2009. – 655 с.
121. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? : аналіт. доповідь / О. М. Пищуліна, Я. А. Жаліло, С. І. Лавриненко та ін. ; за заг. ред. В. Є. Воротіна. – К. : НІСД, 2009. – 108 с.
122. Україна. Закон. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. № 2017-III від 05.10.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.

123. Україна. Закон. Про основи національної безпеки України : 05.10.2017 № 2163-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19/conv>.

124. Україна. Закон. Про соціальний діалог в Україні : від 23.12.2010 № 2862-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2862-17>.

125. Україна. Кабінет Міністрів. Розпорядження. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг. № 556-р від 8.08.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/556-2012>.

126. Україна. Наказ Міністерства економіки. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. № 60 від 02.03.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.

127. Україна. Президент. Указ. Про Основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки. № 1166/97 від 18.10.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1166/97/>.

128. Україна. Президент. Указ. Про Положення про Міністерство соціальної політики України. № 389/2011 від 6.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/389/2011>.

129. Українська радянська енциклопедія. Т. 1. / [ред. М. П. Бажан, О. І. Білецький, І. К. Білодід, В. Г. Бондарчук, П. А. Власюк]. – Харків : «Жовтень». – 1959. – 639 с.

130. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : Издательство АСТ, 2004. – 365 с.

131. Худицький В. Неформальні трудові відносини / В. Худицький // Дзеркало тижня (12 червня 2015 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/business/neformalni-trudovi-vidnosini-nini-lishe-tretina-pidpriyemstv-ne-planuye-skorochuvati-kilkist-svoyih-pracivnikiv-.html>.

132. Черняк Ю. И. Информация и управление / Ю. И. Черняк. – М. : Наука, 1974. – 184 с.

133. Чоловіки в Україні заробляють на чверть більше, ніж жінки [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://www.dw.com/uk>.

134. Шараев Ю. В. Теория экономического роста : науч. изд. / Ю. В. Шараев. – М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2006. – 254 с.
135. Швидка Л. І. Розробка нової парадигми взаємодії людини та довкілля / Л. І. Швидка // Вісник ДДАУ. – 2000. – № 1-2. – С. 124–128.
136. Шумпетер Й. Капитализм, Социализм и Демократия : пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.
137. Щербина В. Ф. Противоречия перестройки. Экономико-философский анализ / В. Ф. Щербина. – СПб : Изд-во Ленинг. Унта, 1989. – 232 с.
138. Щетинін А. І. Політична економія : підруч. / А. І. Щетинін. – К. : ЦУЛ, 2011. – 480 с.
139. Экономическая психология / под ред. И. В. Андреева. – СПб : Питер, 2000. – 512 с.
140. Юрьева Т. В. Социальная рыночная экономика : учеб. для вузов / Т. В. Юрьева. – М. : РДЛ, 1999. – 416 с.
141. Яценко Л. Д. Напруженість на ринку праці України: чинники, соціальні наслідки та шляхи подолання : аналітична записка / Л. Д. Яценко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/runok_prasi-83d61.pdf
142. Яценко Л. Д. Ризикогенні фактори соціальної напруженості в Україні : аналіт. записка / Л. Д. Яценко, О. О. Коломієць, К. О. Ковязіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2478>.
143. Abraham H. Maslow. Motivation and Personality / Maslow H. Abraham; 2-nd ed. – N. Y. : Harper & Row, 1970; СПб. : Евразия, 1999. – 479 p.
144. Aron R. Interpretation de notre époque / R. Aron. – Preston, 1969. – 350 p.
145. Aron R. Progress and disillusion / R. Aron. – Preston, 1969. – 240 p.
146. Azar E. The management of protracted social conflict: theory and cases / E. Azar. – Brookfield, 1990. – 237 p.
147. Becker G. Human Capital / G. Becker. – N. Y., 1964. – 380 p.

148. Bell D. The Coming of PostIndustrial Society. A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – N. Y., 1973. – P. 11-12.
149. Bernstein E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie / E. Bernstein. – Struttgart, 1899. – 450 p.
150. Burton J. Conflict: resolution and prevention / J. Burton. – N. Y., 1990. – 142 p.
151. Clark I. M. Demobilisation of Wartime Economic Control / I. M. Clark. – N. Y., 1944. – 420 p.
152. Galbraith I. Economic Development in Perspective / I. Galbraith. – Cambridge, 1962. – 350 p.
153. Gaugler E. Partherschaft im Betrieb / E. Gaugler. – Koln, 1970. – 410 p.
154. Human Development Reports. URL : <http://hdr.undp.org>.
155. Inequality index: where are the world's most unequal countries? URL : <https://www.theguardian.com/inequality/datablog/2017/apr/26>.
156. James Mill. Elements of Political Economy / Mill James. – London, 1821. – 344 p.
157. Kaufman B. The global evolution of industrial relations: Events, ideas and the IIRA / B. Kaufman. – Geneva, 2004. – 745 p.
158. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money / J. M. Keynes. – 1936. – 400 p.
159. Korsch Karl. Three Essays on Marxism / Karl Korsch. – N. Y., 1971. – 420 p.
160. Kosals L. Interim outcome of the Russian transition: clan capitalism / L. Kosals // Discussion Paper. – 2006. – No. 610. – P. 312-318.
161. Lucas R. On the Mecanics of Economic Development / R. Lucas // Journal of Monetary Economics, 1988. – Vol. 22. – P. 2-4.
162. Mankiv N. A Contribution to the Empirics of Economic Grouth / N. Mankiv, D. Romer, D. Weil // Quarterly Journal of Economics, 1992. – Vol. 107. – P. 2-4.
163. Mens G. Pricing Power and the Public Interest / G. Mens. – N. Y., 1962. – 311 p.
164. Minimum wage statistics. URL : <http://ec.europa.eu/eurostat>.

165. Nansen A. The American Economy / A. Nansen. – N. Y., 1957. – 360 p.
166. On capital and labor. Encyclical of Pope Leo XIII. URL : http://www.vatican.va/holy_father/leo_xiii/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum_en.htm
167. Social Dialogue International Labour Organization (ILO). URL : <http://www.ilo.org>.
168. Soviet Communism: A New Civilization? By Sidney and Beatrice Webb, Tom 1., 1936. – 455 p.
169. Soviet Communism: A New Civilization? By Sidney and Beatrice Webb, Tom 2., 1936.– 590 p.
170. Staubmann Helmut. Talcott Parsons: zur Aktualität eines Theorieprogramms / Helmut Staubmann, Harald Wenzel (Hrsg.). Wiesbaden : Westdt. Verl., 2000. P. 48–65.
171. The A. T. Kearney Global Retail Development Index, 2017. URL : http://www.atkearney.at/content/misc/wrapper.php/id/49864/name/pdf_atkearney_big_grdi_2007_1182933353feae_1183462095a762.pdf.
172. The Global Gender Gap Report 2017. URL : <https://www.weforum.org/reports/the-global-gender-gap-report-2017>.
173. Towards social dialogue: Tripartite cooperation in national economic and social policy-making. – Geneva : International Labour Office, 1994. – 385 p.
174. Townsend P. Poverty in the United Kingdom. A survey of household resources and standards of living / P. Townsend. – N. Y., 1979. – 360 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Індикатори та порогові значення індикаторів стану соціальної безпеки України

№ з/п	Індикатори	Порогові значення ($x_{\text{опт}}$)
1	Частка населення із сукупними витратами, які нижче 75,0 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності), %	Не більше 25
2	Частка населення із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які нижче прожиткового мінімуму, %	Не більше 40
3	Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, разів	Не менше 3
4	Відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, разів	1,5-2,0
5	Відношення індексу номінальних сукупних ресурсів домогосподарств до індексу споживчих цін, разів	Не менше 1
6	Відношення сукупних витрат 10,0 % найбільш забезпеченого населення до 10,0 % найменш забезпеченого, разів	Не більше 8
7	Частка витрат на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, %	Не більше 50
8	Рівень безробіття (за методологією МОП), %	Не більше 10
9	Рівень тривалого безробіття у працездатному віці (відношення чисельності безробітних понад шість місяців до загальної чисельності безробітних), %	Не більше 25-30
10	Наявність житлового фонду в середньому на одну особу, м ²	Не менше 25
11	Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 осіб	Не більше 60
12	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % до ВВП	Не менше 4
13	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % до ВВП	Не менше 8,3
14	Охоплення випускників 9-х класів повною середньою освітою, %	Не менше 100

Додаток Б

Таблиця Б.1

**Зміна видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я,
освіту, культуру, мистецтво, спорт та сферу обслуговування
в Україні у 2000-2016 рр., % до ВВП складено за [¹²⁸]**

Видатки зведеного бюджету	Роки																	
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Динаміка, (2016 р. до 2010 р.), %
Частка видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я	2,9	3,1	3,3	3,6	3,5	3,5	3,6	3,7	3,5	4,0	4,1	3,7	3,8	4,2	3,6	3,6	3,8	0,9
Частка видатків зведеного бюджету на освіту	5,1	5,2	5,4	5,6	5,3	6,1	6,2	6,2	6,4	7,3	8,4	6,5	6,5	7,3	6,4	5,8	6,5	1,4
Частка видатків зведеного бюджету на культуру, мистецтво, спорт, сферу обслуго- вування	0,5	0,6	0,6	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,8	1,0	0,9	0,9	0,8	0,9	0,4

¹²⁸ Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Таблиця Б.2

**Рівень та динаміка основних показників відтворення населення та трудового потенціалу України
у 2000-2016 рр. (складено за ¹²⁹)**

Індикатори	Роки													Абсолютні відхилення, ±											
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Умовний коефіцієнт депопуляції	1,97	1,84	1,65	1,61	1,48	1,38	1,40	1,32	1,27	1,32	1,36	1,44	1,48	-0,13	-0,19	-0,04	-0,13	-0,1	0,02	-0,08	-0,05	0,05	0,04	0,08	0,04
Сумарний коефіцієнт народжуваності	1,1	1,2	1,3	1,3	1,5	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	0,1	0,1	0,0	0,2	0,0	0,1	-0,1	0,0	-0,0	-0,0	0,0	-0,0
Коефіцієнт смертності немовлят, ‰	11,9	10,0	9,8	11,0	10,0	9,4	9,1	9,0	8,4	8,0	7,8	7,9	7,4	-1,9	-0,2	1,2	-1,0	-0,6	-0,3	-0,1	-0,6	-0,4	-0,2	0,1	-0,5
Коефіцієнт старіння населення, ‰	23,6	23,8	23,9	24,0	24,2	24,5	24,7	21,2	23,0	29,6	29,7	28,2	28,7	0,2	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	-3,5	1,8	6,6	0,1	-1,5	0,5
Рівень захворюваності населення, тис. осіб	67,9	70,1	69,1	70,8	70,4	72,0	72,4	71,1	68,6	68,5	62,8	62,8	64,4	2,2	-1,0	1,7	-0,4	1,6	0,4	-1,3	-2,5	-0,1	-5,7	0,0	1,6
Рівень інвалідизації, ‰	52,5	53,6	53,7	53,6	53,5	53,4	53,5	61,0	61,0	44,0	38,0	39,0	39,0	1,1	0,1	-0,1	-0,1	-0,1	0,1	7,5	0,0	-17,0	-6,0	1,0	0,0
Рівень розповсюдженості ВІЛ/ СНІД серед дорослого населення, ‰	0,01	0,03	0,03	0,04	0,04	0,04	0,05	0,06	0,05	0,05	0,06	0,05	0,05	0,02	0,00	0,01	0,00	0,00	0,01	0,01	-0,01	0,0	0,01	-0,01	0,0
Рівень бідності населення, ‰	26,4	27,1	28,1	27,3	27,0	26,4	24,1	24,3	25,5	24,5	23,4	28,6	29,2	0,7	1,0	-0,8	-0,3	-0,6	-2,3	0,2	1,2	-1,0	-1,1	5,2	0,6
Частка населення із середньодушовими доходами у місяць нижче прожиткового мінімуму, ‰	87,9	64,0	59,4	39,8	25,6	23,0	26,7	13,7	15,1	8,3	8,6	6,4	3,8	-23,9	-4,6	-19,6	-14,2	-2,6	3,7	-13	1,4	-6,8	0,3	-2,2	-2,6
Квінтильний коефіцієнт диференціації грошових доходів населення	2,8	2,6	2,6	2,2	2,2	2,2	2,1	2,1	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	-0,2	0,0	-0,4	0,0	0,0	-0,1	0,0	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Співвідношення грошових доходів 20,0 % найбільш та 20,0 % найменш забезпеченого населення	6,0	5,5	5,5	4,1	4,2	4,1	4,0	3,8	3,6	3,3	3,1	3,2	3,0	-0,5	0,0	-1,4	0,1	-0,1	-0,1	-0,2	-0,2	-0,3	-0,2	0,1	-0,2
Співвідношення середнього розміру пенсії до прожиткового мінімуму	0,3	1,0	1,2	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,4	1,3	1,3	1,4	1,3	0,7	0,2	0,2	0,0	0,0	-0,1	-0,0	0,1	-0,1	-0,0	0,1	-0,1
Рівень демографічного навантаження, осіб	73,7	65,7	65,1	64,9	65,1	65,9	66,6	57,6	42,1	25,1	29,5	28,1	26,5	-8	-0,6	-0,2	0,2	0,8	0,7	-9	-15,5	-17,0	4,4	-1,4	-1,6

¹²⁹ Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». URL : <http://edclub.com.ua>; Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Наукове видання

**Васильців Т. Г., Іляш О. І., Лупак Р. Л., Флейчук М. І.,
Бойко В. В., Волошин В. І., Гудзовата О. О., Мазярко І. С.**

**СТРАТЕГІЯ ТА ЗАСОБИ КОНВЕРГЕНЦІЇ СИСТЕМИ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЄС У ПРОЦЕСІ
ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ**

Монографія

Видавництво ННБК «АТБ»
Підписано до друку 6.12.2018 р.
Формат 64×90/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman».
Ум. друк. арк. 18,83.
Наклад 300 прим. Замовлення № 211

Друк ПП «Арал»
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4
Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта господарської діяльності
№ 13135 від 09.02.1998 р.